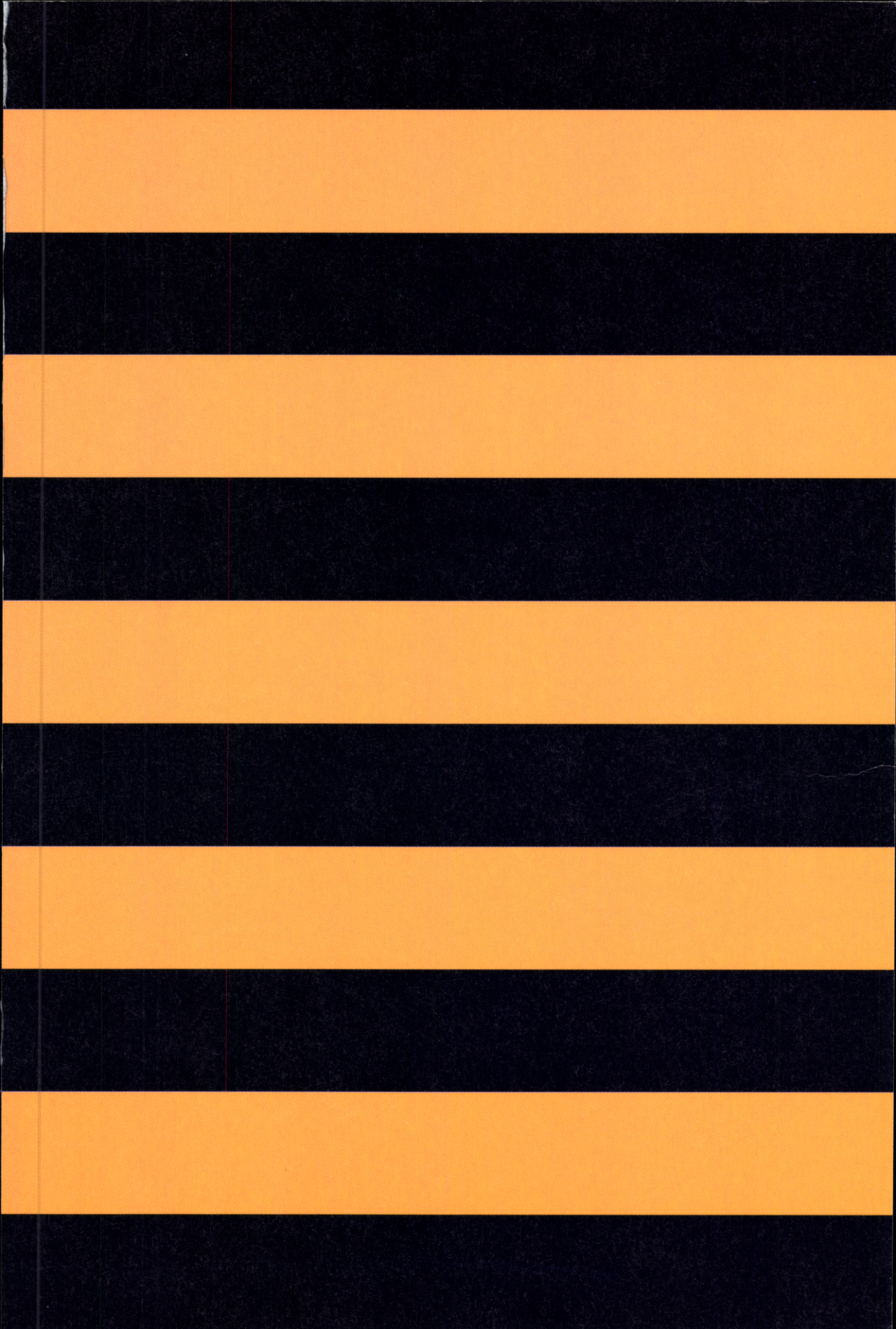

Sociologisk Forskning

2
·
2
0
0
5

tema: populärkultur

Redaktör & ansvarig utgivare

Mikael Hjerm
socforsk@soc.umu.se
tel. 090-786 9517

Redaktionen

Mikael Hjerm (red)
Eva Sundström (sekreterare)
Rickard Danell
Simon Lindgren
Karina Nilsson
Charlott Nyman

Adress

Sociologisk forskning
c/o Sociologiska institutionen
Umeå universitet
901 87 UMEÅ
tel. 090-786 5000
fax. 090-786 6694

Grafisk produktion

Boréa (form & layout)
Arkmedia, Finland (tryck)

Sociologisk Forskning publiceras
med stöd från Vetenskapsrådet.
Artikelförfattarna ansvarar själva
för innehållet i respektive artikel.

Prenumerationsärenden

Merete Hellum
tel. 031-773 48 21
merete.hellum@sociology.gu.se

Annonsansvarig

Charlott Nyman
tel. 090-786 60 07
charlott.nyman@soc.umu.se

ISSN 0038-0342

■ ■ ■

VÄNSTERVÅGEN OCH POPULÄRMUSIKEN 1965–1980 3
av Alf Arvidsson

FILMANALYSEN OCH DET SOCIALA 11
av Ingrid Lindell

**POPULÄRKULTURSTUDIER: ATT VETENSKAPLIGGÖRA
DEN OMEDELBARA UPPLEVELSEN 15**
av Simon Lindgren

**UPPLEVELSER AV STRESS — ATT JÄMFÖRA LÖN
OCH KARRIÄRMÖJLIGHETER MED NÄRA
ARBETSKAMRATER 23**
av Tomas Berglund & Mattias Bengtsson

*Jämförelser av lönevillkor och karriärmöjligheter kan
vara stressande. För att kunna använda socialpsyklogiska
teorier om sociala jämförelse- och referensgrupper måste
dessa placeras i ett sociologiskt sammanhang.*

**DET SOCIALA NÄTVERKETS KAPACITETER —
INFORMELLT OCH MATERIELLT STÖD 47**
av Majen Espwall & Peter Dellgran

*En genomgång av forskningsläget vad gäller informell
ekonomisk och materiell omfördelning.*

NOTISER & RECENSIONER 66

■ ■ ■

■ ■ ■

Sveriges Sociologförbund

är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer med syftet att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får du bland annat förbundets egen tidskrift **Sociologisk Forskning** och den internationella tidskriften **Acta Sociologica**, som utkommer fyra gånger per år.

Vill du bli medlem?

Se Sociologförbundets hemsida www.sociologforbundet.org.se för information. Från hemsidan kan du också beställa lösnummer av Sociologisk Forskning.

Sociologförbundets styrelse:

Mats Franzén, ordf
Eva Sundström, vice ordf
Merete Hellum, kassör
Marcus Persson, sekreterare
Ord. ledamöter: Nihad Bunar, Rolf Gustafsson, Elin Lundin, Eva Schmitz & Adrienne Sörbom.
Suppleanter: Sten Blomberg & Elisabeth Lindberg.

Utgivningsdagar 2005

nr 1: v 10
nr 2: v 23/24
nr 3: v 40
nr 4: v 51

■ ■ ■

ANSÖKNINGSTIDERNÄR ÄR ÖVER och sommaren är i antågande. Gör bort alla de sista "mästena", sjunk ner i hängmattan och låt dig förföras av de populärkulturella insikter som debattörerna i detta nummer av Sociologisk Forskning anför:

Ingrid Lindell har placerat filmanalysen i ett socialt sammanhang och Alf Arvidsson redogör för politiseringen av populärmusiken. Simon Lindgren avslutar med att diskutera populärkultur som sociologiskt fenomen.

I analysdelen behandlar Tomas Berglund och Mattias Bengtsson anställdas stress när arbetskamrater förfördelas lönemässigt. De finner inga enkla samband, men de visar att de klassiska psykologiska teorierna är kontextberoende. Majen Espwall och Peter Dellgran har skrivit en klassisk *review* om forskningen kring informell ekonomisk och materiell omfördelning mellan familj, släkt och vänner.

Att tänka stora tankar är bra. Att få ner dem på papper och skicka dem till Sociologisk forskning är större.

Mikael Hjerm

MIKAEL HJERM

redaktör & ansvarig utgivare
socforsk@soc.umu.se

Vänstervågen och populärmusiken 1965–1980

av Alf Arvidsson

UNDER 1970-TALET rådde ett speciellt politiserat tillstånd kring musik i Sverige — både historiskt sett i jämförelse med t.ex. 1950- och 1980-tal, och nationellt sett i jämförelse med andra västländer även med tanke på den internationella karaktären hos ”1968-rörelsen”. Musikgenrer och konsertformer diskuterades i politiska termer, skivbolag startades kring och klassificerades utifrån politiska idéer, stat, kommun och Sveriges Radio granskades och avkrävdes förändrad praxis avseende stöd till musik och musikutbud på politiska grunder, populärmusik-arter avkrävdes politiska ställningstaganden i massmedia. Det skapades en stor mängd musik med föregivet (vänster)politisk karaktär — antingen inskrivet i sångtexter, eller genom det sätt på vilken den presenterades med.

”Politik” är ett begrepp som kan användas om alla samhälls-fenomen där ett maktförhållande kan urskiljas. I det samhällsklimat som rådde under stor del av 1900-talet syftade begreppet främst på det partipolitiska spelet och den offentliga makten; musik och andra konstarter förutsattes stå utanför politiken. Under slutet av 1960-talet och 1970-talet kom dock detta hållnings-

Alf Arvidsson är professor i etnologi vid institutionen för kultur och medier, Umeå universitet, med särskild inriktning mot musiketnologi och folkloristik. Har bland annat publicerat böckerna *Livet som berättelse: Studier i levnadshistoriska intervjuer* (1998), *Folklorens former* (1999), *Från dansmusik till konstnärligt uttryck: Framväxten av ett jazzmusikaliskt fält i Umeå 1920–1960* (2002).

sätt att utmanas genom att det skapades musik som exponerade tydliga markörer för ”politik” (genom textinnehåll eller titlar), eller att genrer och musicerandeformer eller musiklivets organisering i vid bemärkelse tillskrevs en politisk innebörd. Den politisering som alltså ska studeras i detta sammanhang består främst i att musik som artefakt och som process bedömdes som politisk; huruvida den i realiteten var någon betydelsefull del av politiska skeenden eller ej är en underordnad fråga i sammanhanget.

I det pågående forskningsprojektet Musik och politik på 1970-talet: Politiseringen av ett fält, finansierat av Riksbankens Jubileumsfond, ska den politisering som skedde inom musiklivet i Sverige under perioden 1965–1980 studeras, dels ur ett brett idé- och kulturperspektiv, dels i form av närstudier av hur musikverk politiserades i konception, framförande och publikt mottagande. Politiseringen ses som både ett estetiskt ställningstagande och som en strategi på ett samhälleligt fält. Vilka frågor räknades som politiska, hur omsattes de i handlingar och ställningstaganden på musikens område, hur lyftes musikaliska frågor till ett politiskt plan? Vilka musikaliska uttryck blev resultatet?

Politiseringen ska studeras utifrån tre överlappande kontexter. Dels som ett skeende inom det offentliga musiklivet; dels som en del av en politisering av kulturlivet i bredare bemärkelse; samt som en form av politisk praxis, ett av de områden där vänsterrörelserna och politiskt engagerade individer var aktiva. Inom samtliga områden ska ett diskursanalytiskt perspektiv tillämpas på synen på förhållandet mellan musik och politik som den kommer fram i texter om

musik och på de musikaliska resultaten; hur motiverades och tolkades musik och musicerande som politisk handling och vilka estetiska konsekvenser blev följden?

Beteckningen ”vänstervägen” har jag medvetet valt i stället för ”vänsterrörelsen”. Orsaken är att jag i ”rörelse” läser in att människor har tydliga mål (eller försöker formulera och enas kring tydliga mål) och försöker bygga upp organisationer och nätverk för att förverkliga dessa mål. Jag vill ha ett bredare perspektiv som också innefattar hur tidstypiska vänsterpolitiska idéer påverkade synen på musik utan att musiken därför på något självklart sätt behövde vara del av en specifik rörelse.

Här kommer jag att specifikt diskutera olika förhållningssätt till populärmusik som formulerades och utagerades utifrån olika vänsterståndpunkter.

Vad jag i detta sammanhang ser som ”vänsterståndpunkter” kan sammanfattas som: kritik av den kapitalistiska produktionsordningen och konsumtionssamhället; kritik av klassamhället och ställningstagande för underordnade grupper; kritik av imperialism, särskilt USA och västvärldens militära och ekonomiska maktposition; anti-fascism; kamp för demokratiska fri- och rättigheter. Dessa rubriker ringar in stora fält av debatter och specifika frågor, och kunde också resultera i många olika hållningssätt till populärmusik. En poäng i sammanhanget är att populärmusiken faktiskt engagerade, och utgjorde ett sådant fält där det upplevdes som viktigt att relatera till politiska ståndpunkter — något som inte alltid varit en självklarhet i den politiska vänsterns historia.

Begreppet populärmusik använder jag här i analogi med begreppet populärkultur, som ett diskursivt begrepp vilket skapas och definieras utifrån kriterier som övervägande kommersiell ekonomi, massmedial produktion och cirkulation, inriktad på masspublik; kontrasterat med högkulturell konstmusik, övervägande statligt subsidierad, produktions- och cirkulationsformer från före radio/inspelningsteknikens genombrott (dvs nottryck, konserter), inriktning på mer exklusiv publik särskilt i fråga om bildning.

Begreppet populärmusik används ibland under undersökningsperioden, men avvisades ofta för att vara för diffust, och debatten utgick ofta från mer genrespecifika termer. I detta sammanhang vill jag dock göra en poäng av det; vad kan ses som uttryck för dynamik inom populärmusikfältet och vad handlar om mer generella frågor om musiken i samhället?

Varför blev populärmusiken av sådant intresse i det vänsterpolitiska uppsvinget? I det offentliga medvetandet hade populärmusiken länge setts som "opolitisk", särskilt i hur den vuxit fram efter 1945. Musikbranschens ovilja att stöta sig med publikgrupper gjorde att dags- och idépolitiska budskap via musik sågs som olämpligt. I radions och TV:s underhållningsprogram och i radions satsning från 1962 på kontinuerlig populärmusik, melodiradion, var politik i det närmaste bannlyst som ämne; i särskilda kabaret- och revyprogram kunde politiska skeenden kommenteras, men politisk neutralitet var en förutsättning (se Björnbergs historik över musiken i Sveriges Radio).

När det sen började träda fram musiker som utmanade denna musiksyn, och inte minst när

artister kände sig utsatta för censur, fick frågor om populärmusik en mer principiell karaktär. Att något hävdades som opolitiskt var i sig intresseväckande för en rörelse där en viktig hållning var just att avtäcka de politiska dimensionerna i tillvarons alla beståndsdelar.

Dessutom blev under 1960-talet populärmusik en viktig del av vardagslivet. Musik var ett viktigt medel för att göra konsumtionsvaror av ny teknologi: transistorradio/FM, hemmabandspelare, stereoanläggning, TV blev snabbt en viktig del av den allmänna heminredningen. Populärmusik tog över från filmen att vara den massmedialt mest uppmärksammade konstformen.

Vidare så stod populärmusikens karaktär av ungdomskultur fram som ett definitivt faktum under 1960-talet; för majoriteten av de som formade vänsteruppsvinget var 1960-talets nya elektrifierade och studioducerade populärmusik deras musik. Att ifrågasätta vem som kontrollerade musiken och vad den innehöll blev en logisk följd.

I det följande ska jag redovisa olika ställningstaganden till populärmusik, så som de formulerades utifrån olika positioner.

Populärmusikens sfär

Merparten av de aktörer det handlar om hörde till samtidens ungdomsgenerationer för vilka populärmusiken var en oproblematisk utgångspunkt, och konstmusiken något främmande, otidsenligt — en symbol för en konservativ överklass eller för intellektuell isolering.

En tendens utgjordes av att vilja skapa en alternativ populärmusik, framför allt vad gällde

sångtexter. Här var det till stor del programmet Svensktoppen som stod i fokus; ett program som återkom varje vecka, ett av de mest avlyssnade programmen och den kanske viktigaste plattformen för de etablerade skivbolagen. Många sånger och programmet generellt kritiserades för sitt textinnehåll som på olika sätt idylliserade samhället och förespråkade en passiverad attityd eller verklighetsflykt: ett romantiskt kärleksideal med en underdånig kvinnoroll, en hjälplöshet inför samhällets maktstrukturer (t.ex. ”det finns ingen som kan hindra det som sker”, i en sång om landsbygdens avfolkning). Kritiken ifrågasatte inte värdet av att det fanns en lättlyssnad massmedierad populärmusik att tralla till och nynna på, men fokuserade på vilka stämningar och attityder som lyssnaren skulle identifiera sig med.

Närallgande var tendensen att se populärmusik som ett tacksamt medium för att få ut ett politiskt budskap. Så ledde t.ex. radikaliseringsen av teatern till musikaliska ställningstaganden. Genom att sången gavs viktiga funktioner i pjäserna av att kommentera, ifrågasätta, uppsummera skeendet på scenen och direkt tilltala publiken, blev också valet av musikaliska stilmedel intressant. Här fanns flera tendenser, t ex en lång tradition av teatern som arena för musikalisk modernism i Eislers musik till Brechts pjäser, men den dominerande tendensen blev att välja former som skulle tala omedelbart till en bred publik. Men hur såg publiken ut? Gruppen bakom Dramatens pjäs *NJA* (1969–1970) anknöt både till vissång, gammaldans och rockmusik i vad som ser ut som ett försök att tala till flera åldersgrupper. Nationalteatern hade istället

en tydlig inriktning på barn och ungdom, och särskilt i ungdomspjäserna blev rockmusik det självklara uttrycket.

Hoola Bandoola Band blev det kanske mest lyckade exemplet på att använda populärmusik som medium, mycket beroende på att de kom inifrån populärmusiken och hade en hög professionell kunskap inom dess ramar. Till skillnad från många andra samtida svenska band inom musikämbandet stod de inte för någon experimentell eller subkulturell profil utan anslöt till den internationella rockmusikens huvudström med Crosby, Stills & Nash och Beatles som tydliga förebilder samtidigt som de kunde uppvisa en betryggande självständighet.

En tendens var att populärmusik sågs som en självklar utgångspunkt, men att den kapitalistiska produktions- och konsumtionsformen likriktade och korrumpade, vilket missgynnade högkvalitativ musik och seriösa musiker. Här finns en kritik som formulerades av många musiker som agerade inom populärmusikfältet, särskilt inom rock, visa och jazz. Speciellt blev inom rockmusiken de kommersiella mekanismerna tydliga, när majoriteten av de etablerade skivbolagen 1968–1970 närmast dödförklarade genren och istället satsade på svensktoppmusik. De progressiva skivbolagen MNW och Silence framväxt förklarades — och skapades — till stor del just med att de vågade satsa på musik de etablerade bolagen valde bort på grund av ekonomiska bedömningar.

Likaså agerade vissångarna genom sin Yrkestrubadurernas förening för att Svensktoppen skulle ändras, utifrån en kritik av att programmet i mycket var en plattform för svensktextade

inspelningar av internationella hits. Reglerna ändrades också till att programmet endast skulle omfatta svenska originallåtar, vilket dock snarare kom att gynna dansbanden.

En argumentationslinje i denna diskurs var att kommersiella skivbolag och radion gemensamt förhindrade den breda befolkningen att få tillgång till den bästa musiken genom att istället lansera mer urvattnade former, kanske också direkt indoktrinera befolkningen till att inte kunna ta till sig mer avancerad musik. Här fanns alltså en differentiering av populärmusiken vilken hade längre historiska rötter, t.ex. Evert Taubes kamp för att få visan etablerad som konstform vilket därefter funnits med i vissångargenrens diskurs (och utdefinierat ”kommersiella” vissångare som Harry Brandelius och Snoddas Nordgren) och jazzmusikernas kamp att betraktas som mer än dansmusiker. Utifrån Pierre Bourdieus begreppsapparat (1984, 1993) kan vi förstå dessa tendenser som rörelser på musikens fält, där nya grupperingar som uppstått inom populärmusiken genom avgränsningens taktik distingerar sig från det ekonomiska kapitalet och strävar efter att höja sitt kulturella kapital och tränga undan de tidigare gynnade grupperna och genrerna.

Höggkulturen

En attityd var att spela ner gränserna mellan konstmusik och populärmusik genom att se populärmusik som en populariserad, enklare form av konstmusik. Här fanns en lång tradition inom folkbildningsarbete och demokratiseringssträvanden (se Bohman 1985 för diskussion av arbetarrörelsens traditioner på området). *Musiken*

sågs som en enhet, skillnader mellan konstmusik och populärmusik mest som en fråga om komplexitet och tillgänglighet. En god populärmusik — som i princip kunde skrivas av klassiskt skolade kompositörer, de mest kunniga inom Musiken — skulle leda vidare till mer komplexa och seriösa former; tyvärr dominerades populärmusikmarknaden alltför ofta av innehållslöst effektsökeri. En svaghet i den här typen av argumentation låg i att populärmusikformer, särskilt i form av jazz och rock, utvecklats helt nya musikaliska uttryck som den klassiska musiken inte inrymde och behärskade: improvisation, modala skalor, de elektriska instrumentens nya klangmöjligheter, inspelnings- och mixningsteknikens möjligheter. Den ”självklara” vägen från populärkulturformer till höggkulturformer fanns inte längre självklart i musikens beståndsdelar.

En attityd kan vi finna inom 1960-talets kulturella avantgarde; att utifrån en position inom höggkulturen vilja bryta ner gränserna mellan hög och låg kultur genom att föra in element från populärkulturen. Detta är en aspekt som brukar framhållas som skiljelinje mellan kulturens modernister och avantgarde (se Huyssen 1986), även om en sådan språklig distinktion inte upprätthölls i Sverige under 1960-talet. Här fanns ofta en kritik av klassamhället med som utgångspunkt för sådana ställningstaganden. Gruppen International Harvester/Träd Gräs och Stenar bildades av studerande vid musik-högskolan i Stockholm, som var missnöjda med den konventionella konstmusikaliska rollfördelningen mellan experter och publik, och som upptäckt kvaliteter i rockmusiken som saknades i konstmusiken. På liknande sätt började ”kultur-

kollektivet” Gunder Hägg/Blå Tåget utifrån inspiration från Andy Warhol och Marshall McLuhan att arbeta med populärmusikformer (schlager, revykuplett, rock etc) inom ramen för olika happenings och multimediaföreställningar på Moderna Museet, Fylkingen (den ledande konsertföreningen för modernistisk musik), Pistolteatern och andra institutioner inom den högkulturella sfären. Även teatergrupper som Narren och NJA-gruppen/Fria Pro kan ses som utlöpare från en avantgardistisk tradition.

Den politiska analysen

Från början av 1970-talet kom allt starkare en tendens att avvisa populärmusiken på politiska grunder. Här var den avvisande hållningen inte bara till dess sångtexter utan också till dess musikaliska form. Här fanns bl a en kritik av rockmusiken från flera håll. En gick ut på att rockmusiken som kommersiell produkt var bärare av sina produktionsförhållanden — oavsett sångtexternas innehåll var rockmusiken därför olämplig. Rockmusikens ”urartande” och avpolitiserings i början av 1970-talet med glamrock etc. sågs som tydligt tecken. Anknytningen till ungdomar kunde också ses som alltför särskiljande på ålder för en rörelse som ville skapa ett brett folkligt stöd. Det fanns också argumentation som utgick från FNL i Vietnam och andra motståndsrörelser där rockmusik identifierades med imperialismens musik.

Vilka musikaliska vägar var möjliga? Ett sätt var att anknyta till arbetarrörelsens internationella traditioner. Körsång, och gärna i den östeuropeiska kommunistiska traditionen, blev

en användbar form — men det kan konstateras att efter några LP-skivor var den stilen avklarad. Istället kom internationell vistradition att få en viktig position, gärna med autentiska och för Sverige exotiska instrumentklanger.

Chiles *nueva canción* blev extra aktuell genom militärkuppen 1973 och användes flitigt i Chilekommittéernas arbete. Mikis Theodorakis sånger, italienska kampsånger, spanska motståndssånger kunde både ses som folkets egna sånger utanför populärmusikbranschens kontroll, och faktiskt i sin egenskap av förbjudna sånger utgöra del av det den politiska kampen handlade om.

En liknande hållning men inom instrumentalmusik intogs av flera jazzgrupper som Arbeta & Fritid, Iskra, Opposite corner, Skrotbandet; istället för att bygga sin musik på stapelvaran av Broadwayschlagers vände man sig till folkmusik från världens alla hörn.

Att anknyta till svensk folkmusik var också ett sätt att markera avståndstagande till rockmusiken. Här fanns en argumentation som inspirerades av FNL och flera andra motståndsrörelser: gå till den egna folkmusiken för att finna ett musikaliskt uttryck. Den ”spontana” framväxten av intresse för svensk folkmusik under 1960-talets senare del blev också ett ideologiskt trumfkort: i trots mot internationell kommersiell nyhetsbetonad musik och högdragen finkultur vände folket tillbaka till sina rötter. Till formen var också svensk folkmusik (liksom vissång) tacksam att inordna i vänsterpolitiska sammanhang: ingen dyr utrustning, lätt att integrera musiker och publik i musikskapandet, praktiskt användbar i små lokaler och utomhus. Ett problem var att den

svenska folkmusiken hade en ideologisk barlast i form av att tidigare under 1900-talet skrivits in i nationella, nationalistiska, rasistiska och anti-moderna projekt (se Ling 1978, 1979).

Extrempunkter i hållningssätt kan representeras dels av SKP som via sitt förlag Oktober från 1975 alltmer tydligt avgränsade sig från den progressiva musikrörelsen med en retorik där svensk folkmusik knätsades, utifrån en politisk omvärdering där det svenska nationella oberoendet kommit att få en central roll. Den andra extrempunkten hördes tidvis inom KFML(r) och såg den svenska folkmusiken som en rest från ett feodalt samhälle, ett uttryck för en reaktionär bondeklass, och förordade istället en anknytning till svensk arbetarkultur.

Populärmusiken blev för vänstervägen en

samlade symbolfråga. Den kunde användas för att konkretisera en mängd förhållanden: den kapitalistiska produktionsformens orättvisa system, kommersialismens negativa inverkan på kulturen, mediernas indoktrinerande verkan, censursystem. Den representerade också positiva värden; folkets musiksmak gentemot överklassens, ungdomen som självständig grupp, det moderna mot det gamla. Den kanske största manifestationen mot den kommersialiserade musiken var Alternativfestivalen 1975, vilken samlade en stor mängd musiker, musikorganisationer och politiska organisationer (se Arvidsson 2001). Både revolutionära, reformistiska och liberala krafter kunde enas kring att problematisera populärmusiken, men kom också att spela ut sina inbördes skiljaktigheter genom den.

★ Referenser

- Arvidsson, A. (2001) "Musikexplosionen", s 59–73 i Alex, P. & Hjelm, J. (red) *Efter arbetet: Studier av svensk fritid*. Lund: Studentlitteratur.
- Arvidsson, A. (2003) "Proggens återkomst: en essä om konstruktionen av en musikhistorisk epok", *Kulturella Perspektiv* 12 (4): 47–56.
- Björnberg, A (1998) *Skval och harmoni: musik i radio och TV 1925–1995*. Stockholm: Norstedts.
- Bohman, S. (1985) *Arbetarkultur och kultiverade arbetare*. Stockholm: Nordiska Museet.
- Bourdieu, P. (1984) *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Bourdieu, P. (1993) *The field of cultural production: Essays on art and literature*. Cambridge: Polity Press.
- Huyssen, A. (1986) *After the great divide: Modernism, Mass Culture, Postmodernism*. Bloomington: Indiana University Press.
- Ling, J. (1978) "Hjort Anders Trettondagsmarsch i stilistisk och ideologisk belysning". *Nutida Musik* 2: 50–59.
- Ling, J. (1979) "Folkmusik – en brygd", *Fataburen: Nordiska museets och Skansens årsbok*, s 9–34.

Torgny Segerstedts pris

På grund av redaktionens förbiseende har inte de artiklar som belönats med Torgny Segerstedts pris för bästa artikel i Sociologisk Forskning 2003 och 2004 meddelats i tidsskriften.

DE ARTIKLAR SOM TILDELATS PRISET ÄR:

2003: KORPORATISM OCH
BOSTADSREGIMER
av Jim Kemeny

2004: TILLIT OCH RESPEKT BORTOM
HOMO ECONOMICUS OCH HOMO
SOCIOLOGICUS
av Rolf Gustafsson.

REDAKTIONEN BER OM URSÄKT FÖR DETTA
OFÖRSVARLIGA DRÖJSMÅL.

MIKAEL HJERM

Filmanalysen och det sociala

av Ingrid Lindell

Ingrid Lindell är filosofie doktor i litteraturvetenskap och verksam vid Centrum för kulturstudier, Institutionen för Kultur, estetik och medier på Göteborgs universitet. Hon är även utbildningsledare inom lärarutbildningen och har under många år varit gymnasielärare.

ATT ANLÄGGA ETT sociologiskt perspektiv på vår kulturs estetiska praktiker kan visa sig problematiskt. En del uppfattar det som ett brott mot konstens väsen att tala om det sociala i analyser av film, litteratur, bild etc. En kulturanalys av film, som handlar om vem som sätter den kulturella dagordningen om vem/vad vi skall titta på, kan understundom föranleda en kulturdebatt. Vanligen accepteras den här typen av kritiska maktperspektiv när vi diskuterar populärkultur, medan all annan film bör helst lämnas utanför analyser av kulturell makt. Den stora frågan rör naturligtvis om Konst och Liv har med varandra att göra. De flesta anser nog att ett sådant samband finns, men när det väl gäller sätts rāmärken på lite olika platser i den textanalytiska praktiken. Vad omfattar ”kontext”, har vi rätt att kritisera ”konst” ur ett etiskt perspektiv, vems ”liv” talar vi om, etc.? Att utgå ifrån identifikatoriska läsningar är inte heller riktigt rumsrent.

I min avhandling *Att se och synas. Filmutbud, kön och modernitet* (2004) tar jag ett brett grepp på frågor kring kulturellt agendasättande och betydelsen av det vi ser i ett filmutbud för åskådarnas identitetsskapande. I denna kulturanalys är kultu-

rens olika uttryck *meningsbärande praktiker* där sociala gruppers representation analyseras. Dessa sammankopplas med analyser av *kulturell makt*, på övergripande socialt plan, och med *kulturell identitet*, på ett individplan. Utgångspunkten är en statistisk undersökning av könsrepresentationen i 1996 års filmutbud (allt som visades på TV, bio och Göteborg Film Festival 1996) och hur kvinnor och män fördelar sig på positionerna "regissör" och "huvudperson". Kort sagt hade 95% av filmerna manlig regissör och 76% manlig huvudperson.

Den som vill se en film med kvinnlig regissör och huvudperson erbjuds detta i 2,7% av utbudet. De gånger en kvinna förekommer som huvudperson är det fyra gånger så ofta en man som regisserat henne. Det visade sig också att kvinnliga karaktärer påfallande ofta framställs som prostituerade och våldtäktsoffer. Kvinnan i filmen är oftast en biperson som är ung, vacker och utsätts för sexuellt våld. Grundstrukturen visade sig också vara giltig oavsett allmänt eller alternativt utbud. Här studerar jag dominerande strukturer och inte undantag och motstrategier. Fokus ligger på en *upprepanets makt* (se Barthes' *Mytologier* 1956/1970) vad gäller kvinnans representation i filmutbudet, kvantitativt och kvalitativt. I min studie undersöks filmfältets dominerande kunskapskonstruktion som tycks kvarstå oavsett motläsningar.

Det är en god politisk tanke att söka motdiskurser till den dominerande strukturen, men trots detta finns det fog för återkommande kvantitativa studier av hur narrativa grundstrukturer ser ut. Kulturforskaren Chris Barker (1999) menar exempelvis att det ofta är svårt

att generalisera utifrån detaljstudier. När det kommer till kritan innebär inte positiva bilder, hur användbara och önskvärda de än är bland alla stereotyper, att negativa representationer undermineras eller trängs bort.

Undersökningen sammanbinds med en receptionsanalys av den debatt som följde Lars von Triers film *Breaking the Waves* (1996), där vi får ett exempel på hur könsfrågor i film diskuteras i praktiken. Jag visar hur debattörerna antingen drar åt en *explikatorisk* eller en *symptomatisk* tolkning av filmen, där den första söker förklara verket utifrån sig självt, ett visst urval intertexter och/eller regissörens tänkta intention och ofta biografi. Den andra positionen betraktar filmen som ett symptom på en kultur, i det här fallet ur ett genusperspektiv, där kultursociologiska frågor spelar en viktig roll. Båda tolkningssätten menar emellertid att den andra reducerar verkets betydelse. Antingen anses man inte kunna läsa ett modernt konstverk eller bortse ifrån den bild av kvinnan som dyker upp i film efter film.

Det jag vill visa är hur kön och film förhandlas i praktisk kritik. En del i kulturen intar det offentliga rummet och vill kritisera en konstfilm för det sätt på vilket den framställer kvinnan. Andra menar att man missuppfattat filmens intention eller att ett genusperspektiv inte kan anläggas om inte regissören tematiserar frågan. Från båda hållen finns en dold premiss för hur ett konstverk tolkas och värderas och i den debatten sker ett slags inpiskning i leden kring konventioner och traditioner. Explikatorerna accepterar emellertid svårigen den sociala sidan av filmen, så vida man inte finner betydelser i hur den skildrar den moderna människans villkor i

en vag allmän betydelse och med utgångspunkt i regissörens antagna intention. Noteras kan också att filmen tolkades på vitt skilda och motstridiga sätt på grundläggande punkter, utan att uttolkarna kommenterade ambivalensen. Bland symptomatikerna fanns även exempel på debattörer som vacklade mellan biografisk tolkning (Triers kvinnosyn visar sig) och krav på "politiskt korrekta" kvinnobilder. Konklusionen kring debatten är att den exemplifierar hur röster i kulturen höjs mot det sätt varpå kvinnan skildras i vissa filmer, som de kanske krävde mer av, och att det finns andra röster som inte kan acceptera en sådan kritik. Sällan talar man emellertid om de konventioner och traditioner som ligger bakom sätten varpå man uppskattar en film.

Avhandlingens samlade punkt är åskådarens position i relation till ett samlat filmutbud. Triers film analyseras därför mot könsrepresentationen i hela utbudet. Genom att relatera en enskild film till det allmänna filmutbudet som kontext visar jag hur filmen antar nya betydelser. Förutsättningen är tanken på en åskådare som ser olika typer av filmer genom ett liv, vilka lagras som fragmentiserade medierade erfarenheter. *Breaking the Waves* visar sig då vara en konventionell film i sitt val av sätt att framställa kvinnan, trots sin "innovativa" dogma-estetik.

Åskådaren placeras därefter i en samtida senmodern mediekultur, med hjälp av Giddens, Ziehe, J B Thompson, och jag betonar den ökande betydelse estetiska praktikers sociala sida har för en kraftigt identitetssökande individ i ett traditionsupplösande samhälle. Individen upplever både en frihet i att kunna "välja" vem man vill vara, men också ett tvång och en osäkerhet.

Medierna står till tjänst med ett snabbköp av kvinnligheter och manligheter att identifiera sig med eller avsky. Vi förhandlar således både levda och medierade erfarenheter i formandet av vår självbild; och i en kultur där synlighet, image och livsstil får en allt större betydelse i våra identitetsprojekt. Bland kultursociologiskt inriktade forskare kan vi se hur en del betonar kulturens förändringar (Giddens), medan andra beskriver konstanser (Bourdieu). I min undersökning av dominerande och upprepande strukturer är det konstansens mekanismer som är de intressanta: likartade bilder av kvinnan upprepas om och om igen på filmens fält, hon är frånvarande i produktionen och som huvudperson, och, till sist, vad betyder denna konstans för oss som ser film?

Det handlar om att betrakta den estetiska produktionen som en del i *kulturens symboliska ordning*, där vi som mottagare skrivs in i och bearbetar den psykiska scen som film utgör. Detta fantasirum är självklart också en socio-kulturell maktfaktor där det samlade mediala utbudet speglar vem som får utrymme att tala och synas, samt på vilket sätt. Därmed blir de som syns och hörs meningskonstruktörer respektive meningsbärare i vår kultur.

Som många forskare under senare tid har hävdad är det nödvändigt att åter igen omfatta det sociala inom tolkningspraktiker och filmstudier. Sedan 70-talet tycks det vara mer eller mindre irrelevant och fokus har i stället lagts på filmens lustfaktor och publikens makt över texten. Det som är problematiskt med denna position är att man har undvikit det politiska faktum att oavsett den frihet och lust publiken

har, besitter den inte makt på samma sätt som producenter och mediekonglomerat har makt över saker och betydelser. Det finns till exempel endast ett begränsat utbud av filmer, ett utbud som bland annat utmärks av upprepadets makt i det kulturella metabudskap om kön som jag beskriver. Med andra ord handlar det om att avgränsa vilken typ av frihet den verkliga åskådaren tar sig och har möjlighet att ta.

En annan sida av det sociala handlar om att i textanalyser av exempelvis film tydliggöra betydelsen av det visuella i relation till kunskapsproduktion och identitetsskapande. Filmvetenskapen har länge varit beroende av textanalys, i en snävare innebörd, men det är dags att vända blickarna mot den *visuella kulturen* och de teorier och metoder som har utvecklats inom detta forskningsfält. Genom att förankra analysen i en beskrivning av vad det innebär att vara människa i senmoderniteten, kan film i del som i helhet förstås som en meningsbärande praktik i en bredare sociopolitisk kontext. Vid filmanalys kommer vi inte ifrån vare sig den sociala eller den politiska sidan av representation, frågor om synlighet i medierna och tillgången till produktionen av mediebilder, eller olika levda erfarenheter. Det handlar också om att ingen film kan anses vara enbart form och estetik, och stå fri från den kultur varur den är sprungen.

Min förhoppning är att blåsa liv i en diskussion kring vissa forsknings- och tolkningskonventioner som undviker eller utesluter den sociala sidan av berättelser. För åskådaren har det nämligen fått allt större kulturell betydelse *vem som syns och hörs i vår kulturs offentliga rum* och därmed *vem som sätter den kulturella dagordningen*.

Populärkulturstudier: Att vetenskapliggöra den omedelbara upplevelsen

av Simon Lindgren

IDAG HAR FINKULTUREN införlivat Zappa, Warhol och Tarantino samtidigt som portionsförpackad finkultur i form av *The Three Tenors* och *Absolute Opera* sedan länge ligger på topplistorna. Det framstår i själva verket som om det vi kallar för populärkultur i allt större utsträckning har tagit kommandot på den kulturella arenan. Idag är det kanske snarare finkulturen som har marginaliserats, och detta till den grad att den inte har den förtryckande kraft som den historiskt tillskrivits. Jean Baudrillard skrev i sin kritik av Amerika:

Skratten i den amerikanska televisionen har ersatt kören i den grekiska tragedin. De är obönhörliga och sparar knappt ens *the news*, börsnoteringarna och väderleksrapporterna. Men man fortsätter att höra dem, genom besatthetens kraft, bakom Reagans röst eller marinsoldaternas fiasko i Beirut, ja bakom reklamen. Det är monstret från *Alien* som stryker omkring i raketens alla kretslopp. (Baudrillard 1986/1990:68)

Hans bild av den amerikanskt ytliga glättigheten tycks idag — ett antal parabolantennor, monopolavvecklingar och bredbandskablar senare — vara lika tillämplig på europeiska och svenska

Simon Lindgren är filosofie doktor i sociologi och verksam vid Sociologiska institutionen, Umeå universitet. Är just nu aktuell med en ny bok: *Populärkultur — teorier, metoder och analyser*.

förhållanden. Vare sig det populära ska betraktas som monstros eller inte, så stryker det onekligen omkring i kulturens alla kretslopp. I vårt alltmer kommersialiserade och medieintensiva samhällsklimat kan i princip all kultur i någon mening tolkas som populärkultur. Finns det ens någon renodlad finkultur längre?

Trots att populärkulturen har denna genomsvärande kraft — och trots att den därigenom såväl uttrycker, som bidrar i formandet av, det stora flertalet människors känslor, attityder, tankar, drömmar och livsstilar — kan populärkulturforskning fortfarande sägas vara ett något förbiset område, inte minst inom sociologin.

Den brittiske kulturteoretikern Raymond Williams konstaterade för ett par decennier sedan att kultursociologin, i relation till sociologins mer traditionella kategorier, ofta har betraktats som ett ”suspekt” område. Även om populärkulturen har blivit alltmer legitim som studieobjekt under den tid som gått sedan Williams noterade detta, stöter man allt som oftast på liknande rangordningar än idag. Forskning om populärkultur har haft, och har fortfarande till viss del, svårt att vinna respekt i akademiska kretsar. Ett undantag utgörs av det forskningsfält som brukar benämnas *cultural studies*, inom vilket man tidigt insåg att populärkulturen ger oss viktig information om livet i dagens samhälle.

Utan att nu falla in i en alltför oklädsam försvarsställning och riskera att slå in dörrar som redan står öppna, kan vi helt enkelt konstatera att forskning om populärkultur självfallet är i allra högsta grad poängfull. Forskningsfältets bredd och tvärvetenskaplighet innebär emellertid att det — ibland även av oss som själva är

verksamma på det — tenderar att uppfattas som något luddigt och oklart i konturerna. För även om populärkulturella uttryck kan studeras akademiskt så utgör detta inte desto mindre ett förhållandevis vanskligt företag. Man får absolut inte ta populärkulturens omedelbarhet och dess koppling till rekreation och nöje som intäkt för att det vetenskapliga studiet av den ska vara på samma sätt: enkelt, skojigt och utan direkta krav och regler. Det faktum att populärkulturforskaren samtidigt är populärkulturkonsument ställer särskilt stora krav på begreppslig och analytisk eftertanke och tydlighet. Populärkulturforskning kräver givetvis lika mycket reflektion, klarhet och skärpa som all annan forskning. Således kräver den också specialkunskaper av teoretisk och metodologisk karaktär.

I den här texten vill jag helt kort lyfta fram tre av de mest tryckande svårigheter som populärkulturforskaren ställs inför. För det första den definitions- och avgränsningsproblematik som omger själva populärkulturbegreppet. För det andra faktumet att många populärkulturforskare samtidigt är populärkulturfans. För det tredje svårigheterna med att skapa distans till studieobjekt som samtidigt ger förhållandevis omedelbara känsloupplevelser.

Om populärkulturbegreppet

Begreppet ”populärkultur” är till att börja med ovanligt svårt att definiera. Sociologen Tony Bennett har rent av menat att det som begreppet egentligen är värdelöst, att det är en smältdegel av förvirrande och motsägande innebörder som kan leda analyser in i en oändlig rad av teore-

tiska återvändsgränder. Anledningen till detta är att begreppet blir undanlidande på grund av att det implicerar relationer till andra typer av kulturbegrepp.

Beroende på i vilket sammanhang populärkulturbegreppet används, och beroende på vad det ställs emot (finkultur, folkkultur etc.) kan det leda forskaren in på en rad olika — ofta oförenliga — sätt att strukturera fältet av kulturella relationer. Detta leder i sin tur till att vi helt plötsligt har gjort distinktioner och gränsdragningar som inte riktigt går ihop med varandra.

Detta är något som försvåras ytterligare av att finkultur — som historiskt har fungerat som en referenspunkt i relation till vilken andra kulturformer har definierats — inte längre är en fullt gångbar term. Följden av detta blir att alla begrepp (elitkultur, masskultur, populärkultur etc.) som definierats i relation till finkulturen måste hanteras försiktigt.

Att entydigt definiera var gränserna för populärkulturen går är således omöjligt. Dess ramar kommer att variera beroende på med vilka utgångspunkter begreppet används. I vissa sammanhang används det som i princip liktydigt med massmedia och då innefattar det exempelvis såväl nyheter som fiktion. I andra sammanhang likställs begreppet helt enkelt med underhållning — vilket innebär att nyhetsmedia huvudsakligen lämnas utanför. Ibland låter man det innefatta även konsumtionsvaror och mode, medan det ibland begränsas till film, musik och tv. Sådana variationer får vi acceptera, så länge vi ser till att vi är tydliga med vad vi avser med begreppet i varje givet analytiskt sammanhang.

I boken *Populärkultur — teorier, metoder och*

analyser (2005) föreslår jag dock fyra grova stöd-punkter. Dessa utarbetas där genom en diskussion och problematisering av några av de oftast förekommande populärkulturdefinitionerna:

- 1) Populärkultur är kultur som många uppskattar (kvantitetskriteriet),
- 2) Populärkultur är annan kultur än finkultur (kvalitetskriteriet),
- 3) Populärkultur är masskultur, samt
- 4) Populärkultur är folkkultur.

Jag menar att alla dessa definitioner, om än delvis motstridiga, bidrar med något betydelsefullt.

Enligt de fyra stöd-punkter som jag föreslår är populärkulturen:

▮ *Kommersiell* — den står på ett eller annat sätt i förbindelse med en marknad där ekonomiska överväganden görs och där kulturprodukter produceras och konsumeras.

▮ *Lättillgänglig* — den bygger på "enkla" framställningar av vardagsnära eller konventionella och väletablerade tecken och betydelser, vilket gör att en stor grupp människor lätt kan identifiera sig med dess innehåll.

▮ *Inte intellektuellt krävande* — den förutsätter inte förberedelser på samma sätt som exempelvis en operaföreställning — utan på ett eller annat sätt kopplad till *rekreation* och förströelse.

▮ *Folkelig* — den "ger folk vad folk vill ha" och kan på så sätt sägas återspegla många människors önskningar och behov.

Dessa fyra punkter fångar i betydande avseenden in samma aspekter som de fyra punkter som

presenteras av sociologen Todd Gitlin (1982) i ett av de få tillgängliga försöken att i punktform precisera populärkulturbegreppet. Han menar att populärkulturen: (1) är kommersialiserad och spridd i masskala, (2) är ständigt skiftande, (3) genomsyrar hemmen och fyller det privata rummet med bilder samt (4) förkroppsligar och reproducerar samhällets dominerande ideologi.

Bennett menar att om vi skulle begränsa oss till hur populärkulturbegreppet har använts, och till dess historia, så skulle vi nog göra bäst i att se oss om efter ett annat begrepp. Men det finns förstås ingen anledning att göra det. Begrepp kan nämligen, enligt Bennetts synsätt, räddas från sin historia genom att de omformas och används på nya sätt i olika teoretiska och analytiska sammanhang. När man antar den utmaning som ett sådant omformande innebär, är det följaktligen alltid med reservation för att de motsättningar och glidningar som finns mellan de olika sätten att betrakta populärkultur leder till ett eller annat glapp även i de egna resonemangen. Som jag ser det är det ändå viktigt att beträda denna svårframkomliga begreppsliga terräng. Dels för att helt enkelt visa på — och bekanta sig med — den komplexitet som föreligger, dels för att etablera begreppsliga redskap som man som forskare kan använda för att klargöra hur vägen fram till just det egna perspektivet på populärkultur som studieobjekt formats.

Forskare eller fan?

Förutom problem med definitions- och avgränsningsfrågor är ett av populärkulturforskarens mest prekära problem den bristande legitimitet

som den forskare som samtidigt är ett fan av sitt studieobjekt ofta möter. Den som ”på betald arbetstid” lyssnar på musik, ”analyserar” tv-spel eller tittar på film framstår gärna som mindre seriös än den som sysslar med ”riktig” forskning.

I sin kritik av den förhållandevis extensiva forskning som gjorts om tv-serien *Buffy The Vampire Slayer* menar t.ex. Michael Levine och Steven Jay Schneider (2003:299, 301) att:

Buffy-forskare förtränger, projicerar och ”utagerar”, för att tala i psykoanalytiska termer, sina egna fantasier i relation till serien. De älskar *Buffy*. [...] [De] försöker att forska på den, eller diskutera den seriöst, [...] [men] avslöjar bara sin egen avsaknad av förståelse av, och insikt i, serien, samt — kanske ännu viktigare — i vad kulturteori och populärkulturforskning handlar om. [...] Det är *Buffy*-forskning som man borde forska om, inte *Buffy* i sig. (Författarens översättning)

Medieforskaren Matt Hills (2002) har belyst den här problematiken på ett intressant sätt genom att göra en distinktion mellan forskare som är fans (”scholar-fans”) och fans som forskar (”fan-scholars”). Han menar att de riktigt inbitna fansen av ett givet populärkulturellt fenomen faktiskt i vissa bemärkelser kan betraktas som forskare: De besitter en enorm kunskap om ämnet, tvingas ofta utveckla och förklara varför just deras favoritobjekt förtjänar intensiv uppmärksamhet, och fungerar också inte sällan som kritiker och analytiker. Matt Hills menar vidare att forskare som samtidigt är fans är något som man ser ner på eftersom de inte anses vara ”riktiga” akademiker, medan fans som forskar ofta betraktas som ”pretentiösa” inom fankulturen.

Den forskare som är ett fan måste underkasta sig det rationella akademiska subjektets ideal, och vara försiktig så att hon inte låter för mycket av sin entusiasm skina igenom. [...] Detta [...] är en effekt av det kulturella värdesystem som råder. Den imaginära "goda" och rationella akademikers subjekt tillskrivs respekt — hon förväntas vara frikopplad och rationell, också när det gäller hennes eget förhållande till populärkultur. De subjekt som är "otillräckliga" eller "defekta" och som avviker från akademins normer vinner sällan respekt. (a a:11f, författarens översättning)

Denna distinktion kan problematiseras vidare med utgångspunkt i tanken om vardagliga teorier ("vernacular theory") som lanseras av Thomas McLaughlin (1997). Han definierar vardagliga teorier som teorier som inte har akademiskt ursprung, utan som springer ur olika "lokala" och enskilda intressen. McLaughlin menar vidare att dessa teorier, även om de inte har en lika utvecklad kritisk medvetenhet som akademiska teorier, ändå ställer intressanta frågor om kulturen. Han argumenterar vidare för att de vardagliga teorierna egentligen inte är artskilda från akademiska teorier. Teoretiserande bör snarare avmystifieras och ses i relation till ett kontinuum som sträcker sig från det "intessa-akademiska" till det ytterst akademiska.

Slutpoängen med hans resonemang är att man bör bedöma varje enskild populärkulturanalys och teoretisk praktik med utgångspunkt i dess faktiska kvaliteter och dess stringens — inte på basis av varifrån den kommer. Kritisk teori — resandet av seriösa frågor gällande kulturella praktiker och ideologi — är således inte bara något som en akademisk elit sysslar med. Snarare bärs den upp även av medvetna tv-tittare, Madonnafans

och Buffyfantaster — av "mannen på gatan".

Hills menar vidare att tidigare perspektiv på fans förenas av att de förfasat sig över konsekvenserna av att akademiker bekänner att de själva är förtjusta i sina studieobjekt. Man har frågat sig huruvida detta är något som utmanar de vetenskapliga normerna eller något som leder till skapandet av en ny typ av akademisk auktoritet. Vad man har missat, enligt Hills, är möjligheten att fanidentiteter och akademiska identiteter kan hybridiseras och föras samman, inte bara inom akademien utan också utanför.

Den omedelbara upplevelsen

En tredje problematik som populärkulturforskaren står inför har att göra med de svårigheter som det innebär att skapa en analytisk distans till uttryck som man egentligen — i vanliga fall — upplever utan att "tänka efter". En av den amerikanske essäisten Robert Warshows nyckelformuleringar lyder:

En man ser en film, och forskaren måste erkänna att han är den mannen. (Warshow 1954/2001:xli, författarens översättning)

Han menade i sin klassiska text att populärkulturen tidigare hade studerats av i huvudsak två olika typer av forskare: sociologen och konstkritikern. Båda dessa hamnar emellertid i en knepig situation i spänningsfältet mellan hög och låg kultur. Sociologen låtsas, enligt Warshow, att han själv aldrig njuter av populärkulturen: "Det är inte jag som går på bio, det är publiken". Konstkritikern löser å sin sida dilemmat genom att upphöja sina studieobjekt till finkultur: "Det

är inte *filmer* som jag tittar på; det är konst”.

Vad populärkulturforskaren, enligt Warshow, måste göra är att erkänna relationen till sitt studieobjekt — den omedelbara upplevelsen: Det är helt enkelt omöjligt att i praktiken betrakta en film genom sex intellektuella filter på en och samma gång — i alla fall till att börja med. Kort sagt: Man måste inse populärkulturens genomslående och överrumplande kraft. Warshow (1954/2001:xliv) skriver:

Det är jag som ser filmen [...] inte sociologen i mig, om det nu finns någon sådan. Det måste vara av samma anledning som ”de andra” som jag går på bio: för att jag attraheras av Humphrey Bogart eller Shelley Winters eller Greta Garbo; för att jag behöver biodukens absorberande omedelbarhet; för att jag på något sätt tar all denna nonsens på allvar. För jag måste bekänna ännu en sak: Jag har sett väldigt många dåliga filmer, och jag vet när en film är dålig, men jag har sällan blivit uttråkad på bio; och när jag har blivit uttråkad har det oftast varit av en ”bra” film. [...] Filmer är en del av kulturen, och det verkar som om deras speciella kraft har något att göra med att de är en slags ”ren” kultur, lite som att fiska, dricka eller spela baseball — ett kulturellt faktum alltså, som ännu inte har gått upp i konstens disciplin. (Författarens översättning)

Populärkulturen är utan allt tvivel en så pass central del av vår vardagstillvaro att vi — precis som Warshow skrev — måste erkänna vår egen relation till den. Den musikkritiker som säger Britney Spears kan komma på sig själv med att nicka uppskattande i takt med hennes musik i bilkön. På samma sätt kan den filmforskare som tekniskt diskuterar de grepp som skräckfilmen använder förnimma samma rysning som en ”vanlig” betraktare. Likaledes kan den sociolog

som avkodar dokusåpan *Big Brother* som ett uttryck för Baudrillards hyperrealitet uppleva den ”simpla” lockelsen i att se programmets deltagare gå på toaletten inför kameran. Med Warshows termer: En människa upplever ett populärkulturellt uttryck, och forskaren måste erkänna att hon är den människan.

Populärkulturen präglar inte bara intensivt vår vardag, utan tenderar också att rama in våra kollektiva minnen och på så sätt ange vår sociohistoriska position. Om vi då ska göra vetenskapliga anspråk i vårt betraktande av den måste vi vara tydliga med vad som utmärker vårt akademiskt sociologiska perspektiv — vad som skiljer det från exempelvis humoristens eller kåsörens. Om vi skulle fråga Warshow så skulle svaret sannolikt bli: ”Inget — i grunden.”

Som sades ovan: Det är i princip omöjligt att titta på en film genom sex intellektuella filter samtidigt — *i alla fall till att börja med*. Det är med andra ord först *efter* (eller vid sidan om) den omedelbara upplevelsen som det analytiska, vetenskapliga, akademiska perspektivet på studieobjektet kan byggas upp. Som jag ser det är begreppslik klarhet och tydlighet i resonemangen av yttersta vikt för detta uppbyggnadsarbete.

Populärkulturens omedelbarhet skapar förvisso goda förutsättningar för fantasifula och kreativa analyser. Detta får emellertid inte förväxlas med att man kan göra precis hursomhelst. Analysen måste byggas på väl definierade begrepp och ett konsekvent applicerat tillvägagångssätt, samt avrapporteras på ett omsorgsfullt sätt så att dess läsare kan följa den, förstå den och bedöma den. Den komplexitet som många analysuppgifter

då erbjuder får aldrig bli en förevändning för att hänfalla till det kryptiska och svårbegripliga. Med tanke på populärkulturens genomsyrande kraft och att vårt mottagande av den präglas så starkt av den omedelbara upplevelsen, är detta kanske den största utmaning som den som ska syssla med akademisk populärkulturanalys står inför.

Balansgången blir särdeles svår i och med att vi har mycket att förlora på att, i likhet med Warshows karikerade sociolog, helt värja oss mot den omedelbara upplevelsen. Forskaren måste erkänna att han själv avnjuter populärkultur. Således handlar det inte om någon form av "sann" objektivitet eller "äka" distans i relation till studieobjektet. Snarare handlar det om att få forskaren och populärkulturkonsumenten i oss att samsas och ta hjälp av varandra. Vi får således inte vara rädda för att utnyttja vår "kulturella kompetens" i populärkulturanalyserna — något som av positivisterna skulle kunna sägas vara en förskönande omskrivning för "förutfattade meningar" som inverkar menligt på forskningsresultaten. Warshows tanke om det nödvändiga i att som forskare erkänna sin

relation till populärkulturen bör dock, som jag ser det, vara vägledande: De kulturella och personligt betingade förståelser som vi bär med oss bör användas som redskap i analysen. Dels innehåller de viktiga förkunskaper, dels kan de ofta föra med sig frön till intressanta upptäckter i analysen.

Thomas McLaughlin menar som sagt att kritisk teori i själva verket är något som bör uppfattas i termer av en flytande skala som omfattar såväl akademiska som "inte-så-akademiska" analyser. Även det vi uppfattar som vardagliga teorier ("vernacular theory") bidrar nämligen till resandet av relevanta frågor om kulturen.

Att göra vetenskap om populärkulturens uttryck handlar således inte om att frigöra sig från de spontana analyser som vi mer eller mindre medvetet sysslar med när vi till vardags erfar dessa texter. Vad det handlar om är synliggöra och systematisera dessa, samt att låta dem berikas och fördjupas av befintliga teorier och analysresultat — att föra samman och hybridisera det akademiska perspektivet och den omedelbara upplevelsen. Med andra ord: Att vetenskapliggöra den omedelbara upplevelsen.

★ Referenser

Baudrillard, J. (1986/1990): *Amerika*. Göteborg: Korpen.

Gitlin, T. (1982) "Television's Screens: Hegemony in Transition", i Apple, M. (red.) *Cultural and Economic Reproduction in Education*. London: Routledge.

Hills, M. (2002) *Fan Cultures*. London: Routledge.

McLaughlin, T. (1997) *Street Smarts and Critical Theory*. Madison: University of Wisconsin Press.

Levine, M. & Schneider S. J. (2003) "Feeling for Buffy: The Girl Next Door", i South, J. B. (red.): *Buffy the Vampire Slayer and Philosophy*. Chicago: Open Court Press.

Lindgren, S. (2005) *Populärkultur — teorier, metoder och analyser*. Malmö: Liber (utkommer kvartal 2, 2005).

Warshow, R. (1954/2001) *The Immediate Experience*. Cambridge: Harvard University Press.

ERLING BJURSTRÖM

ungdoms- kultur

[stil och smak]

Vad styr unga människors känsla för stil och smak?

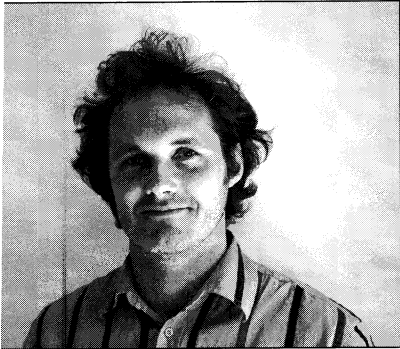
I denna bok ges en överblick över moderna och urbana ungdoms-
stilars framväxt och utveckling i
Sverige. Via en kritisk granskning
av tidigare forskning utvecklar
Erling Bjurström ett nytt per-
spektiv på ungdomskulturer och
ungdomsstilar, grundat i Paul
Ricoeurs hermeneutik, Michail
Bachtins dialogism och Pierre
Bourdieu's kultursociologi.

Erling Bjurström har tidigare publicerat
en rad böcker om ungdomskultur:
Generationsupproret (1980), **Rasta-
farl och reggae** (1988), **Spelar rocken
någon roll?** (1993) och **Högt och lågt.
Smak och stil i ungdomskulturen**
(1997).

bokbeställning: www.borea.nu

Upplevelser av stress — att jämföra lön och karriärmöjligheter med nära arbetskamrater

av Tomas Berglund & Mattias Bengtsson*

Tomas Berglund är lärare/forskare vid sociologiska institutionen, Göteborgs universitet. Han disputerade 2001 med en avhandling om attityder till arbete. Deltar för närvarande i ett projekt om individualisering och sociala jämförelser i arbets-

PÅ JOBBET, liksom i andra sammanhang, har människor en benägenhet att jämföra sig med varandra. Ett centralt jämförelseattribut är lönen, men också hur man ligger till på andra sätt kan komma att jämföras. I social jämförelseteori menar man att människors benägenhet till jämförelser handlar om deras behov av att kunna orientera sig i sin tillvaro (Festinger 1954). Vid värdering av resultat eller belöningar är värderingen beroende av både den absoluta nivån på resultatet, men också av dess relativa nivå. Det sistnämnda bestämmer individen genom att göra sociala jämförelser med andra människor (Levine & Moreland 1987). Utfallet av jämförelsen kan säkerligen vägleda individen i hennes handlande, men det kan också få andra, oavsedda konsekvenser. Att till exempel uppfatta sig sämre betald än sina arbetskamrater kan vara påfrestande och leda till frustration och tankar om orättvisa. Men också utfallet att vara bättre betald än nära arbetskamrater behöver inte alltid innebära något positivt. Givet-

Mattias Bengtsson är doktorand vid sociologiska institutionen, Göteborgs universitet. Han bedriver studier av arbetets individualisering på den svenska arbetsmarknaden och dess konsekvenser för arbetsförhållanden och anställdas uppfattningar om arbete.

* Tack till Erik Bihagen, Bengt Furåker, Per Gustafsson och Tiiu Soidre.

vis kan det uppfattas som att man är värdesatt av arbetsgivaren, samtidigt måste man visa sig vara förtjänt av den högre lönen — och kanske speciellt i förhållande till sina arbetskamrater.

Syftet med artikeln är studera sociala jämförelseprocessers betydelse för stress. Har jämförelser av lön och karriärmöjligheter med nära arbetskamrater betydelse för den stress som anställda upplever? Stress är ett tämligen välforskat fenomen som bland annat har kopplats till olika egenskaper i arbetssituationen (Karasek & Theorell 1990; Cooper m.fl. 2001) och till arbetets art (Maslach & Jackson 1981). Däremot har sambandet mellan sociala jämförelser i arbetslivet, stress och annan ohälsa endast kopplats samman i en begränsad omfattning tidigare (Buunk m.fl. 2001) och snarare indirekt genom begrepp som relativ deprivation (Crosby 1976; Martin 1981) och rättvisa i organisationer (de Boer m.fl. 2002; Sutinen m.fl. 2002).

Eftersom ohälsa och stress i det svenska arbetslivet har ökat är det viktigt att anlägga olika perspektiv på detta angelägna ämnesområde. Det finns dessutom tecken på en utveckling mot ökad differentiering av anställdas arbetssituationer, t.ex. genom individuell lönesättning. Utfallet av sociala jämförelser kan leda till upptäckter av stora olikheter i nära arbetskamraters arbetsvillkor. Kunskaper om oavsedda konsekvenser av sådana jämförelser, t.ex. med avseende på stress, är viktiga.

Jämförelsens konsekvenser

Teorier om sociala jämförelser och referensgrupps-teori utvecklades kring andra världskriget av

personer som Hyman, Festinger och Merton. I en klassisk studie från 1940-talet av amerikanska soldater visar Stouffer m.fl. (1949) betydelsen av sociala referensgrupper för soldaternas tillfredsställelse inom det militära. Ett oväntat resultat från studien visade att soldater inom flygvapnet, där karriärmöjligheterna objektivt sett var mycket stora, var mer otillfredsställda med karriärmöjligheterna än militärpolisier för vilka karriärmöjligheterna istället var små. En förklaring till detta ligger i att soldaterna jämför sig med sin egen statusgrupp inom militären, och en referensgrupp som kännetecknas av hög mobilitet väcker stora förväntningar om befordran och samtidigt besvikelse om förväntningarna inte infrias. På motsatt sätt blir förväntningarna mindre om referensgruppen kännetecknas av en låg grad av mobilitet (Merton 1957).

I en artikel från 1954 ger Leon Festinger begreppet sociala jämförelser en teoretisk innebörd. Festinger skriver att människor har en tendens att jämföra sig med andra för att bedöma sin egen situation då mer objektiva måttstockar för detta saknas. I denna process har människor en benägenhet att jämföra sig med andra som man uppfattar som lika i något avseende. Att uppleva sig olik kan leda till en psykologisk spänning för individen (Festinger 1954).

En vanlig utgångspunkt vad gäller konsekvenser av sociala jämförelser med andra är att om ens eget resultat är bättre i något viktigt avseende så leder detta ofta till positiva känslor (Wheeler & Miyake 1992; Buunk m.fl. 2003). Individens självkänsla tenderar genom jämförelsen att förstärkas. Om man däremot har det sämre än referensgruppen riskerar det att leda

till negativa känslor, t.ex. avundsjuka, ilska eller känslor av orättvisa. De sistnämnda erfarenheterna kan ibland gå under beteckningen relativ deprivation, ett begrepp som myntades i Stouffers m.fl. (1949) tidigare nämnda studie. Det beskriver obehagliga känslor som uppkommer hos individen då man upplever sig förfördelad i jämförelse med någon referensperson eller grupp. I både Crosbys (1976) och Runcimans (1966) definitioner av relativ deprivation så vilar deprivationen på att man jämför sig med någon annan. I Runcimans version görs också en distinktion mellan jämförelser som äger rum mellan individer inom en grupp och jämförelser som äger rum mellan grupper. Den förstnämnda kallar han för individuell ("egoistic") relativ deprivation och den andra för kollektiv ("fraternal") relativ deprivation. I denna studie kommer vi att ägna oss åt effekten av jämförelser inom gruppen (nära arbetskamrater) varvid individuell relativ deprivation är en möjlig effekt.

I moderna teorier har det visat sig att utfallet av sociala jämförelser är komplext. I den s.k. identifikations- och kontrastmodellen skiljer man mellan jämförelser som innebär identifikation med referensgruppen och jämförelser som innebär att individen mäter sig mot den (Buunk m.fl. 2001; Buunk & Ybema 1997). I referensgrupps-teori finns en snarlik distinktion som handlar om skillnaden mellan referensgruppers normativa och komparativa funktion (Merton 1957; se också Urry 1973 samt Fredholm 1989). Om individen identifierar sig med en referensgrupp som har det sämre ur någon central aspekt, så kan det skapa negativa känslor genom att individen kan se sig själv i den situation som referensgruppen

har (rädsla att själv hamna i samma situation eller dåligt samvete över ens egna fördelaktiga villkor). Om individen istället identifierar sig med en grupp som har det bättre än en själv kan detta inspirera egna strävanden och målsättningar för att bli lik referensgruppen. Använder man istället referensgruppen som ett sätt att bedöma sin situation genom att kontrastera sig mot den så följer utfallet idéerna från den klassiska teorin, dvs. att ha det bättre leder till positiva känslor, men att ha det sämre tenderar däremot att leda till relativ deprivation.

Ett perspektiv inom social jämförelseteori är att betrakta sociala jämförelser som grundläggande för uppkomsten av känslor av rättvisa och orättvisa (Adams 1965; Cropanzano m.fl. 2001; Mowday 1991). Adams menar att individen gör en inre kalkyl över ansträngningar och belöningar i arbetet för att avgöra om man behandlas på ett rättvist eller orättvist sätt av organisationen. För att bedöma egna ansträngningar och belöningar jämför sig individen med andra, t.ex. arbetskamrater. Om individen via den sociala jämförelsen kommer fram till att orättvisa föreligger genom att ansträngningen upplevs överstiga belöningen, så uppkommer en psykologisk spänning hos individen, en spänning som individen på något sätt måste hantera, t.ex. genom att anstränga sig mindre. Även det motsatta förhållandet, det vill säga när belöningen överstiger ansträngningen, kan leda till en psykologisk anspänning som kan tvinga individen att agera, t.ex. genom att öka sin ansträngning, för att uppnå balans.

Det finns få studier som gör direkta kopplingar mellan sociala jämförelser och stress. Hos Buunk

m.fl. (2001) finns ett samband mellan utbrändhet och sociala jämförelser. I denna studie ses dock val av referenter som ett sätt att hantera osäkra och stressfyllda situationer. I teorier om relativ deprivation ser man stress som en trolig konsekvens av att känna sig förfördelad i något avseende (Crosby 1976, 1984; Martin 1981). Det finns dock få senare studier vad vi vet, som gör denna koppling empiriskt. Däremot finns studier som visar ett samband mellan upplevelser av orättvisa och utbrändhet (van Dierendonck 1996), hälsa (de Boer m.fl. 2002; Taris m.fl. 2002) och stress (Sutinen m.fl. 2002).

Överväganden och hypoteser

I denna artikel analyseras utfallet av två sociala jämförelser. Den första handlar om att jämföra sin lön i förhållande till nära arbetskamrater och den andra handlar om karriärmöjligheter i förhållande till nära arbetskamrater. Utfallet av jämförelserna är om man har det lika, bättre eller sämre.

Nära arbetskamrater kan sägas uppfylla flera kriterier för en betydelsefull referensgrupp. Festinger (1954) menade att människor är mer motiverade att göra jämförelser till nära och viktiga grupper för individen. Forskning visar också att människor som är olika den som gör jämförelsen har mindre relevans än de som är lika (Wood 1989). Att vara nära den arbetskamrat som man jämför sig med gör det därför mer troligt att man har en rimlig uppfattning om dennes anställnings- och arbetsvillkor och historia på arbetsplatsen.

De aspekter av arbetet som jämförs är lön och

karriärmöjligheter. Lönen är viktig för anställda när de värderar sitt jobb, och den har ett symbolvärde som överskrider dess omedelbara funktion som betalnings- och konsumtionsmedel. "It is also an important signal of achievement, recognition and potential enhancement of self-esteem" (Goodman 1974: 171). Lönen har dessutom en tydlighet som gör den lättare att jämföra än andra aspekter av arbetssituationen (King m.fl. 1993). Medan lön är en vanlig dimension i forskning kring sociala jämförelser så förefaller karriärmöjligheter mer ovanlig. Men liksom lönenivå ger karriärmöjligheter en signal om erkännande av de ansträngningar den anställde gjort inom organisationen och skapar ofta förväntningar om en förbättrad arbetssituation. Däremot är det en svårare dimension att jämföra eftersom den inte är lika konkret som lönen.

Utifrån teorier om sociala jämförelser och relativ deprivation kan negativa utfall av jämförelserna riskera att orsaka relativ deprivation hos de anställda. Därmed finns också en risk att sämre lön eller sämre karriärmöjligheter än nära arbetskamrater kan leda till stress. Att ha bättre lön eller karriärmöjligheter än nära arbetskamrater kan, enligt social jämförelseteori, medföra en bättre självkänsla, vilket i sin förlängning kan ha en dämpande inverkan på stressupplevelser.

Det finns två faktorer i det ovan sagda som kan komplicera dessa resonemang. För det första handlar det om i vilken grad som de skillnader som de anställda rapporterar är reella. En möjlig konsekvens av bättre lön och karriärmöjligheter är att sådana fördelar faktiskt avspeglar en annan arbetssituation än för de som upplever

lika lön och karriär som nära arbetskamrater. I en välkänd modell av Robert Karasek relateras betydelsen av psykologiska arbetskrav, kontroll och socialt stöd i arbetssituation till bland annat stress (Karasek 1979; Karasek & Theorell 1990; se också Söderfeldt 1997). Att uppleva att man har bättre lön och karriärmöjligheter än nära arbetskamrater kan avspegla en arbetssituation med större befogenheter och ansvar, och därmed en risk för högre arbetsbelastning och stress. Men dessa fördelaktiga arbetssituationer kan också medföra större kontroll och socialt stöd genom att arbetsgivaren satsar på den anställde. I enlighet med Karaseks modell kan kontroll och socialt stöd i arbetssituationen ha en dämpande inverkan på stressupplevelser.

Det andra utfallet av jämförelserna, dvs. att ha sämre lön och karriärmöjligheter, kan också ha en relation till de dimensioner i arbetssituationen som Karasek understryker. Här är det inte direkt rimligt att förvänta sig att sämre lön och karriärmöjligheter på ett symmetriskt sätt i förhållande till det föregående resonemanget avspeglar en arbetssituation med lägre arbetskrav. Däremot finns det en möjlighet att utfallet har en relation till de två övriga dimensionerna i modellen. Att ha sämre lön och karriärmöjligheter kan avspegla arbetssituationer med lägre kontroll och socialt stöd. Därigenom försvagas den dämpande funktion som dessa dimensioner har för stresserfarenheter.

För det andra kompliceras resonemangen av den senare utvecklingen av social jämförelseteori och betydelsen av identifikationsprocesser för hur utfallet av jämförelsen påverkar den anställde. I situationer då man identifierar sig

med referensgruppen kan, som ovan förklarats, jämförelser med sådana som har det bättre få en positiv emotionell betydelse och jämförelser med sådana som har det sämre en negativ betydelse. Därigenom blir utfallet det omvända i förhållande till om man kontrasterar sig mot referensgruppen.

I Buunk och Ybemas (1997) beskrivning av identifikations- och kontrastmodellen så placeras den i ett evolutionspsykologiskt sammanhang, vilket innebär att människor har en inre disposition att identifiera sig med dem som ur någon aspekt har det bättre och kontrastera sig mot dem som har det sämre. Buunk och Ybemas perspektiv är dock tämligen främmande ur ett sociologiskt perspektiv, då det ger en deterministisk bild av människans natur. Perspektivet skiljer sig också från t.ex. Festinger (1954) som förklarade tendenser till jämförelser med referensgrupper som har det bättre genom kulturellt förmedlade värden i den amerikanska kulturen.

Wood (1989) anser att mycket av den sociala jämförelseforskningen har undervärderat den sociala kontexten vid sociala jämförelser. En sociologisk öppning för identifikations- och kontrastmodellens giltighet ligger därför i att betona det sociala och normativa sammanhang vari jämförelserna sker. Om arbetssituationen kännetecknas av starka normer om jämlikhet, t.ex. situationer där arbetskamrater förenas av lika arbetsvillkor (Lysgaard 1987), förefaller vissa konsekvenser av jämförelserna mer troliga. Både att ha bättre eller sämre lön (eller karriärmöjligheter) än nära arbetskamrater kan förmodligen få negativa konsekvenser om den anställde i övrigt förenas av likvärdiga villkor med sina

arbetskamrater och det finns starka normer om jämlikhet. Om man i denna situation har det sämre än sina arbetskamrater kan känslor av orättvisa uppkomma vilket är en viktig faktor bakom uppkomsten av relativ deprivation (Crosby 1984). Om den anställde istället har det bättre kan känslor av dåligt samvete infinna sig, vilket kan leda till att hon försöker rättfärdiga sin fördelaktiga situation genom extra ansträngningar (Adams 1965). Därmed finns det också risk för stressupplevelser.

I en mer individualiserad och konkurrensbetonad arbetssituation finns det förmodligen en större tolerans för olikheter i villkor. Däremot är det möjligt att det i dessa situationer finns mer av meritokratiska uppfattningar som betonar rättvisa regler och procedurer för hur belöningar skall fördelas. Ur ett sådant perspektiv accepterar den anställde att ha sämre villkor än sina arbetskamrater, så länge som procedurer för fördelning av lön, uppgifter och tjänster anses vara rättvisa. Men uppfattas procedurerna som orättvisa finns risk för relativ deprivation. Att ha bättre villkor än sina arbetskamrater kan i huvudsak innebära positiva konsekvenser för den anställde. Man får explicit ett kvitto på att man gör ett bra jobb.

Vad strukturerar om man befinner sig i en mer karriär- och konkurrensbetonad miljö eller ett mer jämlikhetsbetonat och kollektivt sammanhang? En viktig faktor är position inom organisationen. Enligt Erikson och Goldthorpe (1992) struktureras de anställda i olika klasspositioner utifrån

skilda former av relationer till arbetsgivaren. Chefer och professionella yrkesgrupper kännetecknas av en servicerelation till arbetsgivaren, vilket innebär en position av delegerad auktoritet och/eller expertis inom organisationen (Erikson & Goldthorpe 1992: 42).

Lojalitet mot organisationen knyts genom utlovade belöningar i form av höga löner, karriärmöjligheter, trygghet och ofta en relativ frihet i arbetssituationen. I denna miljö kan vi därför finna ett konkurrensinriktat klimat med stora förväntningar om avancemang. I studier har man också visat

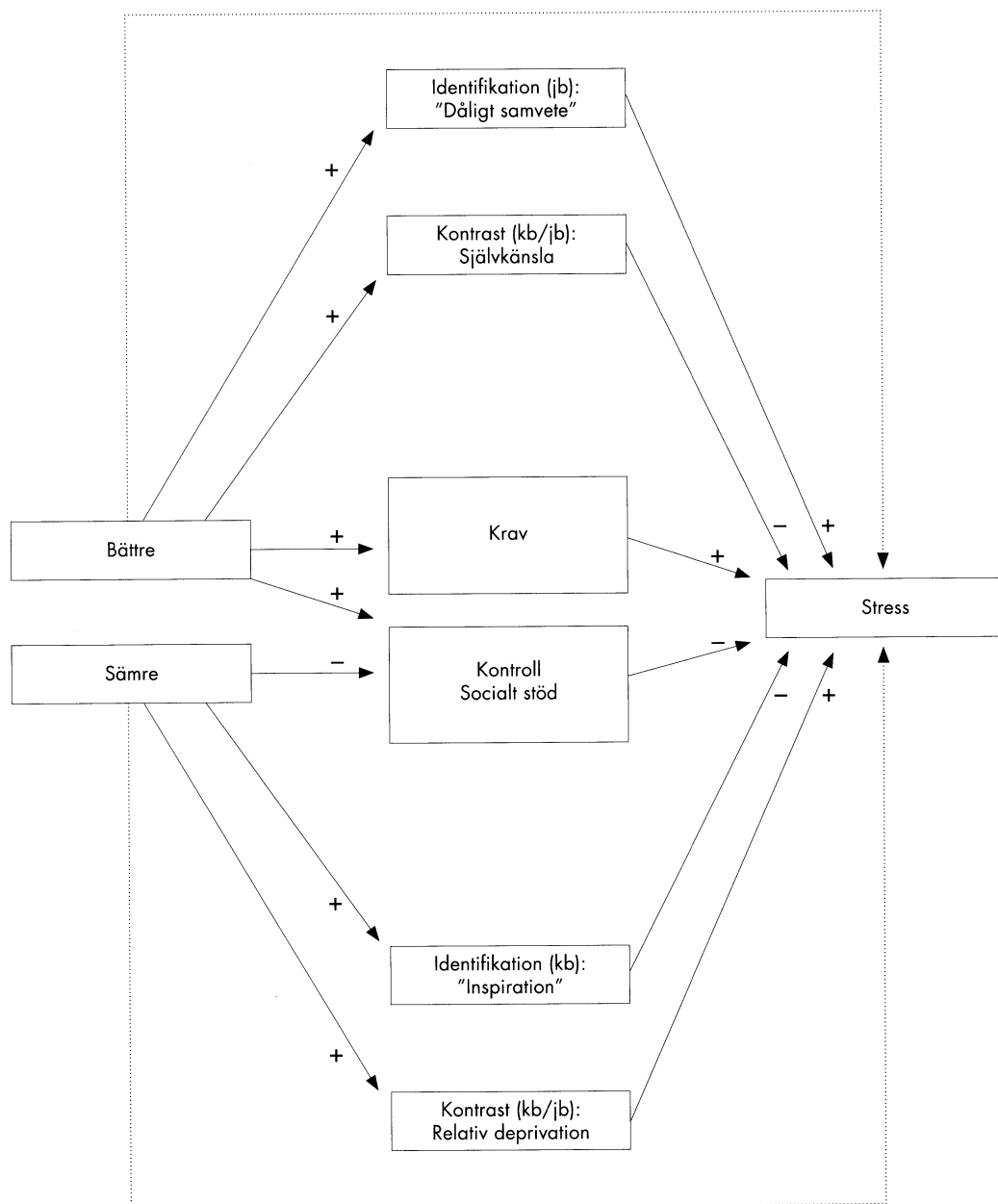
att tjänstemän har mer meritokratiska rättvisepuffattningar än arbetare (Swift m.fl. 1995). Arbetarklasspositioner innebär istället en avgränsad och underordnad relation till arbetsgivaren, där den anställdes tid och ansträngning köps av arbetsgivaren. I sådana här arbetssituationer kan det uppkomma, om vi följer Lysgaard (1987), kollektiva uppfattningar och normer genom anställdas likhet, närhet och gemensamma problemupplevelser. Arbetarklassen företräder också oftare uppfattningar om en jämlik fördelning av belöningar (Swift m.fl. 1995). Utöver dessa positioner av anställda finner också Erikson och Goldthorpe s.k. mellanliggande positioner vilka har drag av de andra klasspositionerna. Anställda inom den mellanliggande klasspositionen är därför mer heterogena med avseende på t.ex. karriärmöjligheter.

I figur 1 sammanfattas de teoretiska resonemangen om relationen mellan sociala jämförelser

**att ha bättre lön och
karriärmöjligheter kan
innebära en högre
arbetsbelastning**

Figur 1. Relationer mellan sociala jämförelser och stress

Förväntade positiva (+) och negativa (-) samband.
Konkurrensbetonade (kb) och jämlikhetsbetonade (jb) arbetsituationer

och stress i en modell. Utfallet av sociala jämförelser förväntas vara beroende av om den anställda befinner sig i en konkurrensbetonad (kb) eller jämlikhetsbetonad (jb) social kontext i sitt arbete.

Två möjliga hypoteser av att ha bättre lön eller karriärmöjligheter i jämförelse med nära arbetskamrater är möjliga att utvinna ur de teoretiska resonemangen:

H1: Både i en konkurrens- och jämlikhetsbetonad kontext kan upplevelser av att ha bättre lön eller karriärmöjligheter än nära arbetskamrater innebära lägre stressupplevelser. Denna effekt förmedlas av en stärkt självkänsla.

H2: I en jämlikhetsbetonad kontext kan bättre lön eller karriärmöjligheter än nära arbetskamrater innebära högre stressupplevelser. Denna effekt förmedlas av känslor av ”dåligt samvete” och ökade ansträngningar för att rättfärdiga olikheten.

Även två hypoteser om effekter på stress av sämre lön eller karriärmöjligheter är möjliga att formulera:

H3: Både i en konkurrens- och jämlikhetsbetonad kontext kan upplevelser av att ha sämre lön eller karriärmöjligheter än nära arbetskamrater innebära högre stressupplevelser. Denna effekt förmedlas av känslor av orättvisa.

H4: I en konkurrensbetonad kontext kan sämre lön eller karriärmöjligheter än nära arbetskamrater reducera stressupplevelserna. Denna effekt förmedlas av något som kan benämnas som ”inspiration”, dvs. positiva känslor av möjligheter av att själv bli lik referensgruppen med tiden.

Utöver dessa socialpsykologiska mekanismer kan effekter av jämförelserna på stress också vara

ett resultat av andra relationer. Framförallt gäller det i vad mån som jämförelserna snarare speglar reella förhållanden i arbetssituationen än verkar genom de föreslagna socialpsykologiska mekanismerna. Karasek och Theorell (1990) har beskrivit några viktiga förhållanden i arbetssituationen med betydelse för stressupplevelser. Relationerna mellan dessa och sociala jämförelser utgörs av de mittersta pilarna i figuren. Även möjliga direkta effekter av jämförelserna vars mekanismer inte här beskrivits teoretiskt finns uttryckta i form av de streckade pilarna i figuren.

Material och metod

Datamaterialet för vår studie samlades in under våren 2003. Det utgörs av en enkätundersökning ställd till respondenter som ingick i Statistiska Centralbyråns Arbetskraftsundersökningar (AKU). Via telefonintervjuer i AKU tillfrågades totalt 4558 anställda om de kunde tänka sig att besvara en postenkät, varav 460 tackade nej. Av de 4098 anställda som fick enkäten besvarade 3286 den, dvs. 72 procent svarsfrekvens. Enkäten ställer bland annat frågor om arbetsvillkor, inställning till arbete och stressupplevelser. Utöver detta finns ett stort batteri av frågor om sociala jämförelser utifrån olika aspekter.

Den analysteknik som kommer att användas för att mäta effekter på stressupplevelser är multipla OLS-regressioner. I analyserna utgörs den beroende variabeln av ett summerat index som mäter frekvensen av stressupplevelser (se tabell 5, sist i artikeln, som redovisar statistik över variablerna). Indexet består av fyra påståenden som beskriver olika erfarenheter av stress (om

man känner sig stressad i sitt arbete; om man känner sig känslomässigt uttröttad; om man känner oro inför de krav arbetet ställer; om man känner att man arbetar allt för hårt). De tre sistnämnda påståendena ingår som item i Maslachs (1996) utbrändhetsindex. De svarsalternativ som respondenten har att ta ställning till är frekvensen av dessa upplevelser (alltid, ofta, ibland, sällan, aldrig). Den interna konsistensen i skalan är hög ($\alpha = 0,81$). En version av samma skala har används i en tidigare studie, där den har ett tydligt samband med arbetstillfredsställelse, lojalitet, frånvaro och tankar på att byta arbetsplats/yrke (Berglund 2003).

De centrala oberoende variablerna i analyserna är utfallet av jämförelser med arbetskamrater med avseende på lön och karriärmöjligheter. I enkätundersökningen ställdes följande fråga: "Jämför följande aspekter av ditt arbete med dina närmaste arbetskamrater. Hur ter sig följande i ditt arbete vid en jämförelse?". Därefter kom ett antal olika aspekter av arbetssituationen som den anställde skulle ta ställning till, bl.a. lönen och karriärmöjligheterna. Svarsalternativen till frågorna var "mycket bättre", "bättre", "lika", "sämre" och "mycket sämre". I analyserna har frågorna dummy-kodats där kategorin som anger att man upplever sig ha det lika med sina arbetskamrater utgör referenskategori och där svarsalternativen "mycket bättre" och "bättre" utgör kategori 1 i den ena dummy-variabeln och svarsalternativen "sämre" och "mycket sämre" i den andra.

I hypotes 3 förväntas effekten av sociala jämförelser verka genom känslor av relativ deprivation. En indikator för relativ deprivation utgörs i denna studie av upplevelser av rättvisa och orättvisa.

Två variabler används som mäter om respondenten tycker att lönerna på arbetsplatsen sätts på ett rättvist sätt och om arbetsgivaren fördelar arbetsuppgifterna på ett rättvist sätt bland de anställda. Svarsalternativen till frågorna var "Ja, helt rättvist", "Ja, ganska rättvist", "Nej, ganska orättvist", "Nej, helt orättvist". Frågorna har dikotomiserats till en ja- och en nej-kategori.

En annan förväntad förmedling (hypotes 1) verkar genom en starkt självkänsla av jämförelser som faller ut fördelaktigt. I materialet finns inget direkt psykometriskt mått för ökad självkänsla. Istället kommer en närliggande variabel att användas som mäter den personliga tillfredsställelsen av arbetet. Denna variabel är också ett summerat index ($\alpha = 0,76$) konstruerat av frågorna "Jag upplever mitt arbete som meningsfullt" och "Jag är stolt över det arbete som jag utför". Svarsalternativen var "alltid", "ofta", "ibland", "sällan", "aldrig".

I analyserna kontrolleras också för variabler som mäter psykologiska arbetskrav, kontroll och socialt stöd. Arbetskraven mäts genom ett summerat index ($\alpha = 0,57$) konstruerat av tre frågor (arbetar i högt tempo (omvänd); kan ta rast i den utsträckning som man har rätt till under arbetsdagen; hinner utföra arbete under normal arbetstid). Svarsalternativen till frågorna mäter frekvensen av dessa förhållanden (alltid, ofta, ibland, sällan, aldrig). Operationaliseringen av psykologiska arbetskrav är i denna undersökning mer avgränsad än Karaseks m.fl. (1998) operationalisering genom att framförallt fokusera på tidspress i arbetet.

Kontroll och socialt stöd i arbetet mäts också genom indexkonstruktioner. Kontroll är

en summering av två frågor ($\alpha = 0,77$): i vilken utsträckning den anställde har inflytande över uppläggningsen av arbetsdagen och hur arbetsuppgiften skall utföras. Svartalternativen till frågorna var följande: i mycket stor, i stor, i viss, i liten utsträckning eller inte alls. Även denna konstruktion är mer avgränsad än Karasek m.fl. (1998) och fokuserar endast på den anställdes direkta kontroll över arbetets utförande. När det gäller socialt stöd studeras betydelsen av en kombination av instrumentellt och värderande stöd från arbetskamrater genom ett summerat index ($\alpha = 0,60$) av frågorna: hjälp av arbetskamrater i svårigheter i arbetet; uppskattning från arbetskamrater för utfört arbete. Svartalternativen för frågorna belyser frekvensen av stöd (alltid, ofta, ibland, sällan, aldrig).

Modeller

De teoretiska resonemangen kommer att testas utifrån en metod som innebär att relationen mellan den beroende variabeln och de centrala oberoende variablerna, dvs. stress och sociala jämförelser, analyseras genom multipla regressioner i olika modeller (Aneshensel 2002). I en inledande modell (modell 1) studeras den direkta relationen mellan de oberoende variablerna som mäter utfallet av jämförelserna om lön och karriärmöjligheterna och den beroende variabeln om stressupplevelser. I modell 2 förs variablerna som mäter rättvisa kring lön och fördelning av arbetsuppgifter in, samt variabeln om personlig tillfredsställelse. Därefter tillkommer i modell 3 kontroll och socialt stöd. Avslutningsvis tillförs i modell 4 variabeln som mäter den direkta

arbetsbelastningen i form av tidspress.

Logiken i detta förfarande handlar om att studera om de centrala sambanden går via de andra variabler som mäter de mekanismer eller processer som man hypotetiskt förväntar sig att den centrala relationen verkar genom (Aneshensel 2002). En perfekt förmedling föreligger om den centrala oberoende variabeln inte längre predicerar ett utfall i den beroende variabeln, utan effekten har tagits upp av de mellanliggande variablerna (Chirumbolo & Hellgren 2003). I denna studie kan slutsatsen dras att effekten av sociala jämförelser är ett resultat av rätt- och orättvisupplevelser eller känslor av personlig tillfredsställelse med arbetet om effekterna av jämförelserna upphör i modell 2. Kvarstår effekterna, men upphör i modell 3 alternativt modell 4, så kan effekterna av jämförelserna framförallt ses som förmedlade av kontroll och socialt stöd (modell 3) eller den direkta tidspress som man upplever (modell 4). Reduceras däremot inte effekterna av de sociala jämförelserna helt genom införandet av variablerna i modell 2-4, så finns också självständiga effekter av jämförelserna vars mekanismer inte har fångats i denna analys.

Utöver att analyserna kommer att utföras i olika modeller för att söka de mekanismer varigenom den centrala relationen kan tänkas verka, så kommer regressionsanalyserna också ske för separata sociala klasser. Skälet till detta är den teoretiska förståelsen att sociala jämförelser kan ha olika betydelse i konkurrens- och jämlikhetsbetonade sociala situationer. En faktor som strukturerar dessa situationer är den anställdes klassposition. De separata analyserna kommer att ske för de yrkesgrupper som har olikartade

positioner, utifrån det Erikson och Goldthorpe (1992) avser med serviceklassen, mellanliggande klasser och arbetarklassen. Serviceklassen består i analysen av yrkesgrupper som chefer, specialister och högre tjänstemän (klass I). De mellanliggande klasspositionerna utgörs av tjänstemän på lägre nivåer, olika serviceyrken och förmän i den manuella produktionen (klass II, III och V). Arbetarklassen består av kvalificerade och okvalificerade arbetare (klass VI-VII). Dessa definitioner av serviceklassen, mellanliggande klasser och arbetarklassen har tidigare använts i en svensk kontext (Bihagen 2000). Omvandlingarna av yrkesgrupper till Goldthorpes klasspositioner har följt Ganzeboom och Treimans (1994) operationaliseringar.

Dessa analyser kan dock inte fullt ut belysa de möjliga mekanismer som modellen förordar (hypotes 2 och 4). Skälet till detta är framförallt en brist på variabler som direkt mäter de effekter av jämförelserna som identifikationsprocesser kan medföra i relation till stress, dvs. ”dåligt samvete” och ”inspiration”. Indirekt kan dock analyserna ge indikationer på om dessa mekanismer inte kan uteslutas. Kvarstår i modell 4 en negativ effekt på stress av att ha sämre villkor, framförallt i analyserna av serviceklassen och mellanliggande klasser, så kan inte ”inspiration” uteslutas. När det gäller hypotesen om extra ansträngning på grund av dåligt samvete får den ett visst stöd om en positiv effekt på stress upphör i modell 4, då tidspressvariabeln förs in i analysen. Problemet här är dock att detta resultat både kan peka på en reellt tidspressad arbetssituation, men också extra ansträngning på grund av psykologisk anspänning av att ha det bättre än nära arbetskamrater.

Dock blir den sistnämnda förklaringen mer trolig om resultatet är giltigt för arbetarklassen och i viss mån mellanliggande klasser.

Resultat

Inledningsvis redovisas korrelationer mellan variablerna (tabell 1, nästa sida). Tabellen ger indikationer på om de förväntade relationerna mellan variablerna finns och går i förväntad riktning. Det första som kan konstateras är att det finns få direkta och signifikanta korrelationer mellan jämförelserna och stress. För mellanliggande klasser finns en signifikant korrelation mellan att ha sämre lön och stress och för arbetarklassen att ha sämre karriärmöjligheter och stress. Koefficienternas storlek är dock små.

När det gäller relationer mellan jämförelserna och det som i modellen utgör förmedlande variabler finns flera av de förmodade sambanden, dock inte alla. För det första finns signifikanta korrelationer i förväntad riktning mellan att ha sämre villkor än nära arbetskamrater och rättvisevariablerna. Ett undantag finns i serviceklassen där sämre karriärmöjligheter inte är korrelerade med dessa variabler. Rättvisevariablerna är tydligt korrelerade med stressupplevelser i alla klasspositioner. Sambanden mellan jämförelserna och personlig tillfredsställelse ger en mer tvetydig bild. De starkaste sambanden finns i serviceklassen mellan bättre karriärmöjligheter och personlig tillfredsställelse. I de mellanliggande klasserna och arbetarklassen finns ett signifikant samband mellan bättre lön och personlig tillfredsställelse. I den teoretiska modellen har det inte specificerats ett negativt samband mellan sämre villkor och

Tabell 1. Korrelationer mellan undersökningsvariablerna

Serviceklassen	1	2	3	4	5
1. Stressupplevelser	1				
2. Bättre lön	0,01	1			
3. Sämre lön	0,07	-0,37	1		
4. Bättre karriärmöjligheter	-0,07	0,37	-0,15	1	
5. Sämre karriärmöjligheter	0,01	-0,03	0,19	-0,21	1
6. Lön sätts rättvist	0,17	-0,22	0,39	-0,10	0,05
7. Arbetsuppgifter fördelas rättvist	0,30	-0,18	0,24	-0,13	0,07
8. Personlig tillfredsställelse	0,01	0,07	-0,14	0,16	-0,10
9. Kontroll	-0,21	0,08	-0,10	0,06	-0,07
10. Socialt stöd från arbetskamrater	-0,19	-0,16	0,03	0,01	-0,12
11. Tidspress	0,56	0,13	0,00	0,05	-0,00
Mellanliggande klasser					
1. Stressupplevelser	1				
2. Bättre lön	0,04	1			
3. Sämre lön	0,08	-0,32	1		
4. Bättre karriärmöjligheter	0,04	0,34	-0,12	1	
5. Sämre karriärmöjligheter	-0,03	-0,11	0,33	-0,16	1
6. Lön sätts rättvist	0,25	-0,17	0,33	-0,09	0,15
7. Arbetsuppgifter fördelas rättvist	0,31	-0,04	0,19	0,00	0,14
8. Personlig tillfredsställelse	0,04	0,06	-0,09	0,04	-0,08
9. Kontroll	-0,12	0,16	-0,10	0,15	-0,11
10. Socialt stöd från arbetskamrater	-0,19	-0,02	-0,02	0,01	-0,05
11. Tidspress	0,62	0,11	0,06	0,05	-0,04
Arbetarklassen					
1. Stressupplevelser	1				
2. Bättre lön	0,04	1			
3. Sämre lön	0,04	-0,18	1		
4. Bättre karriärmöjligheter	0,05	0,32	-0,04	1	
5. Sämre karriärmöjligheter	0,07	-0,10	0,33	-0,11	1
6. Lön sätts rättvist	0,22	-0,01	0,26	-0,00	0,11
7. Arbetsuppgifter fördelas rättvist	0,23	0,01	0,12	0,06	0,16
8. Personlig tillfredsställelse	-0,02	0,06	-0,02	0,06	-0,05
9. Kontroll	-0,13	0,10	-0,00	0,07	-0,06
10. Socialt stöd från arbetskamrater	-0,09	0,02	0,05	0,01	-0,04
11. Tidspress	0,53	-0,01	0,01	0,02	0,03

Siffror i fetstil: $p < 0,05$

Serviceklassen	6	7	8	9	10	11
1. Stressupplevelser						
2. Bättre lön						
3. Sämre lön						
4. Bättre karriärmöjligheter						
5. Sämre karriärmöjligheter						
6. Lön sätts rättvist	1					
7. Arbetsuppgifter fördelas rättvist	0,47	1				
8. Personlig tillfredsställelse	-0,23	-0,27	1			
9. Kontroll	-0,10	-0,20	0,17	1		
10. Socialt stöd från arbetskamrater	-0,07	-0,20	0,28	0,11	1	
11. Tidspress	0,03	0,18	0,08	-0,14	-0,21	1
Mellanliggande klasser						
1. Stressupplevelser						
2. Bättre lön						
3. Sämre lön						
4. Bättre karriärmöjligheter						
5. Sämre karriärmöjligheter						
6. Lön sätts rättvist	1					
7. Arbetsuppgifter fördelas rättvist	0,42	1				
8. Personlig tillfredsställelse	-0,12	-0,17	1			
9. Kontroll	-0,11	-0,14	0,25	1		
10. Socialt stöd från arbetskamrater	-0,16	-0,20	0,25	0,11	1	
11. Tidspress	0,18	0,25	0,00	-0,08	-0,19	1
Arbetarklassen						
1. Stressupplevelser						
2. Bättre lön						
3. Sämre lön						
4. Bättre karriärmöjligheter						
5. Sämre karriärmöjligheter						
6. Lön sätts rättvist	1					
7. Arbetsuppgifter fördelas rättvist	0,37	1				
8. Personlig tillfredsställelse	-0,13	-0,20	1			
9. Kontroll	-0,13	-0,10	0,30	1		
10. Socialt stöd från arbetskamrater	-0,08	0,19	0,27	0,14	1	
11. Tidspress	0,16	0,18	0,04	-0,08	-0,10	1

personlig tillfredsställelse. Dessa är dock tydliga i korrelationsmatrisen både för serviceklassen och mellanliggande klasser. Dessutom är det viktigt att lägga märke till att det inte finns något signifikant samband mellan personlig tillfredsställelse och stress, vilket också går emot modellens förutsägelser.

Modellen specificerar också möjliga samband mellan jämförelserna och socialt stöd, kontroll och tidspress. För det första finns endast i serviceklassen signifikanta samband mellan

jämförelserna och socialt stöd, men endast ett av dem går i rätt riktning (sämre karriärmöjligheter har ett samband med minskat stöd). När det gäller samband mellan jämförelserna och kontroll i arbetet så finns de förväntade sambanden mest tydligt i de mellanliggande klasserna. I arbetarklassen finns endast positiva samband mellan att ha bättre lön eller karriärmöjligheter och kontroll. Däremot finns inga negativa samband mellan att ha sämre villkor i de två avseendena och kontroll. I serviceklassen finns

Tabell 2. Effekter på stressupplevelser för serviceklassen. Ostandardiserade B-koefficienter

	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4
<i>Lön i förhållande till nära arbetskamrater</i>				
Bättre	0,31	0,41	0,36	-0,02
Sämre	0,44	-0,09	0,03	-0,18
Lika (ref)	0	0	0	0
<i>Karriärmöjligheter i förh. till nära arb.kamrater</i>				
Bättre	-0,57	-0,43	-0,41	-0,53+
Sämre	0,22	0,15	-0,11	0,02
Lika (ref)	0	0	0	0
<i>Lön sätts rättvist</i>				
Ja (ref)		0	0	0
Nej		0,12	0,16	0,29
<i>Arbetsuppgifter fördelas rättvist</i>				
Ja (ref)		0	0	0
Nej		2,37***	2,01***	1,35***
<i>Personlig tillfredsställelse</i>				
		0,11	0,24+	0,05
<i>Kontroll</i>				
			-0,28**	-0,22**
<i>Socialt stöd från arbetskamrater</i>				
			-0,30**	-0,12
<i>Tidspress</i>				
				0,56***
Intercept	7,82***	6,71***	9,33***	6,03***
R ² adj	0,00	0,11	0,16	0,35
n	331			

Signifikansnivåer: +: p<0,10 *: p<0,05 **: p<0,01 ***: p<0,001

inga signifikanta samband mellan variablerna. Ett signifikant samband mellan att ha bättre lön och tidspress finns både i serviceklassen och i de mellanliggande klasserna, men däremot inte mellan bättre karriärmöjligheter och tidspress. I alla klasspositioner har kontroll, socialt stöd och tidspress signifikanta samband med stressupplevelser i förväntade riktningar.

I tabell 2 redovisas den första regressionsanalysen, vilken gäller för serviceklassen. Resultatet av analysen i modell 1 visar inga

signifikanta effekter av sociala jämförelser på de anställdas stressupplevelser. I modell 4, då alla de övriga variablerna är under kontroll, finns en tendens till att bättre karriärmöjligheter än nära arbetskamrater leder till mindre stress än för anställda med lika karriärmöjligheter. Denna effekt framträder när tidspressvariabeln har tillförts i analysen.

Därmed finns ett visst stöd för resonemanget att givet att den objektiva belastningen är under kontroll reducerar effekten av att ha bättre

Tabell 3. Effekter på stressupplevelser för mellanliggande klasser. Ostandardiserade B-koefficienter

	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4
<i>Lön i förhållande till nära arbetskamrater</i>				
Bättre	0,26	0,36	0,44+	-0,08
Sämre	0,75**	0,18	0,24	-0,02
Lika (ref)	0	0	0	0
<i>Karriärmöjligheter i förh. till nära arb.kamrater</i>				
Bättre	0,69*	0,55*	0,61*	0,29
Sämre	-0,16	-0,36	-0,41	-0,17
Lika (ref)	0	0	0	0
<i>Lön sätts rättvist</i>				
Ja (ref)		0	0	0
Nej		0,89***	0,79***	0,50**
<i>Arbetsuppgifter fördelas rättvist</i>				
Ja (ref)		0	0	0
Nej		1,72***	1,55***	0,75***
<i>Personlig tillfredsställelse</i>				
Kontroll		0,09	0,19**	0,03
Socialt stöd från arbetskamrater			-0,16**	-0,09**
Tidspress			-0,26***	-0,10*
				0,78***
Intercept	7,21***	6,05***	7,78***	3,85***
R ² adj	0,01	0,12	0,15	0,41
n	1019			

Signifikansnivåer: +: p<0,10 *: p<0,05 **: p<0,01 ***: p<0,001

karriärmöjligheter än sina nära arbetskamrater upplever av stress bland anställda i serviceklassen. Men däremot har vi inte fått något stöd för att denna effekt verkar genom stärkt självkänsla, såsom det är mätt i denna analys (personlig tillfredsställelse).

Utöver detta resultat så finns det ett starkt samband mellan variabeln som mäter om arbetsuppgifterna fördelas rättvist och stress (modell 2). Däremot har den andra rättvisevariabeln — lön sätts rättvist — ingen statistiskt signifikant effekt på stressupplevelser. Detta resultat tyder på en större tolerans för olikheter i lön bland anställda i serviceklassen jämfört med orättvisa i fråga om fördelning av arbetsuppgifter, dvs. den faktor som framförallt är viktig för en fortsatt karriär. Effekten av denna rättvisevariabel kvarstår även i modell 4, där tidspressvariabeln tillförts. Koefficientens styrka har dock reducerats betydligt.

Vad gäller variabeln som mäter personlig tillfredsställelse finns en tendens till positiv effekt på stress i modell 3, när kontroll och socialt stöd har förts in i analysen. Tolkningen av detta resultat är att ett tillfredsställande arbete kan vara stressande givet att de positiva sidorna av det — kontroll och socialt stöd — är beaktade. Tydligt är också att denna effekt försvinner när tidspress ingår i modellen.

När det gäller variabelerna som mäter de olika dimensionerna i Karasek och Theorells (1990) modell visar det sig att variabeln som mäter tidspress har ett starkt positivt samband med stressvariabeln. Även variabeln som mäter kontroll i arbetsprocessen har ett statistiskt signifikant samband med stressupplevelser. Däremot kvarstår

ingen statistiskt signifikant effekt av socialt stöd från arbetskamraterna i modell 4.

I tabell 3 visas analysen för anställda i mellanliggande klasspositioner. Båda jämförelsevariablerna har i denna analys vissa effekter på stressupplevelser. I modell 1 har anställda som upplever sig ha sämre lön än sina arbetskamrater en högre stressupplevelse än anställda med lika lön. Denna effekt upphör i modell 2 då båda rättvisevariablerna tillförts analysen. Förklaringen till jämförelsens effekt på stress är således att den förmedlas genom upplevelser av orättvisa.

En annan signifikant effekt av jämförelserna är att anställda som anser sig ha bättre karriärmöjligheter än sina nära arbetskamrater upplever högre stress än arbetskamrater med lika karriärmöjligheter. En liknande tendens finns också för anställda som upplever sig ha bättre lön (modell 3). Effekterna försvinner dock helt i modell 4, vilket innebär att de tas upp av tidspressvariabeln. Resultatet pekar på att effekterna av att ha bättre lön och karriärmöjligheter än nära arbetskamrater på stressupplevelser verkar via en mer pressad arbetssituation.

I de mellanliggande klasspositionerna har båda rättvisevariablerna signifikanta effekter på stressupplevelser. Att uppfatta orättvisa inom organisationen både i hur löner sätts och arbetsuppgifter fördelas är stressande för den anställde. En skillnad mot serviceklassen är att löneorättvisa också har en effekt på stressupplevelser, utöver den andra rättvisevariabeln. Resultaten står sig också genom de olika modellerna, dock är koefficienterna reducerade i modell 4.

Utöver dessa resultat kan man konstatera att

**Tabell 4. Effekter på stressupplevelser för arbetarklassen.
Ostandardiserade B-koefficienter**

	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 4
<i>Lön i förhållande till nära arbetskamrater</i>				
Bättre	0,32	0,25	0,39	0,48+
Sämre	0,18	-0,17	-0,05	-0,01
Lika (ref)	0	0	0	0
<i>Karriärmöjligheter i förh. till nära arb.kamrater</i>				
Bättre	0,42	0,28	0,33	0,32
Sämre	0,92**	0,74*	0,65*	0,65*
Lika (ref)	0	0	0	0
<i>Lön sätts rättvist</i>				
Ja (ref)		0	0	0
Nej		0,70**	0,62**	0,32+
<i>Arbetsuppgifter fördelas rättvist</i>				
Ja (ref)		0	0	0
Nej		1,10***	1,02***	0,47*
<i>Personlig tillfredsställelse</i>				
Kontroll		0,09	0,18**	0,05
Socialt stöd från arbetskamrater			-0,22***	-0,17***
Tidspress				0,75***
Intercept	6,89***	5,98***	7,05***	3,75***
R ² adj	0,01	0,06	0,08	0,32
n	784			

Signifikansnivåer: +: $p < 0,10$ *: $p < 0,05$ **: $p < 0,01$ ***: $p < 0,001$

variabeln som mäter personlig tillfredsställelse uppför sig på samma sätt som i serviceklassen och att tidspress, kontroll och socialt stöd från arbetskamrater har signifikanta effekter på stressupplevelserna i förväntade riktningar.

Den tredje analysen redovisas i tabell 4 och gäller anställda i arbetarklasspositioner. I denna

finns endast en tydlig effekt på stress av sociala jämförelser som gäller när man har sämre karriärmöjligheter än nära arbetskamrater. Denna kategori av anställda upplever sig vara mer stressad än de som har lika karriärmöjligheter. Ett intressant förhållande är också att denna effekt står sig genom de olika modellerna, dock

något reducerad. Detta säger att modellerna inte fångar den mekanism varigenom sämre karriärmöjligheter leder till stress, dvs. den ligger varken i känslor av orättvisa, minskad kontroll, socialt stöd eller en belastande arbetssituation, i alla fall inte enligt de mått som här använts.

Upplevelser av rättvisa och orättvisa har också en betydelse för stress. Mönstren liknar de som finns i mellanliggande klasspositioner. Personlig tillfredsställelse har en positiv signifikant effekt i modell 3 på motsvarande sätt som i de två tidigare analyserna. Tidspressvariabeln och kontrollvariabeln har signifikanta effekter på stressupplevelser, medan detta inte gäller för variabeln som mäter socialt stöd från arbetskamraterna.

Sammanfattning och diskussion

Denna artikel har studerat om sociala jämförelser kan ha effekter på anställdas stressupplevelser. Resultaten visar att de hypoteser som formulerats inte får något otvetydigt stöd av analyserna. Effekterna av sociala jämförelser på stressupplevelser är tämligen komplexa och inte entydiga mellan olika klasspositioner. De tydligaste effekterna finns bland anställda i mellanliggande klasspositioner och bland arbetare.

I mellanliggande klasspositioner finner vi en effekt av jämförelserna som går att förstå i termer av relativ deprivation (Crosby 1976, 1984). Upplevelser av att ha sämre lön än nära arbetskamrater kan medföra stress och detta samband uppstår genom känslor av orättvisa i hur organisationen sätter löner eller fördelar arbetsuppgifter. Resultatet ger stöd för hypotes

3. Det visar sig dock att denna effekt inte är så generell som man kunde förvänta sig. Ett liknande mönster som i de mellanliggande klasserna finns visserligen i serviceklassen, men denna effekt är inte signifikant. I arbetarklassen finns ingen tendens till samma mönster. En möjlig förklaring till att effekten på stress av att ha sämre lön är tydligast i mellanliggande klasspositioner är att dessa kan vara mer exponerade för en stor lönevariation. Risken för att uppleva individuell relativ deprivation kan därmed vara större än för anställda i framförallt arbetarklasspositioner.

En annan tydlig effekt finns hos anställda i mellanliggande klasspositioner som upplever sig ha bättre lön och framförallt bättre karriärmöjligheter än nära arbetskamrater. Dessa upplever sig mer stressade än anställda som anser sig lika sina arbetskamrater i de båda avseendena. Effekterna uppkommer genom att anställda som upplever sig ha det bättre känner sig tidspressade. En tolkning av resultatet är helt enkelt att ha bättre lön och karriärmöjligheter implicit innebär en högre arbetsbelastning, t.ex. genom ökat ansvar inom organisationen. Det finns också en mer socialpsykologisk förklaring till resultatet (hypotes 2) som kan ges med hjälp av rättviseteori (Adams 1965). Denna säger att jämförelser som faller ut till den anställdes fördel också leder till en psykologisk spänning som måste hanteras av individen. Ett sätt att hantera att man upplever sig ha bättre lön eller karriärmöjligheter än nära arbetskamrater är helt enkelt att anstränga sig mer i sitt arbete så att diskrepansen kan rättfärdigas. I hypotes 2 förmodades denna effekt framförallt finnas i jämlikhetsbetonade kontexter, men samma tyd-

liga effekt som i mellanliggande klasspositioner finns inte i arbetarklassen. Därmed försvagas sannolikheten för att hypotes 2 utgör en rimlig förklaring.

I hypotes 1 formulerades ett motsatt utfall jämfört med hypotes 2. Här förväntades en fördelaktig jämförelse i förhållande till nära arbetskamrater kunna leda till en förstärkt självkänsla som i sin tur kan reducera stressupplevelser. Inom serviceklassen fann vi en tendens till lägre grad av stress för de kategorier som upplever sig ha bättre karriärmöjligheter än nära arbetskamrater. Effekten förmedlas dock inte av variabeln som mäter personlig tillfredsställelse av arbetet, vilket här används som en indikator för självkänsla. Dessutom är effekten av att ha bättre karriärmöjligheter inte så generell, eftersom ingen tendens till samma utfall finns i mellanliggande klasser eller i arbetarklassen.

Genom social jämförelseteori formulerades också en fjärde hypotes, som utifrån en diskussion om identifikation postulerade ett möjligt utfall i lägre stressupplevelser av att ha det sämre än nära arbetskamrater i en konkurrensbetonad kontext (hypotes 4). Denna "inspirationshypotes" fick inget stöd i analyserna. Resultatet är förmodligen inte speciellt förvånande, eftersom inspirationshypotesens giltighet kan vara tämligen marginell. Den förutsätter en stark tilltro till och förväntan om uppåtgående social mobilitet, dvs. att man själv inom en rimlig tid kommer att

bli lik den referensgrupp som har det bättre än en själv och som man värderar och eftersträvar. Detta sätt att se på verkligheten är förmodligen inte så stark och utbredd i en svensk kontext, vilket dock är en empirisk fråga att avgöra. Det är också rimligt att tro att inspiration går hand i hand med risker för relativ deprivation. En parallell till Stouffers m.fl. (1949) upptäckt bland amerikanska militärer går här att dra. Inspirationshypotesen innebär att man kan stå ut med egna umbäranden, eftersom målet är att bli lik den eftersträvansvärda referensgruppen. Men individen har dock inte kontroll över om andra inom ens egen statusgrupp kommer att avancera snabbare än en själv. Och så länge man själv inte är en av dem finns det risk för frustration och stress.

Ett intressant resultat för anställda i arbetarklasspositioner är att de som upplever sig ha sämre karriärmöjligheter än sina nära arbetskamrater är mer stressade än arbetare som anser sig ha lika karriärmöjligheter. Analyserna gav inte något svar på orsakerna till effektens närvaro, dvs. arbetares stressupplevelser av att ha sämre karriärmöjligheter går inte att reducera till känslor av orättvisa, minskad grad av kontroll eller socialt stöd eller till högre grad av belastning i arbetssituationen. En möjlig förklaring till resultatet är att det för anställda i arbetarklasspositioner är extra viktigt att se att det finns möjligheter att förbättra sin arbetssituation, speciellt om den anställde har ett otillfredsställande arbete. Att känna sig inlåst

**anställda i arbetar-
klasspositioner som
upplever sig ha sämre
karriärmöjligheter är
mer stressade**

i ett otillfredsställande arbete bör kunna leda till stress för den anställde. Karriärmöjligheter måste utifrån ett sådant perspektiv också förstås på ett relativt sett, dvs. för en arbetare behöver det inte direkt handla om en kraftigt förbättrad situation med avseende på lön eller arbetsuppgifter, utan snarare möjligheter att få ett mer tillfredsställande arbete.

Studien har testat fyra möjliga hypoteser, vilka har utvunnits ur socialpsykologisk teori om sociala jämförelser och referensgrupper. Generellt kan sägas om resultaten att de inte på ett entydigt sätt förkastar eller bekräftar hypoteserna. Skälet till detta är till viss del metodologiskt, eftersom vissa väsentliga indikatorer för att testa resonemangen saknas, t.ex. variabler som mäter det vi kallat för inspiration. I många socialpsykologiska undersökningar försöker man också använda spontant valda referensgrupper vilket gör referensgrupperna mer väsentliga för respondenterna än om de är påtvingade av undersökningsdesignen. En annan invändning mot det upplägg som används här gäller betydelsen av de normativa skillnader som förväntas i olika kontexter där jämförelserna äger rum. I denna stu-

die försöker vi hålla detta under kontroll genom separata analyser i olika klasser, men det hade varit att föredra att detta kompletterades av ett direkt mått på respondenternas egna normativa uppfattningar, t.ex. om distributiv rättvisa.

Samtidigt bör det framhållas att den sociologiska contextualisering av socialpsykologiska teorier som här görs är viktig för att testa teoriernas generaliserbarhet. Studien visar att effekter av sociala jämförelser på stress är tydligt beroende av det sociala sammanhang där jämförelser görs. Ett exempel är skillnaden mellan mellanliggande klasspositioner och arbetarklassen vad gäller effekten av att ha sämre lön än nära arbetskamrater för stressupplevelser. Hos de förstnämnda går effekten att förstå i termer av relativ deprivation, medan effekten saknas helt i arbetarklassen. Istället finner vi att det andra jämförelseattributet har betydelse i arbetarklassen. Men effekten av sämre karriärmöjligheter på stress går i alla fall inte i denna studie att förstå i termer av relativ deprivation. Detta understryker behovet av sociologisk forskning som kan contextualisera de socialpsykologiska mekanismer som här diskuterats och förstå deras betydelse.

Tabell 5. Variabler & statistik

		Serviceklassen			Mellanliggande klasser			Arbetarklassen		
Medelv. & standardavvikelse		M	s	n	M	s	n	M	s	n
Stressupplevelser		7,8	2,7	462	7,4	2,9	1520	7,0	2,9	1123
Kontroll		6,5	1,5	468	5,6	2,0	1548	4,9	2,1	1134
Socialt stöd från arb.kamrater		4,8	1,4	452	5,2	1,6	1510	5,2	1,7	1088
Tidspress		6,0	2,2	456	5,2	2,1	1535	4,6	1,9	1137
Personlig tillfredsställelse		6,0	1,2	461	5,8	1,5	1536	5,6	1,8	1131
Frekvensfördelningar		%			%			%		
Lön i förh. till arb.kamrater	Bättre	40,1			21,3			12,2		
	Sämre	17,1			27,0			19,4		
	Lika	42,8			51,7			68,4		
	Totalt	100			100			100		
	(n)	(421)			(1392)			(1076)		
Karriärmöjligh. i förh. till arb.kamrater	Bättre	25,6			13,1			7,9		
	Sämre	11,4			14,6			12,9		
	Lika	63,0			72,3			79,3		
	Totalt	100			100			100		
	(n)	(449)			(1420)			(1041)		
Lön sätts rättvist	Ja	69,0			55,7			60,0		
	Nej	31,0			44,3			40,0		
	Totalt	100			100			100		
	(n)	(390)			(1257)			(970)		
Arbetsuppgifter fördelas rättvist	Ja	80,7			74,8			78,5		
	Nej	19,3			25,2			21,5		
	Totalt	100			100			100		
	(n)	(409)			(1314)			(989)		

Abstract

IN THIS ARTICLE, relations between social comparisons and experiences of stress are studied. The comparison referent is close workmates and the comparison attributes are salary and career opportunities. Different mediating processes have been extracted from theories of social comparisons, reference groups and inequity. The comparison processes are contextualised through social class, in accordance with the Erikson and Goldthorpe class scheme. Data were collected 2003 through a postal survey to employees in Sweden (n=3286). To be in a situation with

worse salary than close workmates are related to experiences of stress for employees in intermediate class positions, and this can be seen as a consequence of relative deprivation. Another result is that for employees in working class positions, a relationship is found between worse career opportunities and experiences of stress.

★

KEY WORDS: Justice, relative deprivation, social class, social comparisons, stress.

★ Referenser

- Adams, J.S. (1965) "Inequity in Social Exchange", *Advances in Experimental Social Psychology* 2: 267–297.
- Aneshensel, C.S. (2002) *Theory-Based Data Analysis for the Social Sciences*. London: Pine Forge Press.
- Berglund, T. (2003) "Arbetsförhållanden, arbetskrav och känslomässig utmattnings", s 143–176 i Furåker, B. (red) *Arbetsvillkor och arbetstillfredsställelse. En studie inom Västra Götalandsregionens primärvård*. Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet. Forskningsrapport nr 130.
- Bihagen, E. (2000) *The Significance of Class. Studies of class inequalities, consumption and social circulation in contemporary Sweden*. Doctoral theses, No 17. Umeå: Department of Sociology, Umeå University.
- Boer, de E.M., Bakker, A.B., Syroit, J.E. & Schaufeli, W.B. (2002) "Unfairness at work as a predictor of absenteeism", *Journal of Organizational Behavior* 23: 181–197.
- Buunk, B.P. & Ybema, J.F. (1997) "Social Comparisons and Occupational Stress: The Identification-Contrast Model", s 359–388 i Buunk, B.P. & Gibbons, F.X. (red) *Health, Coping, and Well-Being. Perspectives From Social Comparison Theory*. London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Buunk, B.P., Ybema, J.F., Gibbons, F.X. & Ipenburg, M. (2001) "The affective consequences of social comparison as related to professional burnout and social comparison orientation", *European Journal of Social Psychology* 31: 337–351.
- Buunk, B.P., Zurriaga, R., Gonzalez-Roma, V. & Subirats, M. (2003) "Engaging in upward and downward comparisons as a determinant of relative deprivation at work: A longitudinal study", *Journal of Vocational Behavior* 62: 370–388.
- Chirumbolo, A. & Hellgren, J. (2003) "Individual and Organizational Consequences of Job Insecurity: A European Study", *Economic and Industrial Democracy* 24 (2): 217–240.
- Cooper, C.L., Dewe, P.J. & O'Driscoll, M.P. (2001) *Organizational Stress. A Review and Critique of Theory, Research, and Applications*. London: Sage Publications.
- Cropanzano, R., Byrne, Z.S., Bobocel, D.R. & Rupp, D.E. (2001) "Moral Virtues, Fairness Heuristics, Social Entities, and Other Denizens of Organizational Justice", *Journal of Vocational Behavior* 58: 164–209.
- Crosby, F. (1976) "A model of egoistical relative deprivation", *Psychological Review* 83: 85–113.

- Crosby, F. (1984) "Relative Deprivation in Organizational Settings", *Research in Organizational Behavior* 6: 51–93.
- Dierendonck, van D., Schaufeli, W.B. & Buunk, B.P. (1996) "Inequity Among Human Service Professionals: Measurement and Relation to Burnout", *Basic and Applied Social Psychology* 18 (4): 429–451.
- Erikson, R. & Goldthorpe, J.H. (1992) *The Constant Flux. A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Oxford University Press.
- Festinger, L. (1954) "A Theory of Social Comparison Processes", *Human Relations* 7 (1): 117–140.
- Fredholm, E. (1989) *Sin lön värd*. Department of Sociology, Göteborg University (No 40).
- Ganzeboom, H.B.G. & Treiman, D.J. (1994) "International Stratification and Mobility File. Conversion Tools". Utrecht: Department of Sociology. <http://www.fss.uu.nl/soc/hg/ismf>.
- Goodman, P.S. (1974) "An Examination of Referents used in the Evaluation of Pay", *Organizational Behavior and Human Performance* 12: 170–195.
- Karasek, R.A. (1979) "Job demands, job decision latitude and mental strain: Implications for job redesign", *Administrative Science Quarterly* 24: 285–308.
- Karasek, R.A. & Theorell, T. (1990) *Healthy Work. Stress, Productivity and the Reconstruction of Working Life*. New York: Basic Books.
- Karasek, R.A., Brisson, C., Kawakami, N., Houtman, I., Bongers, P. & Amick, B. (1998) "The Job Content Questionnaire (JCQ): An Instrument for Internationally Comparative Assessments of Psychosocial Job Characteristics", *Journal of Occupational Health Psychology* 3 (4): 322–355.
- King JR, W.C., Miles, E.W. & Day, D.D. (1993) "A test and refinement of the equity sensitivity construct", *Journal of Organizational Behavior* 14: 301–317.
- Levine, J.M. & Moreland, R.L. (1987) "Social Comparison and Outcome Evaluation in Group Contexts", s 105–127 i Masters, J.C. & Smith, W.P. (red) *Social Comparison, Social Justice, and Relative Deprivation*. London: Lawrence Erlbaum Associates, Publisher.
- lysgaard, S. (1961) *Arbeiderkollektivet*. Oslo-Bergen: Universitetsforlaget.
- Martin, J. (1981) "Relative deprivation: A theory of distributive injustice for an era of shrinking resources", *Research in Organizational Behavior* 3: 53–107.
- Maslach, C. (1996) *Maslach burnout inventory manual*. Palo Alto: Consulting Psychologists.
- Maslach, C. & Jackson, S.E. (1981) "The measurement of experienced burnout", *Journal of Occupational Behaviour* 2 (2): 99–113.
- Merton, R. (1957) *Social Theory and Social Structure*. Glencoe: The Free Press.
- Mowday, R.T. (1991) "Equity Theory Predictions of Behavior in Organizations", s 111–131 i Steers, R.M. & Porter, L.W. (red) *Motivation and Work Behavior*. New York: McGraw-Hill, INC.
- Runciman, W.G. (1966) *Relative deprivation and social justice: A study of attitudes to social inequality in twentieth-century England*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Stouffer, S., Suchman, E.A., DeVinney, L.C., Star, S.A. & Williams, R.M. (1949) *The American Soldier. Adjustment during Army Life*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Sutinen, R., Kivimäki, M., Elovainio, M. & Virtanen, M. (2002) "Organizational fairness and psychological distress in hospital physicians", *Scandinavian Journal of Public Health* 30: 209–215.
- Swift, A., Marshall, G., Burgoyne, C. & Routh, D. (1995) "Distributive Justice: Does It Matter What the People Think?", s 15–47 i Kluegel, J.R., Mason, D.S. & Wegener, B. (red) *Social Justice and Political Change. Public Opinion in Capitalist and Post-Communist States*. New York: Aldine De Gruyter.
- Söderfeldt, M. (1997) *Burnout? Meddelanden från Socialhögskolan 1997:2*.
- Taris, T.W., Kalimo, R. & Schaufeli, W.B. (2002) "Inequity at work: its measurement and association with worker health", *Work & Stress* 16 (4): 287–301.
- Urry, J. (1973) *Reference groups and the theory of revolution*. London/Boston: Routledge & Kegan Paul.
- Wheeler, L. & Miyake, K. (1992) "Social Comparison in Everyday Life", *Journal of Personality and Social Psychology* 62 (5): 760–773.
- Wood, J.V. (1989) "Theory and Research Concerning Social Comparisons of Personal Attributes", *Psychological Bulletin* 106 (2): 231–248.

Det sociala nätverkets kapaciteter — informellt ekonomiskt och materiellt stöd

av Majen Espwall & Peter Dellgran

Majen Espwall är filosofie doktor i socialt arbete och verksam vid institutionen för socialt arbete vid Mittuniversitetet.

ENSAMSTÄENDE FÖRÄLDRAR, ungdomar och invandrare är de som i Valfärdsbokslutets rapportering framträder som 1990-talets ekonomiska förlorare (SOU 2000:41; SOU 2000:54). De disponibla inkomsterna och konsumtionsutrymmet minskade bland annat beroende på att neddragningar i de generella välfärdssystemen särskilt drabbade dessa grupper. Parallellt med att volymen och träffsäkerheten i de offentliga bidragssystemen på detta sätt har kommit att ifrågasättas har de samhälleliga och politiska förväntningarna på stödinsatser från de personliga nätverken ökat (SOU 1999:137; SOU 2000:3). Förhoppningar om ökade informella stödinsatser, som kan omfatta allt från ekonomiskt stöd till omvårdnadsinsatser, riktas företrädesvis mot nära familje- och släktskapsrelationer.

Oberoende av var gränserna mellan privat och offentligt ansvarstagande dras i den socialpolitiska debatten och praktiken, är det mycket som talar för att det finns en grundläggande solidaritet mellan människor som är avgörande för hur man hjälper och stödjer varandra. Exempelvis visar flera internationella studier att det informella stödet inom familjen och mellan generationer

Peter Dellgran är docent i socialt arbete och verksam vid institutionen för socialt arbete vid Göteborgs universitet.

inte minskar trots att det samhälleliga stödet ökar (Rosenzweig & Wolpin 1994; Cox & Jakobson 1995). Attias-Donfut & Wolff (2000) menar till och med att det samhälleliga stödet skapar gynnsammare förutsättningar för ett kompletterande informellt stöd. När det gäller det omvända förhållandet, dvs. hur minskade samhälleliga insatser påverkar den privata solidariteten och stödviljan, är kunskapen mer begränsad.

Den relativt oklara bild som idag finns när det gäller relationerna mellan informella och formella stödsystem kompliceras också av de förändringar som under de senaste decennierna ägt rum i familjelivets organisationsprinciper. Familjedifferentieringen, menar Giddens (1991, 1992), är en konsekvens av att personliga relationer förlorat sin förankring i kulturella, sociala och ekonomiska förhållanden och visar sig bland annat genom ett ökat antal skilsmässor, omgiften och homosexuella familjerelationer. Förändrade familjeformer innebär nya konstruktioner för det familjära ansvarstagandet, men det innebär också nya grundvalar för hur släktskaps- och vänskapsnätverk byggs och hur olika former av stödutbyten arrangeras.

Otvetydigt finns det med andra ord ett glapp mellan å ena sidan utvecklingen av nya sociala nätverksstrukturer med oklara gränser och förpliktelser och en ökad tilltro till familjen och släktens stödpotentialer å den andra. Denna bristande kongruensen förstärks i ett svenskt perspektiv också av att den socialdemokratiska välfärdsstaten betonat det autonoma livet och haft individen snarare än familjen i socialpolitikens förgrund (Esping-Andersen 1990, 1996, 2000).

Forskare talar till och med om en ny form av individualism där människor fattar avgörande livsbeslut med referenser till hur de välfärdsstatliga institutionerna är ordnade snarare än till familjeintressen och traditioner (Beck 1998; Bäck-Wiklund 2002).

Den feministiska välfärdsforskningen som uppmärksammat relationerna mellan familj, välfärdsstat och arbetsmarknad, har haft ett särskilt intresse för individens möjligheter att försörja sig oberoende av familjen (O'Connor 1996; Sørensen 1999; Leira 1999; Pfau-Effinger 1999). Ett annat näraliggande forskningsfält, som indirekt redan nämnts, studerar intergenerationella relationer och hur utbytet mellan olika generationer kompletterar offentliga stödsystem (Arber & Attias-Donfut 2000). Gemensamt för båda dessa forskningsfält är att man vanligtvis förbiser de sociala tjänster som erbjuds vid sidan av familjen och välfärdsstaten, dvs. stöd från andra personer i det sociala nätverket som exempelvis vänner, sårbos, grannar och arbetskamrater. Följaktligen negligeras på detta sätt också förbindelserna mellan dessa aktörer och olika välfärdssystem för försörjning och omsorg (Gautier 1999).

Den sociala nätverks- och supportforskningen handlar å sin sida vanligtvis om hur det sociala nätverket, direkt eller indirekt, kan kompensera och fylla luckor i ansvarsfördelningen mellan stat, familj respektive den enskilde. Flera av de studier som intresserar sig för relationen mellan fattigdom och sociala nätverksrelationer gör detta utifrån ett socialepidemiologiskt perspektiv där relationen mellan sociala relationer och folkhälsa ses i ett samhällsekonomiskt samman-

hang (Wilkinsson 1996; Cattel 2001). Andra forskare betonar den betydelse som tillgången till jämbördiga och tillitsfulla sociala relationer har för att motverka sociala exklusion, bland annat genom ökade möjligheter till arbete och egen försörjning (Stoloff m.fl. 1999). I flera avseenden gränsar också den forskning som rör ekonomiskt och materiellt stödutbyte till det kraftigt expanderande forskningsfält som utvecklats med utgångspunkt från begreppet socialt kapital (Bourdieu 1984; Coleman 1990; Putnam 1993; 2000).¹ Den elasticitet som finns i tillämpningen av begreppet socialt kapital har i viss mening bidragit till att den forskning som rör försörjningsfrågor och social stöd blivit svåröverskådlig, men också politiserad (Saegert et. al 2001; Rankin 2002). Med politiserad avses här den orientering mot demokratifrågor och ekonomisk tillväxt som i viss mån utmärker forskningen kring socialt kapital, men också de nära kontaktytor som i vissa fall finns till den breda ideologiska strömning, ofta kallad kom-munitarianism, (förd av bland annat Blairs New Labour) där människors sociala nätverk och ömsesidiga förpliktelser sätts i socialpolitikens förgrund (Etzioni 2000).

Frågan är då vad vi egentligen vet om hur det informella stödutbytet egentligen ser ut och fungerar med tanke på välfärdsstatliga arrangemang och förändrade sociala relationer. Syftet med denna artikel är att skapa en mer informerad vy över den forskning som berör utbytet av informellt ekonomiskt och materiellt stöd inom det vidgade sociala nätverket.² Särskild tonvikt kommer att läggas på teoretiska utgångspunkter, empiriska resultat och brister i tidigare forsk-

ning. Framförallt kommer aspekter att belysas som rör ansvar, autonomi och legitimitet, vars innebörder vi strax skall återkomma till. I synnerhet kommer spänningsförhållandet mellan en stark norm kring autonomi och självförsörjning och ökade samhälleliga förväntningar på det sociala nätverkets informella stödinsatser att uppmärksammas. Vidare kommer forskningens resultat att diskuteras med utgångspunkt från en svensk välfärdskontext. Ett motiv till detta är att den internationella forskningen på området inte sällan har generaliseringsanspråk som går bortom den välfärdspolitiska ordningen och att det därför finns starka skäl att syna hur det informella utbytet reflekterar välfärdssystemets möjligheter och begränsningar.

Med ekonomiskt och materiellt stöd avses här allt från formaliserade lån av pengar, gåvor och ett till synes villkorslöst byte av varor och tjänster som har ett inneboende ekonomiskt värde. Det relativt stora och teoretiskt såväl som metodologiskt breda forskningsfält som vi här kommer att behandla är givetvis svårmanövrerat när det gäller att peka ut forskningsfronter och centrala resultat, och ambitionen är inte heller fullständig i detta avseende. Snarare handlar det om att diskutera aktuell forskning utifrån delvis nya och speciella infallsvinklar.

Material och teori

Forskningsöversikten utgår från ett 80-tal arbeten, de flesta publicerade under senare delen av 1990-talet och framåt. Eftersom forskningen inom fältet är kraftigt expanderande har studier av tidigare datum exkluderats, med undantag för

vissa forskningsarbeten som kan anses vara av mer banbrytande karaktär. I huvudsak har sökningar gjorts i databaserna Sociological abstracts, Social Services Abstracts, Social Sciences Citation Index, Social Work Abstract, Academic Search Elite och Psychinfo. *Social network, social support, poverty* och *social welfare* har i olika kombinationer varit de centrala sökorden. Tilläggs bör att inom den sociala nätverksforskningen finns ett flertal definitioner av vad som avses med sociala nätverk och stöd. I detta sammanhang fyller dock specifika avgränsningar och inläsningar i bestämda kategorier ingen funktion. Här handlar det snarare om vidga och möjliggöra en inkludering av differentierade studier på området. Sammantaget kan sägas att artiklarna omspannar allt från större kvantitativa populationsstudier till mindre kvalitativa intervjuundersökningar företrädesvis gjorda i den anglosaxiska världen och i vissa utvecklingsländer.

Forskningsöversiktens ansats att ställa informella ekonomiska och materiella stödinsatser i relation till välfärdssystemets organisering kräver, med tanke på det omfattande och differentierade forskningsfältet, ett teoretiskt raster för systematisk analys. I en studie av hur kulturella skillnader påverkar ett antal europeiska länders familjepolitik, tar Pfau-Effinger (1999) fasta på förändrade innebörder av vad som uppfattas som familj och relaterar detta till detta vad hon kallar kulturellt system.³

Utgångspunkten är att människor i sin sociala vardag är influerade av en historisk kontext av idéer som innebär att de i sina tankar, samtal och handlingar reproducerar, modifierar eller förändrar det kulturella systemet. Pfau-Effingers

teoretiska ram är till sin konstruktion tänkt att användas för att analysera genuskillnader i familjepolitik, men inspirerar till användning också i en vidare kontext.

Genom att i detta sammanhang förflytta analysfokus från familjen till det vidare sociala nätverket, innebär en tillämpning här att forskningen som rör ekonomiskt och materiellt stöd undersöks i ljuset av välfärdssystemets organisering, könsinbörder och faktiska behov. Därutöver läggs vikt vid aspekter som handlar om autonomi och beroende inom ramen för sociala nätverksrelationer. Mer konkret innebär detta att publikationer inom forskningsområdet kommer att analyseras och organiseras med utgångspunkt från tre tematiker; *kön och ansvar, legitimitet och värde* samt *autonomi och beroende*. Kön och ansvar handlar om hur forskningen uppmärksammar könsspecifika skillnader när det gäller såväl stödbehov som informellt ansvarstagande. Under rubriken legitimitet och värde diskuteras hur de legitima grunderna och betydelsen av informella stödinsatser varierar mellan olika välfärdssystem. Autonomi och beroende avser i detta sammanhang hur forskningen uppmärksammar och behandlar processer som inkluderar ömsesidighet (reciprocitet), beroende och makt i det informella stödutbytet.

Kön och ansvar

Den framväxande flexibiliteten i familjearrangemang kan ses som en del av moderniseringens konsekvenser i form av såväl förändrade köns-mässiga relationer som kvinnors ökade deltagande på arbetsmarknaden (Castells 1999). Förutom att

traditionella familjestrukturer på detta sätt förändras innebär det också att andra relationer i det sociala nätverket omkonstrueras; nya relationer skapas, andra avslutas och i vissa omförhandlas relationens karaktär och villkor (Espwall m.fl. 2001). Sammantaget innebär detta att ansvarsgränserna mellan stat, familj och individ i viss mån rubbas och att förutsättningarna för olika typer av stödutbyten förändras.

Trots att flera studier visar att det finns stora skillnader mellan mäns och kvinnors sätt att komponera, utveckla och upprätthålla sociala relationer (Flaherty & Richman 1989; Shumaker & Hill 1991) förbises allmänt inom stödforskningen de skilda innebörder som socialt stöd har för kvinnor och män. Tidigare forskningsgenomgångar gör gällande att fram till mitten av 1990-talet var kvinnor ofta exkluderade inom nätverksforskningen och till följd av detta uppmärksammades inte heller skillnader i utbytets karaktär mellan kvinnor och män (Shye m.fl. 1995; Antonucci 1998).

Den forskningsenkla som behandlas i denna artikel — informellt ekonomiskt och materiellt stöd — utmärker sig dock på en väsentlig punkt i förhållande till övrig stödforskning; till övervägande del är det kvinnor och då särskilt kvinnor i rollen som ensamstående mödrar som studeras och som definieras som stödmottagare (Oliker 1995; Hersey 1997; Todd & Worell 2000; Howard 2001; Albeck & Kaydar 2002). En anledning till detta är ett ökande antal skilsmässor, men också att barn födda utom äktenskapet innebär särskilda fattigdomsvillkor för kvinnor.

Även i ett vidare forskningssammanhang som rör fattigdom och försörjning, har stor uppmärk-

samhet under det senaste decenniet riktats mot ensamstående föräldrar (Gustafsson 1996) och då företrädesvis ensamstående mödrar (Björnberg 1994; Bradshaw m.fl. 1996; Syltevik 1996; Duncan & Edwards 1997; Gardberg Morner 2003). Detta är logiskt eftersom denna grupp varit särskilt utsatt ekonomiskt, men också med tanke på att denna grupps finansiella förutsättningar de facto handlar om uppväxtvillkor för en stor grupp barn som växer upp med en förälder.

Att ensamstående föräldrar förutsätts vara kvinnor och att försörjningsproblematiken för just denna grupp problematiseras i förhållandevis stor utsträckning, kan säkert förklaras med att forskningen här rör sig i en sfär som är traditionellt manlig med arbete, försörjningsansvar och suveränitet. Riskerna med en alltför ensidig uppmärksamhet på kvinnor är dock, förutom att forskningen bidrar till att förbise det försörjningsansvar som män har för barn de inte sammanlever med, att det skapas föreställningar om specifika sociala normer kring kvinnors ekonomiska stödbehov. Exempelvis genom att informellt stöd och beroendet av närstående ses som en lösning på just kvinnors ekonomiska utsatthet, vilket i sin förlängning kan innebära att kvinnor i utbyte mot livsnödvändigheter, tvingas underordna sig villkor och krav som kraftigt inskränker deras integritet och frihet att själva forma sina livsvillkor. Detta kan också få till följd att patriarkala försörjningsstrukturer vidmakthållas genom att kvinnor som saknar en manlig försörjare eller inkomst från eget arbete, görs till en uppgift för den informella stödstrukturen, och inte för de formella försörjningssystemen.

Genom att forskningen på området, i likhet med annan stödforskning, gör en sådan åtskillnad mellan kvinnor och mäns stödbehov separeras också förståelsen av kvinnor och män som omväxlande stödgivare och stödmottagare. Inom supportforskningen förutsätts kvinnor ofta vara relationsrelaterade, omvårdande och stödjande, medan män i högre grad konfirmeras i sin maskulina roll genom oberoende och instrumentalitet (Shye m.fl. 1995).

Utifrån en svensk horisont är denna ofta förgivettagna norm inte förenlig med jämställdhetsidealerna i den svenska välfärdspolitiken, med en arbetsmarknad med heltidsarbetande kvinnor och män och med målsättningen att alla skall uppfattas som individer och försörjare på lika villkor. Därför är det angeläget att värdering och tillämpning av internationell forskning på området ställs i relation till såväl välfärdssystemens organisering, som den betydelse som framväxten av nya familjeformer haft för människors sociala nätverksrelationer.

Onekligen finns spännande utmaningar för forskningen som rör gränslandet mellan välfärdsstat och den informella stödsfären, inte minst med tanke på att här möts traditionellt manliga (försörjning) och kvinnliga (relationer och stöd) ansvarsdomäner. I ett svenskt forskningsssammanhang förutsätter dock detta att man vidgar den traditionella ansatsen inom stödforskningen, med riktade studier på kvinnor respektive män, till att istället lägga större vikt vid kvinnor och män som omväxlande stödgivare och stödmottagare och hur förändringar i sociala relationer också förändrar premisserna för ett stödutbyte.

Legitimitet och värde

En genomgång av forskningen visar vidare att det framförallt finns två grundläggande premisser som mer än andra blir avgörande för hur villkoren för ekonomiskt och materiellt stödutbyte konstrueras; stödbehovets legitimitet och det värde som stödutbytet antas få för mottagaren. Stödbehovets legitimitet är nära relaterat till normer kring självförsörjning och livsstil som att t. ex. arbeta för sin försörjning, inte ligga andra till last eller att inte leva över sina tillgångar. Hur stödmottagaren kan motivera stödbehovet är avgörande inte bara för om ett stödutbyte kommer till stånd, utan också för hur förbehållen kring det ekonomiska och materiella utbytet utformas. Stödets värde skall här förstås som den relativa betydelse som stödet har för mottagaren i en aktuell behovssituation, men också dess roll som samhällsligt försörjningssystem på ett mer övergripande plan.

Vid en genomgång av aktuella studier utifrån legitimitets- och värdeaspekter visar det sig att forskningsfrågor och analys vanligtvis är teoretiskt orienterade med utgångspunkt från de särskilda villkor som aktuella välfärdsregimer skapar. Av den anledningen finns det skäl att skilja mellan studier genomförda i utvecklingsländer och studier från länder med institutionell respektive marginell välfärdspolitik. I fattiga länder eller i stater med en liten välfärdssektor får det informella utbytet ett högt potentiellt värde i den meningen att stödet ofta är avgörande för möjligheterna till överlevnad. Därmed blir också innebörden av att upprätthålla sociala relationer och ett ömsesidigt utbyte livsviktigt för den enskilde (jmf. det utbytesteoretiska paradigmet:

Blau 1964; Homans 1958). Följdriktigt finns också en stor dominans av studier som gjorts i fattiga länder kring informella ekonomiska stödsystem, t.ex. i Pakistan, Colombia, Indien och vissa afrikanska delstater (Beall 1995; Llanos m.fl. 1997, Llanos 1998; Eloundou-Enyegue & Stokes 2002).

Gemensamt för flera av dessa studier är orienteringen mot att undersöka hur tillgången till sociala nätverksrelationer ökar de faktiska förutsättningarna för att klara vardagen, men också hur detta stöd fungerar som ett skydd mot våld och övergrepp. Här handlar det om vad som kan betecknas som traditionella nätverksstudier som intresserar sig för tillgången av stödpersoner, socialt stöd och kvaliteten i utbytet. Frågan om stödbehovets legitimitet är närmast oväsentlig eftersom stödbehovet är oomtvistat, vilket också innebär att moraliska aspekter av villkoren för stödutbytet inte har någon framskjuten plats.

I rikare länder med marginell eller institutionell välfärdspolitik (jmf. Titmuss 1958) finns det mycket som talar för att det faktiska behovet av informellt ekonomiskt och materiellt stöd för en bredare allmänhet är mindre och därmed också svårare att legitimera. I stater med ett marginellt välfärdssystem är staten ansvarig för att tillgodose grundläggande behov endast i de fall då familjen/nätverket och marknaden misslyckats, och då i form av insatser riktade enbart till speciellt utsatta grupper. I den institutionella välfärdsmodellen är statens ansvar för grundläggande välfärd institutionaliserad och omfattar hela befolkningen. Studier som gjorts i länder med en större offentligt sektor, handlar därför mestadels om hur informella

stödsatserna kan komplettera välfärdsstatens insatser och i vissa fall balansera nedskärningar i de generella trygghetssystemen. Ofta rör det sig om studier av mer teoretisk karaktär, som tar fasta på de ideologiska strömningar som den praktiska politiken reflekterar och som diskuterar hur välfärdsstaten kan komplettera och stärka sociala nätverksband (Spicker 1994; Folgheraiter 2000; Snel & Staring 2001).⁴ Inte sällan illustrerar denna forskning de nära förbindelser som finns mellan å ena sidan ideologier om välfärdspolitikens organisering och å den andra den sociala nätverksforskningen kring ekonomiskt stödutbyte.

Forskning på området som har gjorts i marginella och selektiva välfärdssystem domineras av empiriska studier som undersöker hur vissa grupper utvecklar, eller kan stödjas att utveckla, nya strategier att klara sin försörjning (Jones 1985; Oliker 1995; Piselli 1995; Holloway 1997; Schneider 2000; Todd 2000). Gemensamt för dessa studier är en betoning på det sociala nätverkets betydelse för utvecklingen av copingstrategier, antingen genom att förebygga ekonomisk utsatthet eller socialt stöd som en lösning ut ur fattigdom. Coping i dessa sammanhang omfattar allt från direkt ekonomiskt stöd till strategier som syftar till förändrade konsumtionsmönster, marknadsorienterade aktiviteter, stöd att söka hjälp från myndigheter samt annat informellt stödutbyte som inte handlar om pengar.⁵

Ansätserna inom den forskning som rör marginella välfärdssystemen innebär vanligen att de sociala nätverksrelationerna ses som den oberoende variabeln, dvs. det är tillgången till

eller avsaknaden av goda relationer och dess konsekvenser för andra sociala förhållanden som studeras och inte de sociala relationerna i sig. Ett svenskt exempel på denna design är Pihl & Starrins studie (1998) som visar hur socialt stöd utgör en buffert som förebygger och lindrar effekterna av ekonomiska påfrestningar.

Forskningen visar, inte helt oväntat, att betydelsen av informella stödinsatserna är störst i fattiga länder med ingen eller mycket liten välfärdssektor. Därefter minskar det faktiska värdet av dessa insatser i takt med att välfärdsystemet byggs ut, vilket innebär att de informella stödinsatserna mer fungerar som ett komplement till de samhälleliga stödinsatser i institutionella välfärdsstater.

Om värdet av informella stödinsatser minskar i takt med att de generella trygghetssystemen omfång växer, gäller det omvända förhållandet för legitimitetsaspekterna. I fattiga länder är en legitimitetsbedömning av stödbehovet av underordnad betydelse, medan stödbehovens orsaker och sammanhang spelar en avgörande roll för bedömning av hjälpbehovet i marginella och institutionella välfärdssystem. I stater med en marginell välfärdspolitik ligger, som vi ovan berört, en accentuering av legitimitetsbedömning på den individuella nivån. Mot rätten till stöd ställs inte sällan krav av moralisk art och stödbehovets legitimitet befasts genom att medlemmar i det personliga sociala nätverket erbjuder ett individuellt anpassat stöd. Även om skillnaderna mellan studier av marginella respektive mer institutionella välfärdsstater inte är knivskarpa, finns det ändå en tydlig tendens i refererade studier av institutionella välfärds-

system, nämligen att frågan om stödbehovens legitimitet förflyttas från en individuell till en mer institutionell/politisk nivå. Detta betyder att diskussionen kring informella stödinsatser snarare ställs i relation till välfärdssystemets legitimitet, dvs. välfärdsstatens vara eller icke vara och omfattning av generella program visavi selektiva och informella insatser. Det finns också skäl att understryka att inom den senare sfären återfinns social stödforskning som nära anknyter till den samhällsvetenskapliga forskningsgren som är starkt kritisk mot välfärdsstaten och som menar att de generella välfärdssystemen subventionerar individualism och autonomi (Popenoe 1993; Etzioni 2000).

I den svenska välfärdsforskningen har de informella stödinsatserna hitintills haft en marginell position; här finns en stark tilltro till att den generella välfärdspolitiken garanterar medborgarnas grundläggande trygghet (Svallfors 1996). Detta kan också förklara varför det svenska kunskapsläget som rör utbyte av informella stödinsatser generellt är svagt och att den forskning som finns vanligtvis undersöker olika former av vård- och omsorgsinsatser riktade till äldre (Jeppsson Grassman & Svedberg 1995; Svedberg 2001; Szebehely 1994, 1999).⁶

Att inslaget av forskning kring det informella ekonomiska stödets reella gestalt och innebörd varit relativt begränsat i det samhällsvetenskapliga fält som explicit berör fattigdoms- och välfärdsfrågor har till viss del att göra med att välfärdsforskningen och studier av fattigdom, försörjning och socialbidrag, såväl i Sverige som i andra länder, i mycket stor utsträckning har dominerats av det som Mingione (1996) kallar

för det makroanalytiska paradigmet som framför allt fokuserar på kvantitativa, statistiska samband mellan olika fattigdomsindikatorer, händelser och sociala typologier på aggregerad nivå.

Det andra, mikroorienterade paradigmet, som fokuserar på dynamiska processer och relationer på individ- och gruppnivå, har enligt Mingione varit mer underrepresenterat. Därtill har en stor del av välfärds- och fattigdomsforskningen med tiden kommit att handla om sambanden mellan offentliga socialpolitiska system och försörjnings- och inkomstvillkor för olika befolkningsgrupper. En viktig fråga har av naturliga skäl blivit i vilken mån fattigdomen och riskerna för denna har kunnat reduceras i takt med välfärdsstatens växande generella ambitioner och kapaciteter, eller som under 1990-talet, hur nedskärningar av dessa har påverkat behoven av t. ex. socialbidrag eller ökat antalet hushåll under ett visst fattigdoms-streck och/eller med inkomstbrister.

Sammantaget har detta inneburit ett svagare intresse för att studera människors sätt att strategiskt bemästra ekonomiska påfrestningar (Dellgran 1992, Hjort & Salonen 2000) och vikten av försörjningssystemets informella sidor, mer än i betydelsen av att i vissa välfärdsstudier mäta tillgången till sociala nätverk och socialt stöd (se t. ex. Lennartsson 1993; Fritzell & Lundberg 2000; Nermo & Stern 2001). Sådan forskning är av stort socialpolitiskt värde, men förmår inte fånga hur ekonomiskt informellt stöd utformas i praktiken, eller hur människor strategiskt handlar i samband med arbetslöshet, skuldproblem o. dyl. eller hanterar begränsade inkomster och konsumtionsvillkor (Dellgran 2000, Dellgran & Karlsson 2001; Hjort 2004). Micheli (1996)

använder i sina studier av fattigdomens dynamiska förlopp benämningen ”kritisk normalitet” för att beskriva det tillstånd som på flera sätt är riskabelt när det gäller möjligheterna att hantera och motverka ökade levnadsomkostnader och inkomstbortfall. Individer/familjer kan gå in i och ut ur fattigdom beroende av att vissa kritiska händelser inträffar, kritiska händelser som ofta är nära förknippade med arbetslöshet, minskad grad av sysselsättning eller skilsmässa, på samma sätt som vägen ut ur fattigdom är relaterade till arbete och ändrade familjeförhållanden (Drake & Pandey 1996; Vosler 1996; Gähler 1998; Rank 2000).

Vi har idag en relativt begränsad kunskap och forskning om dynamiken i den här typen av processer, kanske framför allt när det gäller så kallade ”exitprocesser” och hur hushållen strategiskt agerar för att hantera, lösa eller motverka ekonomiska problem och vilka faktorer, resurser och restriktioner som påverkar valet av olika motåtgärder (och vilken roll just informellt ekonomiskt stöd spelar i detta).

Ett annat problem i sammanhanget är att analyser av människors ekonomiska standard ofta utgår från hushållets disponibla inkomster. Förutom att det finns flera metodiska problem förknippade med hushållsavgrensningen (Halleröd 1991; 1995), innebär detta att de ekonomiska resurser som kan frigöras genom intergenerationella eller andra informella transfereringar inte uppmärksammas. Detta innebär en påtaglig risk att vi genom konventionella fattigdomsstudier, baserade på formella inkomstdata, får en delvis missvisande bild av de reella försörjningsproblemen och fattig-

domens omfattning och karaktär (t. ex. bland yngre hushåll).

Autonomi och beroende

Fattigdomen har en bitter smak, inte bara konkret i vardagen med stora försakelser, utan också eftersom fattigdom i västvärlden är så nära förknippat med misslyckande. Är dessutom den fattige i behov av stöd men saknar legitima motiv för detta hjälpbehov hamnar stödmottagaren i ett extremt underläge. Effekterna av detta förstärks yttermera i det senmoderna samhället med utbyggd välfärdsstat som präglas av en relativt stark norm kring autonomi och självförsörjning.

Förutom att människors ekonomiska stöd till varandra kan innefatta vissa explicit formulerade handlingsregler som räntor och återbetalningstider, berör detta utbyte också frågor om ömsesidighet, integritet, beroende och makt. På vilket sätt uppmärksammar då forskningen hur balansen mellan autonomi och beroende hanteras i utbytet av informellt ekonomiskt stöd? I förhållandevis liten utsträckning är det generella svaret. Av det totala antalet vetenskapliga studier som faller inom ramen för denna översikt, är det endast ett fåtal som överhuvudtaget diskuterar hur autonomi- och beroendenaspekter påverkar stödutbytet (Finch & Mason 1993; Sanicola 1999; Johnson 2000).

Både Finch & Masons (1993) och Johnssons (2000) studier handlar om släktskapsrelationer. Johnsson visar att normer och värderingar för utbyte av socialt stöd kraftigt varierar mellan vita och svarta familjer i USA, men också mellan

traditionella och nya former av familjekonstellationer. Finch & Masons (1993), som tar sin utgångspunkt i den etablerade former av släktskapsrelationer (blodbandsrelaterade), menar att det inte längre är beroende- och ömsesidighetsaspekter som är mest avgörande för det relationella utbytet, utan att människors hjälp till varandra är något som man företrädesvis förhandlar om. I Sanicolas studie (1999) diskuteras det sociala nätverkets möjligheter och resurser i det praktiska socialt arbete med utgångspunkt från behov och ansvar, men berör också hur vissa insatser från det sociala nätverket kan bevara stödmottagarnas autonomi alternativt leda till beroende.

Även om den empiriska forskningen kring det informella ekonomiska och materiella stödets autonomi- och beroendenaspekter hittills har varit relativt begränsad så har de berörts och belysts i den litteratur som behandlar de sammanflätade fält vi skulle kunna kalla för "reciprocitetens sociologi" och "gåvans sociologi". Sjöstrand (2001) skiljer t ex mellan reciprocitetsnormer för gåvor och lån och menar att för ett lån är dessa vanligtvis explicit formulerade men för att bevara kvalitén som gåva måste, som Sjöstrand påpekar, de inblandade parterna bortse från det ekonomiska värdet och det normbestämda reciprocitetskravet vara implicit. Betydelsen av att återgälda eller "betala tillbaka" är också essentiell eftersom balansen i utbytet inte bara reglerar ett materiellt värde, utan också har en symbolisk betydelse genom att säkerställa jämvikten mellan beroende och oberoende i relationen.

Reciprocitetsbegreppet har också fått en förnyad aktualitet och betydelse genom t. ex. Maus (2002) teoretiska analyser av hur (olika) normer

om reciprocitet och socialt utbyte utvecklas i – och legitimeras – olika välfärdsregimer.⁷ Mau diskuterar hur olika välfärdssystem genererar skilda reciprocitetsnormer och skiljer mellan fyra idealtyper; *generaliserad reciprocitet*, *riskorienterad reciprocitet*, *förpliktande ("obligating") reciprocitet* samt *balanserade reciprocitet*. Den generaliserade reciprociteten är sprungen ur det generella välfärdssystemet med ett kollektivt ansvarstagande och med en betoning på medborgarskapets rättigheter. Ömsesidigheten ligger här i att alla utifrån sin förmåga bidrar till allas bästa. Den riskorienterade reciprociteten innebär att det finns ett ömsesidigt utbyte mellan medborgarna på basis av risk för olika typer av händelser som får försörjningsmässiga konsekvenser.

I länder vars socialpolitik präglas av sådana reciprocitetsnormer finns en liten grad av ekonomiska och sociala rättigheter, men medborgarna inbetalar till vad man kan kalla en kollektiv fond som ger ett visst yttersta skyddsnet. En förpliktande reciprocitet förekommande i stater med ytterst begränsat välfärdssystem, innebär att stödmottagaren meriterar sig för och återbetalar ett stöd genom att förändra sitt beteende, exempelvis genom att utveckla mer självförsörjande strategier. En balanserad reciprocitet fångar i sin tur de villkor som är utmärkande för sociala försäkringsregimer där inbetalning till systemet förväntas återbetalas på lika villkor.

Ett särdrag i den svenska välfärdspolitiken är vad Mau kallar det generaliserade reciprocitetstänkandet, dvs. att det genom de samhälleliga trygghetssystemen finns ett kollektivt och solidariskt ansvarstagande för att förhindra och lindra effekterna av fattigdom och försörjningsproblem.

En viktig poäng med Maus eleganta diskussion är att, om vi följer den historiska institutionalismens teoretiska och empiriska landvinningar, den välfärdsstatliga normstruktur som ligger inbäddad i de formella och institutionaliserade utbytesarrangemangen rimligtvis borde påverka de normer om reciprocitet som präglar de informella utbytesrelationerna.

Till varje välfärdsregims formella system följer således, som en pendang, ett komplementärt system som är påverkat av det formella systemet. Detta behöver inte betyda att informella reciprocitetsvillkor, i en svensk kontext, givet utgår från en ideologisk grundtanken om ett kollektivt ansvarstagande inom t.ex. familjesläkt- eller vänskapsnätverket, men väl att det informella stödutbytet till form och innehåll stipuleras av vad som räknas till medborgerliga rättigheter och statens ansvar. De samhälleliga reciprocitetsnormerna blir i och med detta viktiga gränsmarkörer för det autonomi livet även i den informella sfären.

Stöd och ömsesidighet å ena sidan och beroende och makt å andra sidan kan också ses som ytterligheter i ett kontinuum som handlar om solidaritet och konflikter i sociala relationer. Forskningen har generellt haft en betoning, eller snarare överbetoning på solidaritetspolen, i den meningen att det varit positiva och stödjande sidor som observerats. Dock har forskare under senare år i allt högre grad kommit att uppmärksamma de sociala relationernas mer mörka sidor (Antonucci m.fl. 1998; Sherman m.fl. 2001; Foley m.fl. 2001; Espwall & Olofsson 2002b). Den svartvita skildringen av sociala relationer ifrågasätts alltmer, och inom det expanderande

forskningsfält som studerar intergenerationella band talar man om förekomsten av ambivalenta relationer och dialektiken mellan dimensioner av solidaritet och konflikter i människors sociala relationer (Connidis & Mc Mullin 2002; Bengtson m.fl. 2002; Lüscher 2002). Även Finch & Mason (1993) tangerar denna ambivalens och menar att konflikter uppstår när stödmottagaren får hjälp och stöd som mynnar ut i ett beroende, eller får hjälp som vederbörande inte är i behov utav och därmed ofrivilligt hamnar i en position av tacksamhetsskuld.

Nätverkets kapaciteter

Bland de slutsatser som är möjliga att dra av vår genomgång av den forskning som på ett eller annat vis har studerat informellt ekonomiskt och materiellt stöd ska vi avslutningsvis nöja oss med att nämna ett par. För det första vill vi påstå att kunskapen om hur den här typen av stöd fungerar i Sverige är förhållandevis begränsad. Att det sociala nätverkets stödkapaciteter har att göra med såväl tillgängliga resurser som sociala relationer och normer är en självklarhet men hur dessa strukturer har påverkats av den svenska välfärdsstatens karaktär och utveckling är i dagsläget mer oklart. Inte heller har legitimitetsaspekterna eller förekomsten om konflikter och spänningar i dessa stödutbyten haft särskilt stort utrymme i hittillsvarande forskning.

För det andra: trots att den sociala nätverks- och stödforskningen under det senaste decenniet vitaliserats genom studier som uppmärksammar genusaspekter (Shye m.fl. 1995; Antonucci m.fl. 1998; Matthews m.fl. 1999), vikten av vänskap

(Pahl 1998; Gähler 1998) och relationer över generationsgränser (Bengtson 2001) råder fortfarande konsensus kring familjen som det sociala nätverkets viktigaste nav. Stacey (1996) menar att familjen fortfarande spelar en viktig roll trots det faktum att familjen har blivit mer divergerad till struktur och former. Under 1990-talet kan vi i Sverige också märka en harmonisering mellan samboskap och giftermål, dvs. förändrade attityder har bidragit till att distinktionen mellan sammanboende och gifta inte längre är viktig (Eriksen & Lindsay 1999).

Partnerskapslagen och rätten till homosexuella adoptioner är ytterligare exempel för hur gränserna för vad som räknas som en familj vidgas. Detta kan tolkas på två sätt; antingen betyder detta en acceptans av den traditionella familjens upplösning och därmed också i viss mening de moraliska åtaganden som är relaterade till denna institution. En annan tolkning är att vidgningen av familjebegreppet är ett sätt att hålla fast vid familjen som samhällets fundament och för att göra detta tvingas man till en ökad tolerans gentemot nya former av familjebildningar. Detta kan då ses som en framkomlig strategi att överföra åligganden som varit förknippade med kärnfamiljen till nya familjekonstellationer. Ett komplicerande faktum är icke desto mindre det informella utbytets tvetydighet genom att det inkluderar samvaro och naturlig gemenskap såväl som stöd och hjälpinsatser; gränserna för vad som är det ena och det andra blir därmed oklara.

Men finns det då några generella normer för vad familjemedlemmar och närstående bör göra för varandra? Maus (2000) resonemang kring

hur olika välfärdsregimer genererar divergerande reciprocitetsnormer (som rimligtvis förändrar gamla och/eller utvecklar nya normer om när och hur vi ska hjälpa varandra) talar mot sådana allmängiltiga normkartor. Snarare kan vi från en svensk horisont skönja två konkurrerande normsystem; en vision om gemensamma traditionella familjeskyldigheter kontra idén om reflexivitet, förhandlingar och det autonoma livet som vägledare för människors handlingsstrategier. Det vill säga: på samma gång som nutida familj- och släktskapsrelationer kan sägas vila på reflexiva och autonoma beslut, är de samtidigt förankrade i sedan länge etablerade traditioner för utbyte där ömsesidighet och ansvar för andra utgör ett sammanhållande kitt.

En logisk följd av detta är att människor i högre grad skapar sina egna informella arrangemang för stödutbyte; man gör lite som man vill och hittar egna konstruktioner för hur man skall leva tillsammans (Leira 1999). Det betyder inte att ansvar och skyldigheter i familje-, släkt- och vänskapsrelationer upphört, men väl befinner sig i en fas av transformering och omdefiniering.

Framtida forskningsuppgifter

Som tidigare påpekats har välfärds- och fattighetsforskningen framförallt intresserat sig för att studera sambanden mellan välfärdspolitiska system och försörjningsvillkoren för olika befolkningsgrupper. Kanske kan detta vara en anledning till att kunskapen om de informella försörjningssystemens resurser och strategier att hantera och motverka ekonomiska svårigheter hamnat i någon slags forskningsskugga. Förutom

att vi därigenom har begränsad kännedom om de sociala nätverkens stödkapaciteter och benägenheten till ekonomiska och materiella stödtransaktioner, innebär detta också i sin tur bristande kunskaper om hur dessa stödresurser kan mobiliseras och förstärkas. Med tanke på de offentliga systemens knappa resurser borde sådan forskning vara av stort socialpolitiskt värde.

Det svaga intresset för att studera relationen mellan formella och informella stödssystem i svensk forskning allmänt sett, kan kanske förklaras av välfärdsstatens starka position, men med förändringar i välfärdssystemets organisering och framväxten av nya familjeformer följer också förändrade reciprocitetsvillkor när det gäller socialt ansvar. Intresset för reciprocitet inom stödforskningen handlar i första hand om frågeställningar som rör innebörden av obalanserade stödutbyten, och dess konsekvenser som detta får för givare och mottagare (Antonucci 1990; Ikkink & van Tilburg 1998; Branje m.fl. 2002; Flynn 2003). Dock är kunskapen om dynamiken i dessa utbytesprocesser tämligen utforskad. Inte minst är frågan om och på vilket sätt inbyggda reciprocitetsnormer i den offentliga socialpolitiken i Sverige påverkar sociala förpliktelser och ansvarstagande såväl inom som utanför kärn- och den utvidgade familjen en angelägen forskningsuppgift.

Även om det finns mycket som talar för att det finns en utbredd solidaritet i familje- och nätverksrelationer om att man bör hjälpa och stödja varandra är det således rimligt att anta att innebörden av detta förändras över tid och varierar bland annat med avseende på klass, kön och etnicitet. Nya normer för familjeliv och

välståndets förändrade betydelse innebär därför en spännande utmaning för den forskning som rör informellt ekonomiskt och materiellt stödutbyte; förgivettagna uppfattningar om att åtaganden och förpliktelser automatiskt följer på bestämda relationspositioner behöver omprövas och stödpotentialen i andra typer av

relationer måste uppmärksammas. Frågan om vilken stödkapacitet som de sociala nätverken i realiteten har, och hur denna kapacitet sammanhänger med välfärdspolitikens institutioner och inbyggda stödnormer, borde rimligtvis intressera alla de aktörer som engagerar sig i välfärdens framtida utseende.

Abstract

ALTHOUGH SOCIAL network and social support analysis has been used extensively in the social sciences over the last twenty years, little attention has been paid to the implications of social support from family, spouses and friends in the research field of poverty. This article presents a research overview of economical and material exchange as components of social support and highlights its meaning for groups and individuals with temporary or regular needs of provisional support. Results from more than 80 international published articles are examined with particular focus on the pattern and impact of gender, responsibility, legitimacy, autonomy

and dependency. The importance of changes in family structures and political expectations on informal social support is discussed, along with the effects of different welfare systems. Finally, the article propose vital research questions about the importance, character and social implications of informal economic support in Sweden, in the realm of a specific welfare state regime with institutionalised and in-bedded norms of redistribution and reciprocity.

★

KEYWORDS: Social networks, Social support, Poverty, Welfare regimes.

★ Noter

¹ Begreppet socialt kapital är mångtydigt men avser i huvudsak de sociala resurser som finns inbyggda i relationerna mellan människor, ofta associerade till en organisatorisk form med bestämda syften nära relaterat till det civila samhället, tredje sektorn och frivilligsektorn (Eriksson 2000). Den internationella forskningen har en stark betoning på det sociala kapitalets betydelse för ekonomisk utveckling (se ex. Saegert m.fl. 2001). I Sverige är forskning kring socialt kapital i huvudsak inriktad mot välfärdsinstitutionernas roll för demokrati och skapandet av tillit (Rothstein 2002; Pierre & Rothstein 2003) samt det sociala kapitalets betydelse för hälsa och hälsoutveckling (Östergren 2000).

² Forskningsöversikten är delvis genomförd inom ramen för det FAS-finansierade forskningsprogrammet *Managing Family and Work: The Balancing Act*. Vi vill rikta ett särskilt tack till professor Björn Halleröd, som inom ramen för forskningsprogrammet, givit värdefulla kommentarer på ett tidigare utkast av denna artikel. Vidare är artikeln kopplad till forskningsprojektet *Försörjning mellan autonomi och beroende: En studie av det sociala nätverkets kapaciteter och informellt ekonomiskt stöd*, som finansieras av Forskningsrådet för Arbetsliv och Socialvetenskap (FAS) (Dellgran & Espwall 2002). Detta projekts övergripande syfte är att undersöka sociala aspekter av ekonomiskt och materiellt stödutbyte mellan närstående, för att få kunskap om hur ansvar och förpliktelser formar och formas av nutidens sociala relationer.

³ Med kulturellt system utgår Pfau-Effinger från Archer (1995; 1996) som skiljer mellan kulturellt system och socio-kulturellt utbyte. Kulturellt system representerar relationerna mellan idéer, uppfattningar som antingen kan vara logiskt konsistenta eller motstridiga. Begreppet sociokulturell integration refererar till relationerna mellan sociala aktörer.

⁴ Snel & Starring (2001) visar t.ex. att formella och informella stödssystem är komplementära i alla typer av välfärdssystem. Folgheraiter (2000) diskuterar hur den nyliberala vägen inneburit förskjutningar från välfärdsstat till välfärdsmix vilket möjliggjorts genom den postmoderna trendens betoning på individualitet och relationella aspekter. Spicker (1994) är i sin artikel inne på samma linje i diskussionen om partikularism och kommunitarism och åskådliggör hur den konservativa kritiken mot de generella

välfärdssystemen blivit stark tack vare att man använder samma typ av argument och språk som associerar till kollektivt ansvar; en betoning på ömsesidigt stöd och sociala nätverksrelationer. I två kanadensiska studier (Banks & Mangan 1995; Conley 2002) är utgångspunkten det försörjningsgap som uppstår när nedmonteringar i välfärdsstaten sammanfaller med hög arbetslöshet. Båda dessa studier visar att människor i stor utsträckning förlitar sig på att stöd från det sociala nätverket skall kompensera tidigare välfärdsinsatser i händelse av arbetslöshet.

⁵ Studier som rör ekonomiska copingstrategier bygger inte sällan på ett mer eller mindre uttalat antagande om att personer som är i behov av ekonomiskt stöd antas ha en sämre arbetsmoral (Oliker 1995; Zippay 2001). Kraftig kritik har dock riktats mot dessa utgångspunkter av bland andra Graber (2000) som i egen forskning av fattiga kvinnor i Chicago anser sig ha funnit stöd för att avvisa dessa hypoteser och gissningar.

⁶ En svensk pionjärverksamhet, som förtjänar att nämnas i detta sammanhang är de välfärdsräkningar som löpande görs inom ramen för levnadsnivåundersökningarna (LNU) och undersökningar av levnadsförhållanden (ULF). Inom dessa undersökningar kartläggs en rad olika områden som exempelvis sysselsättning, ekonomi, boendeförhållanden, sociala relationer, politiska resurser, trygghet och hälsa. Sammantaget fångar dessa mätningar in tre centrala aspekter av sociala nätverksrelationer; kontaktfrekvens, tillgång till nära relationer och känsla av ensamhet. Saknas gör dock frågor som handlar om utbyte av olika former av socialt stöd, exempelvis av vem, i vilka situationer och i vilken omfattning det sker ett utbyte av socialt stöd (se vidare Espwall & Dellgran kommande).

⁷ Maus analys bygger på ett begreppsligt ramverk för att bland annat överkomma de problem som en del av den internationella litteraturen om välfärdsstaten har när det gäller medborgarnas egenintresse av och support för välfärdstransfereringar. Analysen demonstrerar hur olika välfärdsregimer betonar olika "reciprocitetscripts" i syfte att rättfärdiga välfärdstransfereringar och göra dessa socialt acceptabla och förstärkta.

★ Referenser

- Albeck, S. & Kaydar, D. (2002) Divorced mothers: Their network of friends pre- and post-divorce. *Journal of Divorce and Remarriage* 36, 111–138.
- Antonucci, T.C., Fuhrer, R. & Jackson, J.S. (1990) Social support and reciprocity: A cross-ethnic and cross-national perspective. *Journal of Social and Personal Relationships* 7, 519–530.
- Antonucci, T.C., Akiyama, H. & Lansford, J.E. (1998) Negative effects of close social relations. *Family Social Relations* 47, 379–384.
- Arber, S. & Attias-Donfut, C. (Eds.) *The Myth of Generational Conflict*. London och New York: Routledge.
- Archer, M.S. (1995) *Realist Social Theory: The Morphogenetic Approach*. Cambridge University Press.
- Attias-Donfut, C. & Wolff, F.C. (2000) Complementarity between private and public transfers. I: Arber, S. & Attias-Donfut, C. (Eds.) *The Myth of Generational Conflict*. London och New York: Routledge.
- Attias-Donfut, C. & Arber, S. (2000) Equity and solidarity across the generations. I: Arber, S. & Attias-Donfut, C. (Eds.) *The Myth of Generational Conflict*. London och New York: Routledge.
- Banks, C. K. & Mangan, J. M. (1995) Researching Social Networks in Action. *Journal of Sociology and Social Welfare* 22 (3): 69–88.
- Beall, J. (1995) Social Security and Social Networks among the Urban Poor in Pakistan. *Habitat International* 19, 427–445.
- Beck, U. (1998) The Cosmopolitan Manifesto. *New Statesman* 127, 28–31.
- Bengtson, V.L. (2001) Beyond the Nuclear Family: The Increasing Importance of Multigenerational Bonds. *Journal of Marriage and Family* 63, 1–16.
- Bengtson, V.L., Giarrusso, R., Mabry, J.B. & Silverstein, M. (2002) Solidarity, Conflict, and Ambivalence: Complementary or Competing Perspectives on Intergenerational Relationships. *Journal of Marriage and Family* 64, 568–576.
- Björnberg, U. (1994) Ökad press på alltifler ensamstående mödrar. *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 2, 12–25.
- Blau, P.M. (1964). *Exchange and power in social life*. New York: Wiley.
- Bourdieu, P. (1984) *Distinctions: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Bradshaw, J., Kennedy, S. & Kilkey, M. (1996) *Policy and employment of Lone Parents in 20 Countries*. European Observatory on National Family Policies, University of York, Social Policy Research Unit.
- Branje, S.J.T., van Aken, M.A.G. & van Lieshout, C.F.M. (2002) Relational support in families with adolescents. *Journal of family psychology* 16 (3): 351–362.
- Bäck-Wiklund, M. (2002) The Family and the welfare state: A Route to De-familiazation. I: Liljeström, R. & Özdalga, E. (Eds.) *Autonomy and dependence in the family*. Istanbul: Swedish Research Institute.
- Castells, M. (1999) *The Power of Identity. The information age: Economy, Society and Culture*. Massachusetts and Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Cattel, V. (2001) Poor people, poor places, and poor health: The mediating role of social networks and social capital. *Social Science & Medicine* 52, 1501–1516.
- Coleman, J.S. (1990) *Foundations of social theory*. Harvard: Harvard University Press.
- Conley, D.E. (2002) Songs in a Week of Life: Welfare Reform, Work, and the Role of Networks. Survival Strategies in a Time of Dwindling Resources. *Dissertation abstracts International, A: The Humanities and Social Sciences*.
- Connidis, I. & McMullin, J.A. (2002) Ambivalence, Family Ties, and Doing Sociology. *Journal of Marriage and Family* 64, 594–601.
- Cox, D. & Jakubson, G. (1995) The connection between public transfers and private interfamily transfers. *Journal of Public Economics* 57: 129–67.
- Dellgrán, P. (1992) *Socialpolitikens ambitioner eller de fattigas strategier? Om kommunala skillnader i ungdomars socialbidragstagande*. Lic. avh. Rapport 1992:3, Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.
- Dellgrán, P. (2000) Skuldproblem, ekonomisk rådgivning och skuldsanering. I: Puide, A. (Eds.) *Socialbidrag i forskning och praktik*, Gothia.
- Dellgrán, P. & Karlsson, N. (2001) Konsumtionsmönster och välfärd under 1990-talet, i Kommittén Valfärdsboksutet, SOU 2001:57 *Valfärdens finansiering och fördelning*. Stockholm: Fritzes/Socialdepartementet.
- Dellgrán, P. & Espwall, M. (2002) *Försörjning mellan autonomi och beroende: En studie av det sociala nätverkets kapaciteter och informellt ekonomiskt stöd*. Forskningsansökan till Forskningsrådet för Arbetsliv och Socialvetenskap.

- Drake, B. & Pandey, S. (1996) Understanding the relationships between neighborhood poverty and specific types of child maltreatment. *Child Abuse and Neglect* 20, 1003–1018.
- Duncan, S. & Edwards, R. (1997) *Single mothers in International Contexts: Mothers or Workers?* London: Taylor & Francis.
- Edin, K. & Lein, L. (1997) *Making ends meet: How single mothers survive welfare and low-wage work.* New York: Russel Sage Foundation.
- Eloundou-Enyegue, P.M. & Stokes, C. S. (2002) Will Economic Crises in Africa Weaken Rural-Urban Ties. Insights from Child Fostering Trends in Cameroon. *Rural Sociology* 67, 278–298.
- Ericson, J. & Lindsay, S.O. (1999) Unmarried cohabitation and family policy: Norway and Australia compared. *Social Research* 18, 79–103.
- Eriksson, C. (Eds.) (2000) *Sociala skyddsnet och socialt kapital.* Stockholm: FRN Forskningsrådsnämnden.
- Esping-Andersen, G. (1990) *Three Worlds of Welfare Capitalism.* Cambridge: Polity Press.
- Esping-Andersen, G. (Eds.) (1996) *Welfare States in Transition.* National Adaptions in Global Economies. London: Sage.
- Esping-Andersen, G. (2000) Interview on Postindustrialism and the Future of the Welfare State. *Work, Employment and Society* 14, 757–769.
- Espwall, M. (2001) *Liksom vinden under fågelns vingar. Om kvinnors nätverksrelationer i utsatta livssituationer.* Institutionen för socialt arbete, Umeå universitet. Diss.
- Espwall, M. & Olofsson, N. (2002 b) Legitimacy aspects of social network relations in a group of women with undefined musculoskeletal disorder. *Women & Health* 36, 85–101.
- Espwall, M & Dellgran, P (kommande) *ULF:s sociala sida. Om socialt stöd och sociala nätverk i levnadsvånder-sökningarna.*
- Etzioni, A. (2000) A restructured social market. *Journal of Socio Economics* 29, 215–223.
- Finch, J. & Mason, J. (1993) *Negotiating Family Responsibilities.* London: Routledge.
- Flaherty, J. & Richman, J. (1989) Gender differences in the perception and utilisation of social support: Theoretical perspectives and an empirical test. *Social Sciences and Medicine* 28, 1221–1228.
- Flynn, J. (2003) What have you done for me lately? Temporal adjustment to favour evaluations. *Organizational behaviour and human decision processes* 91 (1): 38–50.
- Foley, MW., McCarthy, D. & Chaves, M (2001) Social Capital, Religious Institutions and Poor Communities. I: Saegert, S., Thompson, J.P. & Warren, M.R. (red) *Social capital and poor communities.* New York: Russel Sage Foundation.
- Folgheraiter, F. (2000) Reciprocity and Social Work: A relational Way of Well-Being. *Sociologia e Politiche Sociali* 3, 119–153.
- Fritzell, J. & Lundberg, O. (2000) *Välfärd, ofärd och ojämlikhet.* Kommittén Välfärdsbokslut, SOU 2000:41.
- Gardberg Morner, C. (2003) *Självständigt beroende. Ensamstående mammors försörjningsstrategier.* Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet. Diss.
- Gautier, A.H. (1999) The Sources and Methods of Comparative Family Policy Research. *Comparative Social Research* 18, 31–56.
- Giddens, A. (1991) *Modernity and Self-identity: Self and identity in the late modern age.* Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1992) *The transformation of Intimacy: Sexuality, love and eroticism in modern societies.* Cambridge: Polity Press.
- Graber, J. E. (2000) The Transition from Welfare to Work: An analysis of Factors Influencing Women's Employment Patterns. *Dissertation Abstracts International, A: The Humanities and Social Sciences* 60(9): 3547.
- Gustafsson, B. (1996) Fattigdom i Sverige. Förändring åren 1975–1993, struktur och dynamik. I: (Puide, A. (red) *Den nordiska fattigdomens utveckling och struktur.* Nordiska ministerrådet.
- Gähler, M. (1998) *Life after divorce. Economic, social and psychological well-being among Swedish adults and children following family dissolution.* Institutionen för sociologi, Stockholms universitet. Diss.
- Halleröd, B. (1991) *Den svenska fattigdomen.* Lund: Arkiv.
- Halleröd, B. (1995) "The Truly Poor: Indirect and Direct Measurement of Consensual Poverty in Sweden." *Journal of European Social Policy* 5, 111–129.
- Harvey, D. L. (1993) *Potter addition: Poverty, family, and kinship in a heartland community.* New York: Aldine de Gruyter.
- Hershey, C F. (1997) Low- income single mothers in transition: The relationships of strain, sense of coherence, social support, and coping strategies to hope. *Dissertation Abstracts International Section B: The Sciences and Engineering* 58(6):3352.

- Hjort, T. & Salonen, T. (2000) *Knapphetens boningar. Om fattiga barnfamiljers boende och ekonomi*. Rapport, Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Hjort, T. (2004) *Nödvändighetens pris: konsumtion och knapphet bland barnfamiljer*. Socialhögskolan, Lunds universitet. Diss.
- Holloway, S.D., Fuller, B., Rambaud, M.F. & Eggers-Pierola, C. (1997) *Through My Own Eyes: Single Mothers and the Cultures of Poverty*. Cambridge, MA:Harvard University Press.
- Homans, G.C., (1958) Social behavior as exchange. *American Journal of Society* 63, 597–606.
- Howard, E. B. (2001) *Employment, Social Support, and Well-Being among Low-Income Mothers: A Qualitative and Quantitative Analysis*. USA: Northwestern University. Diss.
- Ikkink, K.K. & van Tilburg, T. (1998) Do older adults' network members continue to provide instrumental support in unbalanced relationships? *Journal of social and personal relationships* 15 (1): 59–75.
- Jeppsson Grassman, E. & Svedberg, L. (1995) "Frivilligt socialt arbete i Sverige – både mer och mindre". I: Amnå, E. (Eds.) *Medmänsklighet att hyra? Åtta forskare om ideell verksamhet*. Örebro: Libris.
- Johnsson, C.L. (2000) Perspectives on American Kinship in the Later 1990s. *Journal of marriage and the Family* 62, 623–639.
- Jones, B. (1985) *Social Networks, Poverty Research and Public Policy*. Society for the study of social problems (SSSP) Conferens Paper.
- Leira, A. (1996b) *Parents, Children and the State: Family Obligations in Norway*. Oslo: Institute for Social Research.
- Leira, A. (1999) Family Change: Policies, Practice and Values. Introduction. *Comparative Social Research* 18, 1–29.
- Lennartsson, C. (1993) *Fritid och social förankring. Om förändring och sociala skillnader under perioden 1981 till 1991*. Stockholm: Institutet för social forskning.
- Llanos, R.A., Orozco, C.M. & Hoyos de los Rois, O.L. (1997) Social networks as a survival mechanism: A case study in sectors of extreme poverty. *Revista Latinoamericana de Psicología* 29, 115–137.
- Llanos, R. A. (1998) Relationship of social networks and family dynamics in working women in conditions of poverty. *Psicologia-Contemporanea* 5, 72–83.
- Lüscher, K. (2002) Intergenerational Ambivalence: Further Steps in Theory and Research. *Journal of Marriage and Family*, 64, 585–593.
- Matthews, S., Stansfeld, S. & Power, C. (1999) Social support at age 33: the influence of gender, employment status and social class. *Social Science & Medicine* 49, 133–142.
- Mau, S. (2004) Welfare Regimes and the Norms of social Exchange. *Current Sociology* 52, 53–74.
- Micheli, G. (1996) "Downdrift: Provoking Agents and Symptom-formation Factors in the Process of Impoverishment". I: Mingione, E. (Eds.) *Urban Poverty and the Underclass*. Oxford: Blackwell.
- Mingione, E. (Eds.) (1996) *Urban Poverty and the Underclass*. Oxford: Blackwell.
- Nermo, M. & Stern, L. (2001) *Kappsäck och välfärd – samband mellan tillgång till resurser och välfärdspöblem 1991–2000*. Kommittén Välfärdsbokslut, SOU 2001:53.
- O'Connor, J. S. (1996) From Women in the Welfare State to Gendering Welfare State Regimes. *Current sociology* 44, 1–124.
- Oliker, S. J. (1995) The Proximate Contexts of Workfare and Work: A Framework for Studying Poor Women's Economic Choices. *The Sociological Quarterly* 36, 251–272.
- Pahl, R. (1998) "Friendship: The Social Glue of Contemporary Society" I: Franklin, J. (Eds.), *The politics of Risk Society*. Cambridge: Polity.
- Pfau-Effinger, B. (1999) Change of family policies in the socio-cultural context of European Societies. *Comparative Social Research* 18, 135–159.
- Pierre, J. & Rothstein, B. (2003) *Välfärdsstat i otakt: om politikens oväntade, oavsiktliga och oönskade effekter*. Malmö: Liber förlag.
- Pihl, A. & Starrin, B. (1998) Ekonomiska påfrestningar, socialt stöd och ohälsa. *Socialmedicinsk Tidskrift* 75, 297–304.
- Piselli, F. (1995) The Welfare Society in the Economic Sphere. *Revista Critica de Ciencias Sociais* 42, 105–123.
- Popenoe, D. (1993) American family decline, 1960–1990: a review and appraisal. *Journal of marriage and the Family* 55, 527–555.
- Putnam, R.D. (1993) *Making democracy work*. Princeton NJ: Princeton University Press.
- Putnam, R.D. (2000) *Den ensamme bowlaren. Den amerikanska medborgarandans upplösning och förnyelse*. (svensk översättning) Angered: Elanders Graphic Systems

- AB. Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community.
- Rank, M. R. (2000) Poverty and Economic Hardship in Families. I: Demo, D.H., Allen, K.R. & Fine, M.A. (Eds.) *Handbook of Family Diversity*. Oxford: Oxford University Press.
- Rankin, K. N. (2002) Social Capital, Microfinance, and the Politics of Development. *Feminist Economics* 8, 1–24.
- Rosenzweig, M.R. & Wolpin, K.I. (1994) Parental and public transfers to young women and their children. *American Economic Review* 84: 1195–212.
- Rothstein, B. (2002) *Sociala fällor och tillitens problem*. Stockholm: SNS förlag.
- Sægert, S., Thompson, J.P. & Warren, M.R. (2001) *Social capital and poor communities*. New York: Russel Sage Foundation.
- Sanicola, L. (1999) The Contribution of social Nets to Prevention. *Sociologica e Politiche Sociali* 2, 61–79.
- Schneider, J. A. (2000) Pathways of Opportunity: The Role of Race, Social Networks, Institutions, and Neighborhoods in Career and Educational Paths. *Human Organization* 59, 72–85.
- Sherman, A.J., Schulz, A.J. & van Olphen, J. (2001) Social Capital, Poverty, and Community Health: An Exploration of Linkages. I: Saegert, S., Thompson, J.P. & Warren, M.R. (Eds.) *Social capital and poor communities*. New York: Russel Sage Foundation.
- Shumaker, S. A. & Hill, D. R. (1991) Gender differences in Social Support and Physical Health. *Health Psychology* 10, 102–111.
- Shye, D., Mullooly, J.P., Freeborn, D.K. & Pope, C.R. (1995) Gender differences in the relationship between social network support and mortality: A longitudinal study of an elderly cohort. *Social Science and Medicine* 41, 935–947.
- Singh-Anup, K. & Pandey, J. (1990) Social support as a moderator of the relationship between poverty and coping behaviors. *Journal of Social Psychology* 130, 533–541.
- Sjöstrand, G. (2001) Gåvoekonomin i det moderna samhället. *Sociologisk forskning* 2, 44–66.
- Snel, E. & Staring, R. (2001) Poverty, migration, and coping strategies: an introduction. *European Journal of Anthropology* 38:7–22.
- SOU 1999:137 *Hälsa på lika villkor – andra steget mot nationella folkhälsomål*. Stockholm: Socialdepartementet.
- SOU (2000:3) *Välfärd vid vägskäl*. Stockholm: Socialdepartementet.
- SOU (2000:41) *Välfärd, ofärd och ojämlikhet*. Stockholm: Socialdepartementet.
- SOU (2001:54) *Ofärd i välfärden*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Spicker, P. (1994) Understanding Particularism. *Critical Social Policy* 13, 5–20.
- Stacey, J. (1996) *In the name of the family: Rethinking family values in the postmodern age*. Boston: Beacon Press.
- Stoloff, J. A., Glanville, J. L. & Bienenstock, E. J. (1999) Women's participation in the labour force: The role of social networks. *Social Networks* 21, 91–108.
- Svallfors, S. (1996) *Välfärdsstatens moraliska ekonomi*. Umeå: Boréa.
- Svedberg, L. (2001) Spelar ideella och informella insatser någon roll för svensk välfärd? I: Szebehely, M. (Eds.) *Välfärdstjänster i omvandling*. Stockholm: Fritzes.
- Syltevik, L.J. (1996) *Fra relasjonell til individualisert alenemorskapskap. En studie av alenemødre som mødre, lønnsarbeidere og klienter i velfærdsstaten*. Sociologisk institutt, Universitetet i Bergen. Diss.
- Szebehely, M. (1994) "Ger minskad offentlig omsorg varmare relationer?" *Socialvetenskaplig tidskrift*, 1, 326–346.
- Szebehely, M. (1999) "Omsorgsarbets olika former. Nya klasskillnader och gamla könsmonster i äldreomsorgen". *Sociologisk forskning* 36, 7–32.
- Sørensen, A. (1999) Family Decline, Poverty, And Social Exclusion: The Mediating Effects of Family Policy. *Comparative Social Research* 18, 57–78.
- Titmuss, R. (1958) *Essays on the Welfare State*. London: Allen and Unwin.
- Todd, J. & Worell, J. (2000) Resilience in low-income, employed, African American women. *Psychology of Women Quarterly* 24, 119–128.
- Wilkinson, R.G. (1996) *Unhealthy societies. The afflictions of inequality*. London: Routledge.
- Vosler, N. (1996) *New approaches to family practice: Confronting economic stress*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Zippay, A. (2001) The role of social capital in reclaiming human capital: a longitudinal study of occupational mobility among displaced steelworkers. *Journal of Sociology and Social Welfare* 28, 99–119.
- Östergren, P.O. (2000) Socialt kapital och hälsa. I: Eriksson, C. (Eds.) *Sociala skyddsnet och socialt kapital*. Stockholm: FRN Forskningsrådsnämnden.

Klarläggande

EMMA ENGDAHL OM LARS-ERIK BERGS RECENSION I NR 1·2005

I FÖRRA NUMRET av *Sociologisk Forskning* recenserade Lars-Erik Berg min avhandling *A Theory of the Emotional Self*. Jag har läst hans recension. Frågan är om han har läst min avhandling, åtminstone ordentligt, från pärm till pärm. Hans misstolkning av mitt socialpsykologiska tänkande kring emotioner och dess relation till andra tänkare, framförallt George Herbert Mead, är mycket grov. I detta sammanhang tar jag endast upp den grövsta förvrängningen.

Berg skriver att *jag* till skillnad från Mead "separerar det tingsliga och det sociala rollövertagandet och hävdar att självvärderingens (emotionella) förmåga växer fram ur rollövertagandet med tingen medan självreflexionens (kognitiva) förmåga kommer ur rollövertagandet med Alter" (s. 77).

I själva verket förhåller det sig tvärtom. Den främsta anledningen till att jag gör en *analytisk* distinktion mellan rollövertagandet med tinget och rollövertagandet med den andre är att denna

framträder väldigt tydligt om man läser Mead från ett emotionssociologiskt perspektiv. Mead diskuterar i huvudsak emotionella erfarenheter i relation till rollövertagandet med tinget, medan det är reflexioner som betonas i hans diskussion om rollövertagandet med den andre. Detta är solklart om man läser *hela* Meads produktion, vilket är nödvändigt för att fånga hans fragmentariska tänkande kring emotioners betydelse för medvetandet, jaget och samhället. Då ser man även nödvändigheten att rekonstruera Meads syn på emotioner. Åtminstone om den ska kunna ses som en del av hans övergripande teori om självets uppkomst, utveckling och förverkligande som en mellanmänsklig process.

Genom att främst diskutera emotioner i relation till rollövertagandet med den andre istället för rollövertagandet med tinget genomför jag en sådan rekonstruktion i *A Theory of the Emotional Self*. Detta är ett genomgående och konsekvent tema i min avhandling. Beträffande denna poäng svävar jag aldrig på målet.

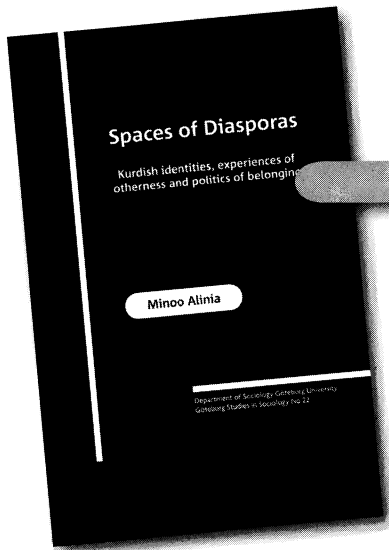
Låt mig ge er ett exempel bland många andra. Jag citera mig själv (2004, s.165–167, notera framförallt de två sista meningarna):

What is problematic with Mead's discussion of concrete and abstract attitude taking, from the point of view of our attempt to develop an account of emotions as parts of the social self, is that it focuses mainly (1) on emotional experiences in the case of the attitude taking of the thing, and (2) on reflexive experiences in the case of the attitude taking of the other. In this way it does (3) not explain the (socially) evaluative contents of our emotions, and in turn (4) tends to exclude our emotional capacities on behalf of our reflexive capacities in the case of anticipatory or abstract attitude taking. As a whole, this makes it easy to draw the conclusion that Mead believes that our emotional experiences are feelings only of concrete inhibitions of the act, in the form of taking the attitude of things toward ourselves, in which he argues that we discover our core of activity. Accordingly, emotions arise in our interactions with things, rather than with others, and are in turn not parts of a genuinely social self. Indeed, an understanding of our emotions as sense perceptions of the outer world that automatically trigger innate

structures of behavior seems to be the logical conclusion. [...] However, this claim is not in accordance with Mead's overarching aim to show that emotional experiences are corporal evaluations of ourselves from the standpoint of the outer world. Recall his claim that "[i]n your relation to other persons, it is your own hostile attitude to the person that is your evidence of his hostile attitude toward you" (Mead 1982:38). [...] To elaborate this argumentation, we need to turn away from Mead's idea of emotion as something that primarily emerges from the attitude taking of things. Instead, we must give primacy to the attitude taking of others.

Avslutningsvis vill jag klargöra att min avhandling huvudsakligen behandlar emotioners betydelse för självet's sociala uppkomst, utveckling och förverkligande, eftersom Berg inte berättar detta. För en närmare beskrivning och bedömning hänvisas till Jack Barbalets recension av *A Theory of the Emotional Self* som kommer att publiceras i *Acta Sociologica*.

Emma Engdahl,
lektor vid Örebro universitet

Minoo Alinia:

**Spaces of Diasporas:
Kurdish identities, experiences
of otherness and politics of
belonging**

Göteborg Studies in Sociology
No 22 (2004)

ISBN 91-974437-8-6

DIASPORA ÄR ETT BEGREPP som nyligen introducerats inom samhällsvetenskap för att beskriva transnationella relationer och identiteter. Diasporabegreppet beskriver hur man kan upprätthålla relationer och identifiera sig med ett "hemland" som konkret eller imaginärt finns någon annanstans än där man själv är. Oftast anknyter begreppet till en grupp som blivit förflyttad mot sin vilja eller spridd under traumatiska omständigheter, vilket skapar en speciell kollektiv identitet. Diaspora är inget nytt fenomen, men dagens samhällsförändringar har gjort diasporiska erfarenheter mera vanliga. Diasporabegreppet kan utgöra ett verktyg för att förstå sociala relationer och identiteter som uppstår som en följd av dagens migrationsrörelser.

Minoo Alinias doktorsavhandling i sociologi vid Göteborgs universitet är fokuserad på kurder i Sverige och deras diasporiska erfarenheter och kollektiva identiteter. Så som Alinia förklarar är tillhörighet och begrepp som "rötter", "ursprung" och "hem" inte längre enbart

personliga frågor utan har i dagens värld blivit politiska kategorier. Kollektiva identiteter har blivit allt viktigare och särskilt i samband med migration aktualiseras frågor kring identitet och tillhörighet. Avhandlingen önskar studera dessa frågor i den speciella kontext som kurderna i Sverige lever i. Att vara "invandrare" är idag en stigmatiserande identitet i Sverige och invandring är problematiserad på ett specifikt sätt i dagens samhälle.

Begreppet diaspora beskriver människors upplevelse av exil från sitt s.k. "hemland", men begreppet beskriver samtidigt en specifik sorts transnationalism. Begreppet omfattar därmed de relationer och band som människor upprätthåller till både sitt "hemland", sitt bostättningsland och till den diasporiska grupp som man upplever att man tillhör. Alla dessa tre intimt sammankopplade dimensioner behandlas i avhandlingen med avseende på kurderna i Sverige. Kurdernas identitet i Sverige är beroende av diskurser kring "hemlandet", stigmatiseringen av "invandrare" i

Sverige och den kurdiska diasporans inre förhållanden.

Ämnesvalet har styrts av avhandlingsförfattarens egna erfarenheter och en strävan att bättre förstå de processer som definierar invandrarers situation och identitet i dagens Sverige. Den akademiska diskussionen om diasporabegreppet har erbjudit ett verktyg för att förstå och identifiera avhandlingens forskningsfrågor.

Avhandlingens mål är att studera de komplexa processer som definierar en kurdisk kollektiv identitet i Sverige. En central fråga blir särskilt frågan om hur de intervjuade kurderna upplever och definierar sitt "hemland". Vad är "hem" och hur skall det uppfattas?

Avhandlingens andra mål är att utgöra ett bidrag till den teoretiska diskussionen kring begreppet diaspora. Alinia önskar skapa en större klarhet kring definitionerna och förståelsen för begreppet diaspora. Strävan med den teoretiska diskussionen är att skapa en teoretisk ram där man bättre förstår relationen mellan dels de individuella erfarenheter och dels de sociala processer som tillsammans formar kollektiva identiteter och sociala rörelser. Diasporabegreppet har mera sällan använts som ett sociologiskt analytiskt begrepp. Alinias avhandling anknyter dock implicit diskussionen kring diaspora till klassiska sociologiska frågor kring förhållandet mellan individ och social struktur.

Det nya empiriska materialet i avhandlingen består av intervjuer med 22 kurder, födda utomlands men bosatta i Sverige; av de intervjuade var 20 bosatta i Göteborg. Urvalet av informanter har styrts av de teoretiska frågeställningarna och omfattar främst kurder aktiva i olika organisa-

tioner. Alinia har önskat inkludera alla centrala politiska dimensioner bland kurderna, både marxism, kurdisk nationalism och feminism finns representerade. De intervjuade härstammar också från olika delar av Kurdistan: från Iran, Irak, Turkiet och Syrien.

Avhandlingen är en monografi som, trots sin omfattning, utgör en enhetlig och sammanhängande helhet. Inedningsvis presenteras bakgrund, mål och frågeställningar. Därefter går avhandlingen — via teori, metodologi och metod — in på själva resultatkapiteln. Till sist finns en avslutande sammanfattning.

Avhandlingen innehåller även en kortfattad presentation av kurdisk identitet och nationalism i Kurdistan. Här beskrivs det ambivalenta förhållandet mellan å ena sidan den traditionella klanstrukturen i Kurdistan och å andra sidan modern nationalism. Dessa två identiteter och politiska projekt har både stött och motarbetat varandra på olika sätt. Denna ambivalenta relation mellan traditionell och modern kurdisk identitet finns också bland kurdiska invandrare i Sverige. Avhandlingen ger dock inte en övergripande beskrivning rörande kurdernas antal och historia i Sverige, detta faller tyvärr utanför avhandlingens fokus.

Avhandlingens titel *Spaces of Diasporas* kan väcka fel associationer. Begreppet "space" utnyttjas inte som analytiskt begrepp och det finns ingen direkt anknytning till den omfattande och mångfacetterade diskussionen om begreppet "space". Istället är det diasporabegreppet och den internationella diskussionen i anslutning till det begreppet som utgör ram för avhandlingen. Teoretiskt rör sig diskussionen på en relativt hög

ambitionsnivå och avhandlingen anknyter direkt till den omfattande internationella diskussionen kring begreppet diaspora.

Olika forskare har dock använt begreppet diaspora på olika sätt. För att reda ut den oklara debatten kring diasporabegreppet särskiljer Alinia på två olika sätt att förstå begreppet diaspora: "*(re)territorial notion of diaspora*" och "*deterritorial notion of diaspora*".

Den (re)territoriella definitionen av diaspora poängterar territoriell tillhörighet. Idén om återvändandet till hemlandet utgör en central karaktäristik för en diaspora. Ett exempel på denna syn utgörs av William Safrans klassiska definition av diasporagrupper som utgår från den judiska diasporan som modell för alla andra diasporagrupper. Safrans definition har dock kritiserats för att vara essentialistisk; grupperna är statiska och homogena grupper som har en historisk territoriell bas för sin identitet. Robin Cohen har senare breddat och utvidgat Safrans definition och tillämpat diasporabegreppet på många olika typer av grupper. Denna breddning av begreppet minskar dock inte i sig de fundamentala problemen med en strikt territoriell definition.

I motsats till den territoriella synen på diaspora så förespråkar Minoo Alinia en deterritoriell definition av diaspora. En diasporaidentitet kan inte tas för given, utan är en produkt av politiska projekt. Dessa politiska projekt är enligt Alinia det som skiljer diaspora från transnationalism och andra former av migration. Utgångspunkten för Alinia är Stuart Halls, James Cliffords och framförallt Paul Gilroys sätt att använda begreppet diaspora. Minoo Alinias unika bidrag till

diskussionen är att hon också för in aspekter av teorier om sociala rörelser, framförallt Alberto Meluccis teorier, för att betona hur kollektiva identiteter produceras. Istället för att se diasporiska identiteter som givna, homogena och essentialistiska, så betonar avhandlingen hur kollektiva identiteter är socialt konstruerade och internt heterogena. Anspråk på enhet och gemensamt ursprung måste ses inom ramen för en strategisk essentialism, så kallade "*essence-claim*", som är en del av det politiska projekt. Alinia betonar på detta sätt också hur diasporagrupper och diasporiska identiteter alltid bör studeras inom sin sociala och historiska kontext.

Avhandlingens teoretiska diskussion utgör ett viktigt och delvis unikt bidrag till diskussionen kring diasporagrupper. Tillämpningen av den deterritoriella definitionen av diaspora på det empiriska materialet visar sig dock i avhandlingens senare kapitel vara komplicerad, vilket i sig leder till en intressant diskussion.

I avhandlingen behandlas först de intervjuades erfarenheter av att leva i Sverige. Här beskrivs de två olika ansiktena av Sverige. Å ena sidan finns vardagsrasism och utanförskap som man upplever som invandrare, men å andra sidan erbjuder Sverige demokrati, politisk frihet och sociala rättigheter. Avhandlingen behandlar därefter utförligt de intervjuades erfarenheter och uppfattningar om "hemlandet" Kurdistan. De sinsemellan olika diskurserna om vad som är "hem" behandlas. Vid sidan av de egna intervjuerna så bygger avhandlingen också på tidigare studier om invandring. Alinia bekräftar här tidigare forskningsresultat snarare än att ifrågasätta tidigare forskning.

Mot slutet av avhandlingen fördjupas diskussionen om de diasporiska erfarenheterna. Fokus är här på hur det är att vara och hur man blir "en kurd i Sverige". Avhandlingen diskuterar slutligen även genusfrågor och skillnader mellan kurdiska män och kvinnor ifråga om erfarenheter, politisk aktivitet och identifikation. Alinia har valt att diskutera sistnämnda frågor i skilt kapitel, ett val som här verkar befogat.

En intressant diskussion utgör de fyra olika idealtyper som Alinia presenterar i kapitel 8 för att beskriva olika typer av individuella identitetsprojekt och politiska diskurser bland de intervjuade. En första idealtyp utgör de som aktivt skapar sig en kurdisk identitet för att motarbeta den stigmatiserande identiteten som invandrare och det upplevda utanförskapet i Sverige.

En andra idealtyp är de som upplever nationella gränser som naturliga och den kurdiska identiteten som en naturlig del av dem själva.

En tredje möjlighet är att man internaliserar den stigmatiserade identiteten som invandrare, har en ambivalent inställning till kurdiskhet och önskar särskilja sig från andra kurder.

Den fjärde och sista idealtypen utgör de som motsätter sig all nationalism, både svensk och kurdisk. De här idealtyperna visar på ett intressant sätt hur de dominerande politiska diskurserna i kurdisk politik, marxism och nationalism, fortfarande spelar en roll i diaspora. Samtidigt kommer också den svenska kontexten klart fram. Det är symptomatiskt att man bland idealtyperna inte kan finna ett alternativ som går ut på "att bli svensk", denna möjlighet ges helt enkelt inte åt dem som blir definierade som "invandrare" i dagens Sverige.

Minoo Alinia önskar betona den komplexitet, mångtydighet och ambivalens som kännetecknar identitetskonstruktionerna bland kurder i Sverige. Kurderns identitet i relation till det svenska kännetecknas av den stigmatisering som man upplever som "invandrare". I en situation där det finns en brist på tillhörighet på grund av diskriminering och marginalisering så blir också kurdiska nationalistiska diskurser attraktiva. Den kurdiska diasporan har bidragit till en förstärkning och spridning av kurdisk nationalism, medan den marxistiska och feministiska kritiken av kurdisk nationalistisk diskurs inte har haft lika stor genomslagskraft. Ett centralt resultat är följaktligen att kurdisk nationalism och en kurdisk identitet kan bli starkare och spela en större roll i diaspora än vad den gör i Kurdistan.

Alinia förespråkar i avhandlingen en territoriell uppfattning av diasporagrupper, men i ljuset av de empiriska resultaten blir hennes uppfattning mera nyanserad mot slutet av avhandlingen. En konsekvent deterritorialiserad syn på diasporagrupper är teoretiskt tilltalande, men svårare att tillämpa på den empiriska verkligheten. Informanterna verkar ofta själva uttrycka en territorialiserad syn på diaspora och en essentiell syn på identitet. De empiriska resultaten utgör följaktligen en utmaning för det valda teoretiska perspektivet. Alinia klagar dock att hon inte tillämpar en strikt induktiv metod. Alinia eftersträvar istället en "*adaptive theory*" där hon försöker överbygga skillnad mellan en deduktiv och induktiv metod. Denna metodologiska synvinkel är i samklang med den valda teoretiska ramen.

Trots att avhandlingen är konsekvent i sin

metodologi, kan man säga att den är relativt teoristyrd. Teorin bidrar mera till analysen än vad empirin bidrar till utvecklingen av teorin och de teoretiska begreppen, vilket både kan uppfattas som en styrka och en svaghet i avhandlingen.

Minoo Alinias avhandling, *Spaces of Diasporas*, utgör en logisk helhet. Valet av teori, metodologi och metod stöder varandra. Resultaten av undersökningen är intressanta och betydelsefulla, både ur ett sociologiskt och ett samhällspolitiskt perspektiv. Forskningens empiriska resultat är i sig inte unika, snarare bekräftar de till stor del tidigare forskning inom området. Den empiriska undersökningen används dock för att bygga upp en diskussion kring det som i avhandlingen kallas en deterritorialiserad syn på diasporabegreppet. Avhandlingens stora betydelse ligger i den teoretiska diskussion som i sig utgör ett viktigt bidrag till den internationella akademiska diskussionen om diasporabegreppet.

Genom att kombinera diasporabegreppet med aspekter ur teorier om sociala rörelser betonar avhandlingen den politiska aspekten av diasporagrupper samt hur kollektiva identiteter skapas. Kollektiva identiteter bör ses som politiska projekt, och härmed kan man även beakta den komplexitet, mångtydighet och ambivalens som finns hos de processer som definierar kollektiva identiteter. Alinia betonar både erfarenheters diskursiva karaktär och de strategier som kurderna tillämpar för att bemöta och hantera sin situation.

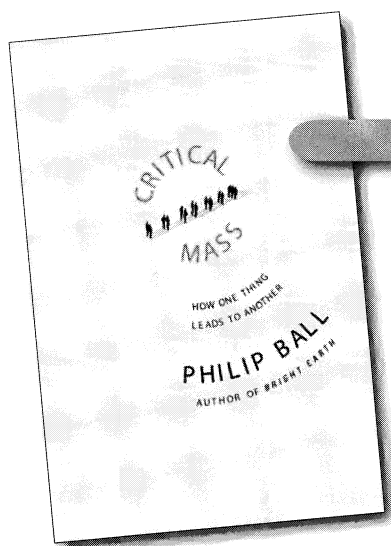
Avhandlingens resultat beskriver de tre dimensionerna som har betydelse för kurdernas identitet i Sverige, diskurser kring "hemlandet",

stigmatiseringen av "invandrare" i Sverige och den kurdiska diasporans inre förhållanden. Avhandlingen utgör också ett centralt bidrag till den internationella forskningen om kurder, ett forskningsområde som vuxit kraftigt de senaste åren.

Avhandlingen kan övertygande förklara varför kurdisk nationalism har blivit starkare och mera utbredd inom kurdisk diaspora. Så som Minoo Alinia själv skriver, definieras kurdisk nationalism inte i relation till Sverige, utan snarare mobiliseras kurdisk nationalism som en resurs för att motstå utanförskapet och den påtvingade stigmatiserande invandraridentiteten i Sverige. I denna avhandling studeras alltså den kurdiska diasporan i relation till den sociala kontexten i dagens Sverige.

Avhandlingen utgör inte enbart en avhandling om kurder i Sverige, utan den handlar minst lika mycket om Sverige och om svensk invandringspolitik. Därför presenterar avhandlingen även ett viktigt perspektiv i samhällsdebatten om invandringspolitik.

Östen Wahlbeck,
Sociologiska institutionen
Åbo Akademi

Philip Ball:

Critical Mass: How one thing leads to another

Farrar, Straus and Giroux (2004)

ISBN: 0-374-28125-4

MED FYSIKEN SOM GRUND har Philip Ball skrivit ett tegelstensverk för de sociologiska hyllorna. *Critical Mass* skingrar myten om naturvetenskapen som hänsynslöst oförstående inför människors önskningar, rädslor och intentioner. Balls socialfysik erkänner en lika vidsynt sensitivitet för det mänskliga som de flesta socialpsykologiska teorier. Ball går på djupet av vår bräcklighet för att visa hur denna manifesteras i ett makroperspektiv där sociala mönster kan kartläggas. *Critical Mass* innehåller en genomgång av fysikens och de sociala vetenskapernas historia. Jag har betraktat *idén* som Ball presenterar; att hämta kunskap från fysiken inte bara för att förklara samhället utan framförallt för att våga flytta fokus till vår vilja att förändra det.

Ett samhälles mekanismer

För att etablera den sociala vetenskapen så introduceras Thomas Hobbes omgående som

den teoretiker kring vars grundförståelse av samhället Balls socialfysik kretsar. Det handlar om Hobbes insikter om mekanismer, att vi inte bara skall fråga oss *hur* saker och ting inträffar utan också *varför*. Med *The Leviathan* (Hobbes, 1660) illustrerades försöket att ur ett mekanistiskt världsperspektiv deducera en politisk teori om hur mänskligheten bör förvalta sitt eget öde.

Grunddrivkraften bakom människans fysiska interaktioner identifierar Ball, som Hobbes, till *lusten efter makt*. Därefter bekantas läsaren med grundläggande fysikaliska koncept som byggs allt närmare den socialfysik som eftersträvas, och övergången från partikel till människa, då den slutligen sker, blir i det närmaste smärtfri.

Fysikens huvudobjekt, menar Ball, är *rörelse*, en insikt även delad av Hobbes:

Constant motion is the natural state of all things, including people. All human sensations and emotions are the results of motion.

I fysikalisk rörelse- och termodynamik handlar

det om rörelsen framåt, som vattnets strävan i vattenfallet eller värmens strömning in i kallare kroppar. I socialpolitiska termer översatte Hobbes dessa rörelselagar till människors *appetites* och *aversions*; dvs. begäret att röra sig mot makt samt undvika saker som förhindrar denna rörelse.

Från rörelsedynamik och Hobbes socialpolitik leder Ball läsaren till *statistik* i form av regelbundenheter. Upptäckandet av statistiska regelbundenheter i samhället hade inledningsvis syftet att förstå hur social ordning bäst kunde bevaras. I fallet kriminalitet lärde man sig vart den uppstod och därmed vilka åtgärder som kunde prövas. Statistiken blev det första verktyg som placerade ansvaret delvis *utanför* individen. Detta, anser Ball, har skrämt människor alltsedan dess; snuddandet av idén om den totala determinismen. I respons till denna kritik presenterar Ball en mängd exempel på socialt beteende där en sådan statistisk regelbundenhet *inte* kommer från något determinerat öde, utan istället från *individens begränsade räckvidd av uppfattningsbara val*.

Det individuella och det kollektiva

En fysikalisk *fasövergång* illustrerar förvandlingen mellan fast, flytande och gasform. Då vätska blir gas, berättar Ball, så betar sig varje enskild partikel fortfarande på ett sätt som, om vi bara betraktar just denna partikel, ter sig unikt och individuellt. Men partiklarnas kollektiva tillstånd är abrupt annorlunda. Kondensering finns inte inbyggt i den enskilda partikeln. Endast en massa av partiklar vid ett visst tillstånd har kondensering som alternativ. Varje partikel rör

sig i relation till andra via dragningskrafter och bortstöttningsmekanismer. Den kritiska massa som uppstår då vätskan förångas inträffar då partikelns dragnings- och bortstöttningsmekanismer ställs på sin spets. Ball liknar detta vid en boll som befinner sig högst upp på ett spetsigt fjäll. Bollen måste rulla åt ett håll. Detta lilla val med stora konsekvenser determineras av slumpmässiga störningar. Mer determinerande än så, menar Ball, är inte vår kontext.

Ball frågar hur det är möjligt att människor faller in i mönster ledda av varken plan eller intention. Datasimuleringar av fågelflockar visade att nyckeln till den kollektiva rörelsen är *lokaluppfattning*. Varje fågel reflekterar mot sina omedelbara grannar, och inte resten av flocken. Psykologen Kurt Lewin ansåg att individen rör sig i ett abstrakt fält av idéer, övertygelser och föreställningar. Fältet är villkorat för varje person via det beteende hon ser hos andra och detta attraherar eller stöter bort personen mot vissa dispositioner.

Vad fysiken kan bidra med, skriver Ball, är en djupare förståelse för inflytandet från interaktion. Ball menar att vi inte har insett dess enorma betydelse på en annan nivå. Ett kännetecken på den kollektiva beteendenivån är att den är omöjlig att observera genom att inspektera dess individuella komponenters kännetecken. Detta är Balls viktigaste meddelande till sociologin: *Frestas inte för lättvindigt till att utsträcka individens psykologi till gruppens beteende*. Sociologer har, anser Ball, inte lyckats göra mer än att positionera individen inom en existerande uppsättning av kulturella normer. Nu kan vi istället undersöka hur, via mellanspelet av personliga val och

interpersonellt utbyte, dessa normer *uppkommer* och *förändras*.

Normskapandets råhet

Joshua Epstein menade att många sociala normer existerar för att vi inte skall behöva tänka på alternativ. Vi strukturerar samhället så att behovet av eftertanke är minimalt. Denna lärandeprocess kräver ett ständigt kollande av vad andra gör. Om deras beteenden varierar måste vi betrakta ett större urval innan vi bestämmer oss för vad som är "normalt". Vårt urval är alltid begränsat. Epstein fann att då preferenser ges slumpmässigt till ett antal individer arrangerade i en ring, så segmenteras ringen hastigt till regioner där en eller den andra preferensen dominerar. Om detta system chockas med en händelse som skakar om agenterna så omformas ringen till nya konfigurationer. Detta innebär att vissa individer som var otänkande i region A plötsligt hamnade otänkande i region B efter detta. Epstein miss-tänker att många sociala normer och övertygelser determineras på detta vis.

Thomas Schelling demonstrerade i *Micromotives and Macrobehavior* (1978) kollektiva konsekvenser från många individuella beslut. Den mångkultur som optimistiskt upp-målades i väst har lett till segregering istället för integrering, och Schelling undersökte varför. Hans modell visade att det finns en kollektiv kraft som verkar *för* segregering. Modellen innehöll två typer av agenter, som i detta fall representerade etnicitet. Schelling specificerade regeln att en familj i ett blandat grannskap kommer att flytta om mer än en tredjedel av invånarna

blir av en annan etnicitet. Det segregeras mycket snabbt trots att inledningen var mixad. Segregationsprocessen är en kollektiv effekt eftersom när en agent lämnar grannskapet blir proportionerna allt skevar och orsakar en ökande utflyttning — en lavineffekt. Modellen visar, argumenterar Ball, att vi bör fokusera om resurser, inte på att försöka motverka segregering utan istället vurma för nära interaktioner mellan de distinkta samfund som blir resultatet av denna segregering. Dessa insikter kan tvinga oss att tänka mer omsorgsfullt kring vilken typ av samhälle vi anser begärligt, och hjälpa oss att identifiera realistiska — i motsats till idealistiska och naiva — medel för att nå det.

Kritiker till modeller menar att dessa inte representerar verkligheten utan erbjuder en rå karikatyr av densamma. I respons till denna kritik menar Ball att vi måste särskilja det som är robust från det som är kontingent: vad en speciell modell kommer att producera jämfört med vad andra modeller kommer att producera. Detta, säger Ball, är skillnaden mellan en modell över partiklar i rörelse som fryser vid noll grader, och kunskapen om att där finns flytande och fasta tillstånd separerade av en fasövergång. Detta är, deklarerar Ball, *distinktionen mellan en modell av samhället och en fysik om samhället*.

Lavineffekter och frestelser

Det största nätverk som mänskligheten skapat — World Wide Web — har den specifika topologi som kännetecknas av en maktlag, dvs. ett skal-fritt sammankopplande — eller en lavineffekt. World Wide Web har olika knutpunkter och

sannolikheten att en knutpunkt skulle ha ett visst antal länkar följer just en maktlag. Nätverket har, fortsätter Ball, ett antal starkt sammankopplade nav, som håller samman nätet. Styrkan består av nätverkets okänslighet för småstörningar, svagheten är dess känslighet för planerade attacker. Om navpunkterna attackeras faller nätet samman. Detta illustrerar Ball med datavirus, som just inriktas mot navpunkter. I den mänskliga världen utgörs dessa nav av våra institutioner.

Mot bakgrund av detta ställer Ball frågan: Vilken är den generiska principen bakom dessa skalfria nätverk? Svaret kommer ur fysikaliska lagars ursprung — rörelsedynamik och dragnings- och bortstöttningskrafter. Ju mer känd länken i ett nätverk blir desto mer troligt är det att den attraherar nya länkar, dvs. en typ av magnetism där kändisskap föder kändisskap och likhet attraherar likhet.

Vart hämtar vi då viljan till samarbete och tolerans, då även Freud höll med Hobbes om att avskrivningen av individuella rättigheter strider mot människans impulser? Samarbete, skriver Ball, måste grundas i självintresse. Det som kan störa denna vilja till samarbete är *frestelser*. Frestelsen, säger Ball, utgör det grundläggande hotet mot mänskliga samfund, då det ibland lönar sig att vara rebell, att fuska, att slåss, att bli ful. Ett samhälle grundat på icke tvingande samarbete riskerar därmed exploatering från dem som sätter själv före samfund.

Ball menar, i motsats till Hobbes, att människor kanske inte nödvändigtvis skulle exploatera varandra om de fick fritt fram. Det förnuft som skulle förhindra en sådan exploatering kanske kommer från naturen:

... från den obehagliga interaktionsmatematiken parat med den särskiljande funktionen hos den naturliga selektionen.

Spelteorin med sina lev-och-låt-leva-strategier, fortsätter han, är det bästa exemplet i modern tid på hur själviskt beteende kan kreera altruism.

Sammanfattning

Ball försöker inte bara väcka liv i, utan *utvecklar* också de tankar om en samhällsfysik som presenterades för flera hundra år sedan. Det är svårt att uttala sig om hur mycket mer ”kunskap” vi har idag jämfört med vad Hobbes hade, men vi kan kalla det för en ny, modernare, kunskap. Vi (i väst) lever i en praktiserande demokrati, vi försöker tillämpa mänskliga rättigheter för alla, vi har erövat en förmåga att överblicka och förstå sociala nätverk, inte minst tack vare den kommunikativa nätverksutvecklingen. Balls samtliga koncept, både fysiska och sociala, bygger på ett och samma fenomen — *interaktioner*, där dessa får konsekvenser på makronivå. Kunskapen om denna kritiska massa kan förklara varför mänsklighetens ageranden kan framstå som så ogenomtänkta. Det handlar inte om summan av flera partiklar, utan om hur flera partiklars interaktioner formar ett kollektivt beteende med en helt egen form, med egna konsekvenser och egna uttryck.

Bidraget som Ball ger i debatten rörande fri vilja och determinism är värt att överväga. Jag *kan* som individ välja fritt, dock enbart från en begränsad räckvidd av uppfattningsbara val. Således determinerar inte socialisationskontexten min individuella frihet utan *begränsar till olika*

grad min perception av den. Här formas Balls fysikaliska realism till en närmast filosofisk spjutspets, då han menar att vi måste erkänna för oss själva att krafter utanför våra egna intentioner gör oss till rasister. Vi håller ideologiska föreställningar om oss själva varmt om hjärtat, samtidigt som verkligheten drar oss mot segregation och inte integrering. Det handlar om att kunna tänka fysikaliskt, inte naivt, om det mänskliga kollektivet.

Datasimuleringar har gett oss verktygen för att studera emergens på visuell nivå, men Balls fysik om samhället är djupare än en modell. Han gör en mycket tydlig skillnad mellan modell och kunskap. En fysikalisk kunskap om människors kollektiva beteende kan öppna för ett annat sätt att tänka — inte om människan i sig — utan om normsamhället som kollektiv rörelse. Ball gör inga anspråk på att presentera en sociologisk teori, snarare är hans antagande att sociologin ännu inte lyckats visa hur de kulturella normer inom vilka vi existerar uppkommer och förändras.

En stor förtjänst från Critical Mass är dess vetenskapliga ställningstagande emot moral. Det handlar om vetenskapens två ben: Vetenskapen

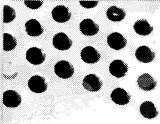
i sig, och vad vi gör av den. Vetenskapen i sig, menar Ball, ska brutalisera, deducera och abstrahera det mänskliga beteendet, och observera detta i mönster. Vad vi därefter gör med denna vetenskap handlar om moral.

Philip Ball drar nya kognitiva spår i mina resonemangsprocesser då jag erbjuds nya förklaringsverktyg till hur samhällets kulturella normer uppstår. Ball vill inte fokusera på systemens determinerande krafter. Han lutar snarare åt att vi alla, genom kunskap om det globala kan agera annorlunda lokalt för att undvika att ett system når sin kritiska vändpunkt och vi förlorar all kontroll över det. Ball uppmanar mig att tänka över den norm i vilken jag interagerar, men det säger han inte, det är han alldeles för vetenskaplig för. Moralen överläter han till läsaren, och menar att den socialfysiska kunskapen är den enkla delen. *Hanteringen* av denna kunskap är den svåra.

Susanne Brandheim

tema nr 3: åldrande

INKOMMEN LITTERATUR

*

Bygren, Magnus & Gähler, Michael & Nermo, Magnus (red) (2004) *Familj och Arbete*. Stockholm: SNS.

Marklund, Andreas (2004) *I hans hus. Svensk manlighet i historisk belysning*. Umeå: Boréa.

Mulinari, Diana & Neergard, Anders (2004) *Den nya svenska arbetarklassen*. Umeå: Boréa.

Thorup, Mikkel (2004) *At taenke globalt. Globalisering, sociologi, politik*. Köpenhamn: Hans Reitzel.

Castrén, Anna-Maija & Lonkila, Markku & Peltonen, Matti (red.) (2004) *Between Sociology and History*. Helsingfors: SKS.

Boström, Magnus m fl (red) (2004) *Den organiserade frivilligheten*. Malmö: Liber.

Ottosen, Rune & Nohrstedt, Stig A (2004) *U.S. and the Others. Global media Images on "The War on Terror"*. Göteborg: Nordicom.

Larsen, Elm & Møller, Iver H. (red) (2004) *Socialpolitik*. Köpenhamn: Hans Reitzel.

Fuller, Steve (2004) *Kuhn versus Popper*. Frederiksberg: Forlaget Sociologi.

Martinussen, Willy (2004) *Kultursociologi*. Oslo: Samlaget.

Vandenhaute, Daan (2004) *Om inträdet i världen. Lyrikdebutanterna i 1970-talets svenska litterära fält*. Hedemora: Gidlunds.

Mik-Meyer, Nanna (2004) *Dömt till personlig utveckling*. Köpenhamn: Hans Reitzel.

SEDAN 3 / 2004

Gustafsson, Kristina (2004) *Muslimsk skola, svenska villkor*. Umeå: Boréa.

Demant, Jakob & Christensen, Charlotte Klinge (2004) *Boybands & teenagepiger. Könsidentitet og drømmen om romantisk kaerlighed*. Frederiksberg: Forlaget Sociologi.

Villadsen, Kaspar (2004) *Det sociale arbejds genealogi. Om kampen for at gøre fattige til frie mennesker*. Köpenhamn: Hans Reitzel.

Olsson, Anna-Clara & Olsson, Caroline (2004) *I den akademiska garderoben*. Stockholm: Atlas.

Skog, Ole-Jørgen (2004) *Å forklare sosiale fenomener. En regresjonsbaserat tilnaerming*. Oslo: Gyldendal.

Goffman, Erving (2004) *Social samhandling og mikrosociologi*. Köpenhamn: Hans Reitzel.

SEDAN 4 / 2004

Trost, Jan & Levin, Ira (2004) *Att förstå vardagen*. Lund: Studentlitteratur.

Trost, Jan (2005) *Kvalitativa intervjuer*. Lund: Studentlitteratur.

Huhtala, Hannele MJ (2004) *The emancipated worker. A Foucauldian study of power, subjectivity and organising in the information age*. The Finnish society of science and letters.

Parikka, Tuija (2004) *Sexualising of economic discourse in a Finnish daily newspaper of the 1990*. The Finnish society of science and letters.

Svallfors, Stefan (2004) *Klassambällets kollektiva medvetande*. Umeå: Boréa.

Nordenmark, Mikael (2004) *Arbetsliv familjeliv och kön*. Umeå: Boréa.

Berner, Boel (2004) *Ifrågasättanden. Forskning om genus, teknik och naturvetenskap*. Linköping: Tema T rapport 42.

SEDAN 1 / 2005

Høilund, Peter & Juul, Søren (2005) *Anerkendelse og dømmekraft i socialt arbejde*. Köpenhamn: Hans Reitzel.

Holmberg, Tora (2005) *Vetenskap på gränsen*. Lund: Arkiv.

Nieminen, Mika (2005) *Academic Research in Change*. The Finnish Society of Sciences and Letters.

Scutz, Alfred (2005) *Hverdagslivets sociologi*. Köpenhamn: Hans Reitzel.

Sörbom, Adrienne (2005) *När vardagen blir politik*. Stockholm: Atlas.

Wennerholm, Stefan (2005) *Framtidskaparna. Vetenskapens ungdomskultur vid svenska läroverk 1930-1970*. Lund: Arkiv.

Åmark, Klas (2005) *Hundra år av välfärdspolitik*. Umeå: Boréa.

ANVISNINGAR

En förutsättning för publicering i Sociologisk Forskning är att uppsatsen inte redan är publicerad, eller under bedömning för publicering av annan tidskrift eller annat förlag. Undantag kan göras för samtidig publicering på flera språk. Artikelförfattare erhåller tre exemplar av det nummer av Sociologisk Forskning där artikeln publiceras.

Artiklar

1. Sänd ditt manuskript med e-post till socforsk@umu.se. Alla manuskript ska vara författade på svenska.
2. Redaktionen sänder normalt varje uppsats till två anonyma granskare för bedömning. Av det skälet anges endast titel på uppsatsens första sida. Författaridentitet ska ej framgå i texten.
3. Manuskriptet ska innehålla ett abstract på engelska om 150–200 ord. Ange även några nyckelord. Författaren ansvarar för språkgranskning av sin artikel.
4. En presentation av författaren om maximalt 400 tecken inkl. blanksteg skall bifogas. Skicka även ett fotografi i digitalt format eller papperskopia att använda till författarpresentationen.
5. Grunddata, t.ex. excelfiler till tabeller och diagram, skickas digitalt tillsammans med det övriga textmaterialet.
6. Ange var tabeller och figurer skall placeras i brödtexten. Litteraturhänvisningar i texten görs enligt följande: (Sontag, 1977) eller Sontag (1977).

TILL

FÖRFATTARE

Referenser

BOK:

Pilgrim, D. & Rogers, A. (1993)
A Sociology of Mental Health and Illness.
Buckingham: Open University Press.

ARTIKEL:

Haavio-Mannila, E., Roos, J.P., Kontula, O. (1996) "Repression, Revolution and Ambivalence: The Sexual Life of Three Generations", *Acta Sociologica* 39 (4): 409-430.

KAPITEL I BOK:

Dryler, H. (1994) "Etablering av nya högskolor — ett medel för minskad snedrekrytering?" s 285-308 i Erikson, R. & Jonsson, J.O. (red) *Sorteringen i skolan*. Stockholm: Carlssons.

Sociologisk debatt (3000 ord)

1. Sociologiskt präglade forskningsresultat och tankegångar presenteras på ett sätt som gör den aktuell och samhällsanknuten. Kärnfulla och engagerande presentationer av texter, perspektiv och resultat, med fokus på implikationer till vår samtida akademiska och samhällseliga kontext. Exempel på bidrag kan vara:

En sammanfattning av en nyligen publicerad bok. Vad säger den senaste forskningen om ett givet ämne? Vilka implikationer finns av detta? Introduktion av internationella forskare eller forskningsresultat.

2. Bidrag bedöms av redaktionen.
3. Antalet referenser bör hållas till ett minimum.
4. Noter bör inte förekomma alls.

Repliker (800 ord)

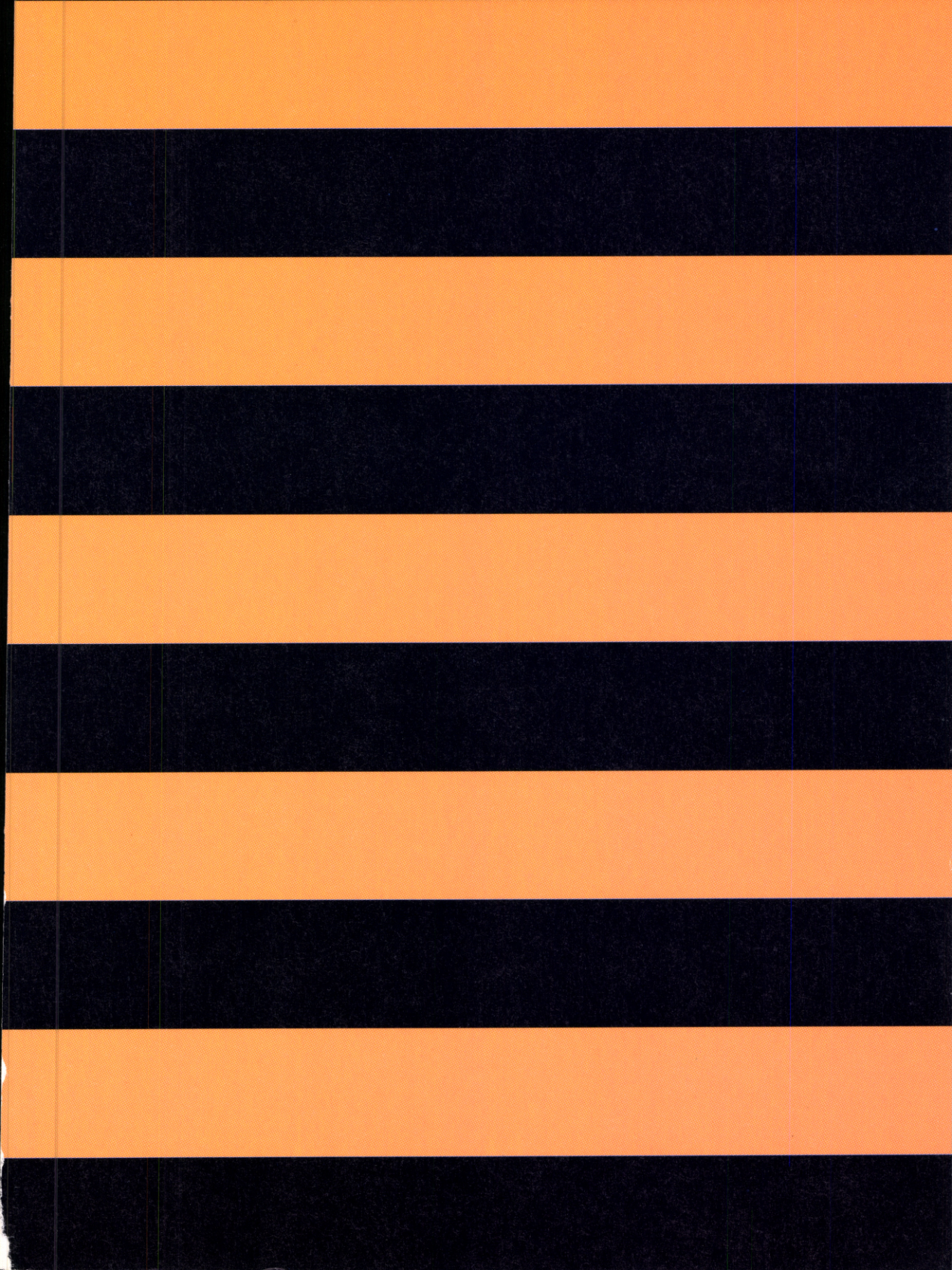
I syfte att skapa ett debattforum finns möjlighet att replikera publicerade debattartiklar. Repliker skall skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att debatten publicerats. Författaren till den debattartikel som replikeras kommer — under förutsättning att repliken publiceras — lämnas utrymme att svara på repliken.

Recensioner (2000 ord)

Sociologisk Forskning publicerar recensioner av nyutkommen litteratur av sociologisk relevans.

Forskningsnotiser (max 800 ord)

Komprimerade redogörelser för exempelvis intressanta forskningsresultat och empiriska iakttagelser som inte är tillräckligt omfattande för att bilda underlag för en hel artikel. Det kan röra sig om korta kommentarer vilkas aktualitet kräver relativt snabb publicering, presentationer av nystartade projekt och nätverk, eller information om kommande konferenser och publikationer.

POSTTIDNING B

Avs:
Sociologisk forskning
c/o Sociologiska institutionen
Umeå universitet
901 87 UMEÅ

VÄNSTERVÅGEN OCH POPULÄRMUSIKEN 1965–1980

av Alf Arvidsson

FILMANALYSEN OCH DET SOCIALA

av Ingrid Lindell

POPULÄRKULTURSTUDIER: ATT VETENSKAPLIGGÖRA DEN OMEDELBARA UPPLEVELSEN

av Simon Lindgren

UPPLEVELSER AV STRESS — ATT JÄMFÖRA LÖN OCH KARRIÄRMÖJLIGHETER MED NÄRA ARBETSKAMRATER

av Tomas Berglund & Mattias Bengtsson

Jämförelser av lönevillkor och karriärmöjligheter kan vara stressande. För att kunna använda socialpsyklogiska teorier om sociala jämförelse- och referensgrupper måste dessa placeras i ett sociologiskt sammanhang.

DET SOCIALA NÄTVERKETS KAPACITETER — INFORMELLT OCH MATERIELLT STÖD

av Majen Espwall & Peter Dellgran

En genomgång av forskningsläget vad gäller informell ekonomisk och materiell omfördelning.

NOTISER & RECENSIONER

ISSN 0038-0342

9 770038 034001 >